

Стівен КІНГ

ЗДІВНИЙ УЧЕНЬ

РОМАН

З англійської переклала Олена ПОМАНСЬКА

1

Він мав вигляд звичайного, типово американського хлопчачка, коли їхав на своєму «швіні» з маленькими колесами та вигнутим кермом вулицею фешенебельного передмістя; і саме ним він і був: Тод Боуден, тринадцять років, зріст 173 см, вага 63 кг (норма), волосся кольору стиглої пшениці, блакитні очі, білі рівні зуби, ледь засмагле обличчя без жодного натяку на юнацькі вугрі.

Ідучи за три квартали від свого дому то в холодку, то на сонечку, він усміхався, як усміхаються всі діти на літніх вакаціях. Його можна було б узяти за одного з тих хлопчачків, які заробляють кишенькові гроші, розвозячи газети; і він таки належав до їхнього числа: розвозив «Кларіон», що видавалася у Санта-Донато. Скидався він і на хлопчачків, які продають за винагороду вітальні листівки; і теж був одним із них: продавав листівки, де вже видрукувано ваше прізвище — ДЖЕК та МЕРІ БУРК, або ДОН та САЛЛІ, або МЕРЧІСОНІ. За роботою він, як і багато інших хлопчачків, нерідко насвистував. І виходило досить непогано. Його тато працював інженером-архітектором і заробляв 40 000 доларів на рік. Матуся була хатня господарка, але з дипломом секретарки (з Тодовим батьком вона познайомилася, коли той шукав друкарку), і в вільний час друкувала рукописи. Вона складала в окрему теку всі Тодові шкільні табелі, з яких найбільше пишалася табелем за четвертий клас, де пані Епшоу написала: «Тод — надзвичайно здібний учень». Тод пишався ним теж. Там стояли тільки п'ятірки та четвірки. Якби він вчився ще краще, якби, скажімо, у нього в табелі були самі п'ятірки, то друзі Тодові ще, чого доброго, подумали б, ніби він несповна розуму.

Він зупинив велосипед біля будинку № 963 по вулиці Кларемон і спішився. Будинок той був невеликий, мав веранду і ховався у глибини садиби — білий, із зеленими віконницями та зеленим обличкуванням. Перед будинком буяв живопліт. З усього видно, його щедро поливали і вчасно підстригали.

Art Pupil by Stephen King.

Перекладено за виданням: Stephen King. Different Seasons. Future Publications. A Division of Macdonald and Co (Publishers) Ltd., 1983. London. © Stephen King 1982.

© Олена Поманська 1998, переклад.

Тод відкинув із чола пасмо білявого чуба і цементованою стежкою покотив велосипед до ганку. Він не переставав усміхатись, і його усмішка була шира, очікувальна і гарна — диво сучасної стоматології та фторованої води. Орудуючи носакон кросівки «найке», хлопещ поставив велосипеда на приступку, підняв з долішньої сходинки ще не розгорнену газету і побачив, що то не місцева «Кларіон», а «Лос-Анджелес таймс». Він тицьнув її під пахву і зійшов на ганок. За гратчастими металевими дверима, взятими на засувку, видніли другі масивні дерев'яні двері без жодного вічка. Праворуч на одвірку чорнів дзвінок, під ним — дві таблички, акуратно прикручені до дерева і зверху вкриті пластиком для захисту від сонця та дощу. Німецька завбачливість, подумав Тод, і усмішка на його обличчі стала ще ширша. То була думка дорослої людини, а Тод завше себе вітав, коли в нього з'являлися такі думки.

На горішній табличці красувалося: «АРТУР ДЕНКЕР».

На нижній — напис: «ЗБИРАЧІ ПОЖЕРТВ, ГЕНДЛЯРІ та КОМІВОВАЖЕРИ НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ».

Усе так само всміхаючись, Тод натис на дзвінок.

Звідкись із глибини будиночка долинуло приглушене дзинчання. Тод відпустив гудзика і трохи схилив голову, сподіваючись почути кроки. Але їх не було. Він зиркнув на «таймекс» (винагорода за продаж вітальних листівок): стрілки показували дванадцять хвилин на одинадцятку. Не може бути, щоб господар іще спав. Сам Тод завжди не пізніше як о пів на восьму був уже на ногах, навіть улітку під час вакацій. Хто пізно ходить, той сам собі шкодить.

Він зачекав ще тридцять секунд: у будиночку — тиша. Тоді він знову натис на гудзик дзвінка, не відводячи очей від годинникової стрілки. Рівно за сімдесят одну секунду всередині нарешті зачовгало. Капці, здогадався він, прислухаючись до характерних звуків. Тод кохався в методи дедукції. Останнім часом мріяв, як виросте, стати детективом.

— Зараз! Зараз! — дратливо озвався чоловік, що видавав себе за Артура Денкера. — Вже йду! Не дзвоніть. Іду!

Тод облишив тиснути гудзик і оглянув пучку вказівного пальця. На ній червоніло маленьке кружальце.

Забряжчав ланцюжок — на нього було взято цільні внутрішні двері. І ось двері рвучко розчахнулись.

З-поза металевих ґрат на нього дивився ділуган у купальному халаті. Між пальцями старого жевріла сигарета. Він здався Тодові гібридом Альберта Ейнштейна та Бориса Карлофа¹. Довгий, білявий його чуб уже брався жовтю, набуваючи не барви слонової кістки, а неприємного тютюнового відтінку. Обличчя було у зморшках, запухле, попід очима темніли кашпуки, і Тод з якоюсь відразою добачив, що старий не голився шонайменше два дні. Тодів батько любив повторювати: «Поголишся — і ранок стане ще ясніший». І голився щодня, байдуже, йшов на роботу чи ні.

На Тода дивилися уважні, глибоко запалі, з почервонілими білками очі. На якусь мить Тод відчув гостре розчарування. Дід таки нагадував Альберта Ейнштейна і трохи — Бориса Карлофа, та над усе він був схожий на одного з тих обшарпаних старих п'янюг, що вешталися біля залізничної станції.

Але будь поблажливий, спохопився Тод, старий шойно прокинувся. Дотепер хлопещ бачив його багато разів (роблячи все, щоб Денкер, боронь Боже, його не помітив), і на людях той завжди був охайний, — викапаний офіцер у відставці, — дарма що вже мав сімдесят шість років (якщо ті статті, які Тод прочитав у бібліотеці, правильно подавали дату його народження). У ті дні, коли Тод невідступно супроводжував його чи то до універсаму, де той робив закупки, чи до одного з трьох кінотеатрів, до яких старий добувався автобусом, — машини він не мав, — Денкер був виряджений в один із чотирьох своїх добротних костюмів, хоч би як теп-

¹ Відомий кіноактор.

до було надворі. Якщо заносилося на дощ, він тримав під пахвою, наче військові офіцерського ціпка, згорненого парасоля. Іноді голову йому прикрашав м'який фетровий капелюх. І коли б не виходив Денкер на люди, він завжди був чисто поголений, а його білі вуса, які він завів, аби приховати не досить удало підправлену губу,— бездоганно підстрижені.

— Хлопчику,— озвався він нарешті хрипкуватим спросоння голосом. Тод знову з певним розчаруванням завважив, що халат у господаря вицвілий і заяложений. Один краєчок круглого комірця вгруз у старечу шию. На лівій вилозі красувалася здорова пляма, чи то від кетчупу, чи, може, від соусу «А-1» до біфштексів. Від старого тхнуло тютюном та горілочним духом. — Хлопчику,— повторив він. — Мені не треба нічого, хлопчику. Читай, що тут написано. Ти ж бо читати знаєш? Звичайно всі американські хлопчики знають читати. Не треба мені докучати. Бувай здоров.

Двері почали причинятися.

Отуж можна було б поставити крапку, пригадував собі Тод значно пізніше, в одну з безсонних своїх ночей. Можливо, розчарування, якого зазнав Тод, уперше побачивши старого зблизька, побачивши його обличчя без удаваної личини, яку той напинав на себе на вулиці і яка, мабуть, тепер укупі з парасолем та капелюхом висить у шафі, цим би й обернулося. Усе могло б скінчитися саме тої миті: тихеньке, байдуже клацання засувки — і, мов ножицями, було б відтяте все те, що мало статися потім. Але, як зазначив сам старий, Тод був американський хлопець, і його вчили, що наполегливість — запорука перемоги.

— Візьміть свою газету, пане Дюсандере,— чемно сказав Тод, простягаючи старому «Таймс».

Двері зупинилися за кілька сантиметрів від одвірка. На обличчі Курта Дюсандера з'явився напружений, сторожкий вираз, який, одначе, зразу ж і зник. У його погляді промайнув був навіть ляк. І те, що він усе-таки спромігся надати своєму обличчю звичайного вигляду, промовляло на його користь. Проте Тод був розчарований утретє. Не цього він сподівався від Дюсандера; він сподівався, що Дюсандер буде людиною *надзвичайною*.

Боже, подумав Тод зі щирою відразою. Боже ж ти мій!

Старий знову відчинив двері. Понівечена артритом рука відсунула засувку на ґратах, штовхнула їх і, мов павук, уп'ялася в краєчок газети, яку Тод тримав у руці. Хлопчик з огидою помітив, що нігті у старого довгі, жовті й зроговілі. То була рука, яка переважну більшість часу, коли її володар не спав, тримала в пальцях сигарету. Тод вважав звичку палити дуже небезпечною, і сам палити ніколи не збирався. Дивно, що Дюсандер живе так довго.

— Віддай мою газету,— шарпнув «Таймс» старий.

— Прошу, пане Дюсандере,— і Тод відпустив газету. Рука-павук утягла її всередину. Металеві ґрати знов зачинились на засувку.

— Моє прізвище Денкер,— кинув старий,— а не Дюсандер. Ти таки справді не вмієш читати. Шкода. На все добре.

Двері почали зачинятися. Тод швидко промовив у шпарину, що дедали вужчала:

— Берген-Бельзен, січень 1943 до червня 1943, Освенцім, червень 1943 до червня 1944. Unterkommandant¹. Патін...

Двері зупинилися. Запухле, бліде обличчя, що знову з'явилося в отворі, було тепер схоже на зморшкувату напівспушену повітряну кулю. Тод усміхнувся.

— Ви втекли з Патіна, коли той уже майже весь був у руках росіян. Відтак добулися Буенос-Айреса. Дехто каже, що ви там забагатіли, вкладаючи вивезені з Німеччини гроші у наркобізнес. Так чи ні, але з 1950-го до 1952-го ви перебували в Мехіко. Потім...

— Хлопче, у тебе, мабуть, не всі дома,— і скарлюченим від артриту

¹ Заступник начальника (нім.).

пальцем старий покрутив біля безформного вуха. Проте його беззубий рот кривився в паніці.

— Що ви робили з 1952-го до 1958 року, я не знаю,— провадив Тод, не перестаючи всміхатися. — Гадаю, цього ніхто не знає, або, може бути, просто ніхто нічого про це не каже. Але один ізраїльський агент вийшов на вас на Кубі, де ви працювали порт'є в одному з великих готелів якраз перед приходом до влади Кастро. Вони втратили ваш слід, коли повстанці захопили Гавану. На поверхню ви знову впливли у Західному Берліні 1965 року. Вони майже схопили вас. — Два останні слова він вимовив як одне: *схопивас*. Водночас Тод стис пальці у великий, міцний кулак. Очі Дюсандерові вп'ялися в ці гарні, доглянуті американські руки, призначенням яких було робити моделі яхт та автомобілів для перегонів. І Тод їх і справді робив. Торік він удвох із батьком змайстрував модель «Титаніка». На це пішло майже чотири місяці, і тепер тато тримає «Титаніка» у своєму офісі.

— Я не знаю, про що ти говориш,— сказав Дюсандер. Без вставних щелеп він шокав, і це теж не сподобалось Тодові. Бр, виходить, Дюсандер не був... як би це сказати, не був справжній. Навіть полковник Клінк у фільмі «Герої Хогана» більше скидався на нациста, ніж Дюсандер. Певна річ, свого часу той був хлопець хоч куди. В одному часопису, в статті, де йшлося про табори смерті, автор називав його Кривавий диявол Патіна. — Забирайся-но звідси, хлопчику, а то викличу поліцію.

— Що ж, викликайте, пане Дюсандере. Чи, може, вам більше до вподоби гер Дюсандер? — Тод не переставав усміхатися, показуючи свої бездоганні зуби (витвір фторизації, здійснюваної з самого народження, та чищення зубів тричі на день зубною пастою «Крест»). — Після 1965 року вас ніхто не бачив... доки не побачив я, два місяці тому, в автобусі, коли ви їхали до середмістя.

— Ти божевільний.

— Отже, коли вам ще не перехотілося викликати поліцію,— усміхнувся Тод,— то не баріться, викликайте. Я на них почекаю отут, на ганочку. А як волієте не поспішати, то, може, впустите мене, і ми побалакаємо.

Старий довгенько не зводив очей з усміхненого хлопчика. На дереві цвірінькали пташки. Біля сусіднього будинку працювала електрична косарка; здалеку, з вулиць, де рух був жвавіший, долинав гук машин, що котили у своєму власному ритмі.

І все ж Тода зненацька опали сумніви. Може, він зробив щось не так? Може, припустився якоїсь помилки? Він гадав, що ні; однак зараз він має діло з реальним життям, а не з виконанням шкільних завдань. Отож хлопець відчув полегкість (незначну, як він вирішив пізніше), коли Дюсандер сказав:

— Якщо так уже цього хочеш, можна зайти на хвилинку. Але я роблю це лише тому, що волю не завдавати тобі клопоту, ти мене розумієш?

— Певна річ, пане Дюсандере,— відповів Тод. Він причинив ґрати і зайшов до передпокою. Дюсандер зачинив за ним двері, відгороджуючи його від надворішнього сяйва ранку.

У будинку стояв дух тліну та алкоголю. Іноді, другого дня після вечірки, яку влаштовували Тодові батьки, коли мати, бувало, не встигне провітрити їхнього будинку, в ньому стояв такий самий дух. Але тут запах був значно гірший. Запах невитравний. Запах алкоголю, смаженої їжі, поту, старого одягу, нудотний запах ліків та старощів. У передпокої панувала темрява. Дюсандер стояв майже поруч, і голова його, що витикалася з високого коміра халата, скидалася на голову яструба, який жде, коли зранене ним звірятко сконає. Тої миті, незважаючи на брезкле неголене обличчя старого, Тод так виразно уявив цю людину в чорній уніформі офіцера СС, як не уявляв і тоді, коли бачив дідугана на вулиці. І раптом він відчув, що зі страху в нього похололо в животі. Не такого вже й великого страху, як він вирішив пізніше.

— Мушу вас попередити, що коли зі мною щось станеться... — почав був він і змовк, бо саме в цей час Дюсандер, човгаючи капцями, пройшов повз нього до кімнати. Він зневажливо поплескав Тода по спині, й той відчув, як гаряча кров шибнула йому в голову.

Тод подався слідом за ним, і вперше усмішка збігла з його вуст. Він не передбачав, що все так обернеться. Але все має бути гаразд. Усе мусить стати на свої місця. Певна річ, саме так воно й буде. Так було завжди. І коли вони зайшли до вітальні, він уже знову всміхався.

Та на нього чекало нове розчарування — та ще й яке! — хоча він і мав би бути готовим до цього. Там, звісно, не висів портрет Гітлера з його чубом та очима, що навідривно стежить за тобою. Ніяких тобі нагород у скляних шафах, не було там і церемоніального меча на стіні: на полиці коминка не було ні люгера, ні вальтера ППК (треба сказати, що й самого коминка в кімнати теж не було). Певна річ, сказав собі Тод, старий був би несповна розуму, якби виставив усі ці речі на огляд. Проте викинути з голови все те, що він бачив у кіно чи по телевізору, було важко. Вітальня старого мала такий самий вигляд, як вітальня будь-якого одинака, що живе на невелику пенсію. Намальований на стіні цегляний коминак з почепленим над ним годинником. На столику — чорно-білий телевізор «Моторола»; на кінчиках антени — алюмінієва фольга для поліпшення приймання. Підлогу вкривав вичовганий посередині сирій килим. На полиці біля канапи лежали часописи: «Нешнл-джіографік», «Рідез дайджест» та «Лос-Анджелес». Замість портрета Гітлера або церемоніального меча на стіні в рамках висіли посвідчення американського громадянина та фотокартка жінки в химерному, схожому на ковпак, капелюшку. Пізніше Дюсандер розповів йому, що такі капелюшки називалися «клоше» і були дуже модними у двадцяті та тридцяті роки.

— Моя дружина, — промовив Дюсандер із почуттям. — Померла 1955 року від запалення легенів. У той час я працював на автомобільному заводі Меншлер, що в Ессені. Я сам мало після того не помер.

Тод не переставав усміхатися. Він перетяв кімнату, наче хотів якнайкраще розглянути жінку на знімку. Одначе, замість розглядати жінку, він став мацати абажур маленької настільної лампи.

— Облиш! — різко вигукнув Дюсандер.

Тод відсахнувся.

— Вийшло непогано, — сказав він відверто. — Справжній наказ. Хто це пак робив абажури з людської шкіри? Ільза Кох? Вона ж таки авторка жарту з маленькими скляними трубочками, чи не так?

— Не знаю, про що це ти? — відрубав Дюсандер. На телевізорі лежала пачка «кулз» без фільтра. Він простяг її Тодові.

— Сигарету? — спитав він і осміхнувся. Усмішка була премерзенна.

— Ні. Від них рак легенів. Мій тато курил, але покинув. Лікарі допогли.

— Овва, навіть так. — Дюсандер витяг сірника з кишені халата і недбало чиркнув ним по пластиковому корпусу телевізора. Пахкаючи сигаре-тою, спитав: — А чи маєш ти бодай один аргумент, що змусив би мене не викликати поліцію і не розповідати їй про всі ті серйозні речі, в яких ти мене звинувачуєш? Тільки один аргумент? І поквася, хлопче. Телефон поруч, у передпокої. Я певен, що твій батько дасть тобі добрячого прочухана. Тиждень, а то й більше сидітимеш за обідом на подушці, га?

— Мої батьки не прихильники тілесного покарання. На їхню думку, це не виліковує, а породжує ще більше проблем. — Очі в Тода раптом спалахнули. — А ви когось били? Жінок? Ви роздягали їх і...

Вигукнувши щось нерозбірливе, Дюсандер рушив до телефону.

— Краще не робить цього, — спокійно промовив Тод.

Дюсандер обернувся. Так само спокійно, хоч і трохи шокаючи, бо ще не поставив протезів, він відповів:

— Кажу тобі вперше і востаннє. Моє ім'я Артур Денкер. Іншого імені-

прізвища я зроду не мав. Мені навіть не довелося американізувати його. Мій батько був великий шанувальник Артура Конан-Дойла і дав мені ім'я на його честь. Я ніколи не був Дюсандером, Гімmlером чи Санта-Клаусом. Під час війни я був лейтенантом запасу. Я ніколи не був членом нацистської партії. Я брав участь тільки в битві за Берлін в останні три місяці війни. Мушу визнати, що наприкінці тридцятих років, коли я одружився вперше, то підтримував Гітлера. Він покінчив із депресією і повернув нам, певною мірою, самоповагу, втрачену нами внаслідок огидного, несправедливого Версальського миру. Гадаю, підтримував його на-самперед через те, що знову мав роботу, знову з'явився тютюн, і мені не треба було шукати недопалків на смітнику, коли мені кортіло закурити. Я вважав його наприкінці тридцятих за велику людину. Можливо, на свій лад, він нею і був. Але наостанку збожеволів: керувати за порадою астролога арміями, яких на той час уже не існувало! Навіть Блонді, своєму собаці, він дав капсулу з отрутою. Тільки божевільний міг таке вчинити. Власне кажучи, насамкінець вони всі стерялися розумом — співали Хорст Вессель, даючи отруту своїм дітям. 2 травня 1945 року мій полк здався в полон американцям. Пам'ятаю, як рядовий Хакермеєр дав мені плитку шоколаду. Я плавав. Було безглуздя продовжувати боротьбу — війну вже було закінчено; насправді вона скінчилася ще в лютому. Я потрапив до табору в Ессені, де до мене ставилися дуже добре. Ми стежили по радіо за Нюрнберзьким процесом, і коли Герінг наклав на себе руки, я виміняв чотирнадцять американських сигарет на півпляшки шнапсу і набрався. Мене звільнили в січні 1946 року. Я прикручував колеса на автомобільному заводі в Ессені до 1963 року, і саме тоді вийшов на пенсію і емігрував до Сполучених Штатів. Про це я мріяв усе життя. 1967 року я здобув американське громадянство. Я маю право голосу. Ніякого Буенос-Айреса. Ніякого наркобізнесу. Ніякої Куби, — він сказав *Кууби*. — А тепер, якщо ти не заберешся геть, я телефоную до поліції.

Він бачив, що Тод навіть не зворухнувся. Тоді старий пішов до передпокою і взяв слухавку. Тод залишився у вітальні біля столика, де стояла маленька лампа з абажуром.

Дюсандер почав накручувати номер. Тод мовчки стежив за ним; серце в нього закалатало так швидко, що невдовзі гупало у грудях, мов барабан. Після четвертої цифри Дюсандер обернувся і глянув на Тода. Плечі у старого опустилися, і він поклав слухавку на місце.

— Хлопчику, — видихнув він, — хлопчику.

Тод широко усміхався, одначе усмішка була скромна.

— Як ти про все це дізнався?

— Трошки щастя і багато праці, — відповів Тод. — У мене є приятель Герольд Пеглер, але ми всі кличемо його Лисичкою. Він грає другим захисником у нашій команді. Так от, у гаражі його тата я і знайшов усі ті часописи. Там їх сила-силенна. То часописи ще з часів війни. Вони всі давні. Я хотів купити нових, але власник газетного кіоску, що навпроти нашої школи, сказав мені, що більшість із них уже не виходять. Майже в кожному з тих часописів були фотографії фриців, — німецьких вояків, я хотів сказати, — та япончиків, які катували жінок. І там ще були статті про концентраційні табори. Я, власне, на тих статтях про табори і схибнувся.

— Ти... на них схибнувся? — Дюсандер вступився в нього, потираючи однією рукою шоку. Звук від цього був тихенький, немовби шурхотів папір.

— Схибнувся. Так. Я не міг від них відірватися. Мене це страшенно зацікавило.

Він пам'ятав той день у Лисиччиному гаражі так само виразно, як і все інше у своєму житті. Навіть виразніше, він цього певний. Він пригадав, як у четвертому класі, напередодні Дня професії, пані Андерсон (всі діти кликали її Блошицею через завеликі передні зуби) почала з ними розмову про те, що вона іменувала СПРАВОЮ ВАШОГО ЖИТТЯ.

— Це стається раптово,— просторікувала Блошиця Андерсон. — Ви бачите щось уперше, проте відразу розумієте, що знайшли СПРАВУ ВАШОГО ЖИТТЯ. Так, немовби в замку повернувся ключик. Або ви закохались уперше в житті. Ось чому День професії такий важливий, дітки; це може бути той самий день, коли ви знайдете СПРАВУ СВОГО ЖИТТЯ. — І вона почала розповідати їм про СПРАВУ ЇЇ ЖИТТЯ: як виявилося, то було не викладання у четвертому класі, а збирання поштових листівок ХІХ сторіччя.

Тод ще подумав був тоді, якого сухого дуба править ця Андерсон, одначе того дня у гаражі в Лисички він пригадав усе, що вона їм сказала, і завагався: ану ж вона мала рацію.

Того дня вітер дув із боку Санта-Ани, і на заході палали лісові пожежі. Він пам'ятав той дух горілого, гарячий та важкий. Він пам'ятав коротеньку Лисиччину стрижку. Він пам'ятав геть усе.

— Я знаю, що десь тут мають бути комікси,— сказав тоді Лисичка. У його матінки з похмілля боліла голова, і вона спровадила їх із дому, бо вони зчинили там страшенну бучу. — Непогані. Вестерни переважно, але є там і «Турок», і «Син каміння», і...

— А там що? — спитав Тод, показуючи на картонки, що стояли попід сходами.

— А, нічого путнього,— відказав Лисичка. — Там усе про справдешню війну. Нудота.

— Можна поглянути?

— Звичайно. А я пошукаю коміксів.

Проте, коли Лисичка Пеглер знайшов комікси, Тод уже не мав ніякої охоти їх читати. Він забув про все. Про все на світі.

Немовби в замку повернувся ключик. Або ви закохалися вперше у житті.

Так воно й було. Він, певна річ, і раніше знав, що була війна — не оця дурна війна, що точиться нині, де купка пігмеїв у чорних піжамах вибиває лайно з американців,— а друга світова війна. Знав, що в американців були круглі шоломи, а на них — сітки; у фриців шоломи були квадратні. Знав, що американці здобули перемогу в більшості боїв, і що німці наприкінці війни винайшли ракети, якими вони з Німеччини обстрілювали Лондон. Знав навіть дещо і про концентраційні табори.

Різниця між усім цим і тим, що він знайшов у часописах під сходами Лисиччиного гаража, була така сама, як різниця між тим, коли тобі розповідають про мікроби, і тим, коли ти сам їх бачиш у мікроскоп, таких живих і таких метушливих.

Тут була Ільза Кох. Тут були крематорії з відчиненими дверима на закіптюжених завісах. Тут були офіцери у формі СС і в'язні у смугастих уніформах. Запах дешевого паперу часописів був такий самий, як запах пожеж, що спалахували то тут, то там на схід від Санта-Донато, і Тод відчув, як старий папір розсипається під дотику його пальців, і гортав сторінки вже не в гаражі у Лисички, а десь поза межами часу, намагаючись усвідомити, що вони й справді це робили, що хтось це таки зробив і що хтось дозволив їм це зробити; у нього розболілася голова від усієї цієї мішанки, розболілася з огиди та хвилювання, очі почервоніли і втомилися, але він читав далі, і тоді з підпису під знімком купи тіл у якомусь там Дахау на нього неначе плигнула цифра:

6 000 000.

І він подумав: *Тут хтось пошив усіх у дурні, хтось додав один або й два нулі, бо це ж утричі більше, ніж населення у Лос-Анджелесі.* Потім, в іншому часопису (на його обкладинці до жінки, прикутої ланцюгом до муру, наближався, посміхаючись, чоловік у формі нациста з кочергою в руці) він знову побачив

6 000 000.

Голова йому розболілася ще дужче. У роті пересохло. Немовби здалеку, з туману, він чув, як Лисичка сказав, що вже час іти вечеряти. Тод

запитав Лисичку, чи може він зостатися тут, у гаражі, і ще трохи почитати, поки той вечерятиме. Лисичка якось чудно поглянув на нього, знизав плечима і відповів, що, звичайно, можна. І Год, схилившись над коробками з давніми часописами, читав, аж поки зателефонувала його матуся і спитала, чи думає він коли-небудь вертатися додому.

Немовби в замку повернувся ключик.

Всі часописи писали: все, що скоїлося тоді, — це погано. Але про все це говорилося на останніх сторінках часописів, і коли ти знаходиш сторінку, щоб дочитати статтю до кінця, то слова, які запевняли, що війна — це погано, були оточені рекламними оголошеннями, що закликали вас придбати німецькі ножі, поясні ремені та шоломи, а також чудодійні бандажі від грижі та патентовані засоби від облісіння. Ті реклами пропонували вам німецькі прапори, прикрашені свастиками, нацистські люгери і настільну гру під назвою «Танкова атака», а також заочне навчання і черевики на високих підборах для низькорослих чоловіків. Часописи писали, що війна — це погано, проте здавалося, ніби є багато людей, які так не думають.

Або ви закохалися вперше в житті.

О, так, він дуже добре пам'ятає той день. Він пам'ятає всі подробиці того дня: пожовклий давній календар на стіні, масну пляму на цементовій підлозі і те, що часописи були перев'язані мотузкою жовтогарячого кольору. Він добре пам'ятав, як головний біль ставав дедалі нестерпнішим, коли він повертався в думках до тієї неймовірної цифри.

6 000 000.

Він пам'ятав, як він тоді подумав: я хочу довідатися про все, що відбувалося в тих місцях, про все. І я хочу знати, що істина: ті слова чи оголошення обіч тих слів.

Коли він нарешті запхав коробки назад під сходи, то згадав Блошицю Андерсон і подумав: «Вона мала рацію. Я знайшов СПРАВУ СВОГО ЖИТТЯ».

Дюсандер довго дивився на Тода. Потім пройшов до вітальні й важко опустився у крісло-гойдалку. Він знову глянув на Тода, не спроможний зрозуміти, що може означати цей трохи замріяний, трохи ностальгійний вираз на його обличчі.

— Так. Я почав цим цікавитись через оті часописи, але подумав, що більшість із того, про що вони писали, було, сказати б, лайном. Тож я пішов до бібліотеки і там довідався ще про багато дечого. Дещо було навіть ще цікавіше. Спершу та паскудна бібліотекарка не хотіла мені нічого показувати, бо все це зберігалось у відділі для дорослих, але я сказав їй, що мені треба для школи. Якщо тобі щось треба для школи, вони не мають іншої ради, як дозволити. І все ж вона зателефонувала моєму батькові. — В очах у Тода з'явилася зневага. — Та дурепа думала, ніби тато не знає, чим я займаюсь.

— А він знав?

— Авжеж. Мій тато вважає, що діти повинні дізнатися про життя все якомога скоріше; і не тільки про гарне в житті, а й про погане теж. Тоді вони будуть готові гідно його зустріти. Він каже, що життя — тигр, якого ти мусиш ухопити за хвоста, і коли ти не знатимеш природи цього звіра — він тебе зжере.

— М-м-м-м,— промимрив Дюсандер.

— Моя матуся думає так само.

— М-м-м-м-м-м,— Дюсандер був наче уві сні, до кінця ще не розуміючи, на якому він світі.

— Хоч би що там було,— сказав Год,— але матеріали, знайдені в бібліотеці, виявилися справді путящими. У них там було, мабуть, зі сто книжок, де розповідалося про нацистські концентраційні табори; сто книжок, прямо тут, у бібліотеці в Санта-Донато. Виходить, багатьом людям подобається про це читати. У тих книжках було менше фотографій,

яку у часописах Лисиччиного тата, але документи там були, скажу я вам, справді класні. Стільці з шипухами. Золоті зуби видирали просто обценьками. Пускали через душ отруйні гази. — Тод похитав головою. — Ну, це ви вже, хлопці, мабуть, переборщили. Напевно переборщили.

— Класні,— мляво промовив Дюсандер.

— І я таки написав реферат, і знаєте, що мені за нього поставили? П'ятірку, та ще й з плюсом. Звичайно, я мусив бути обережним. Про таке треба писати по-особливому. Треба бути дуже обережним.

— І ти був? — спитав Дюсандер. Тремтячою рукою він узяв другу сигарету.

— Авжеж. У всіх отих книжках із бібліотеки... там теж про все написано по-особливому. Немовби тих хлопців, що їх написали, страшенно нудило від того, про що вони писали. — Тод нахмурич чоло, добираючи слів, щоб точніше викласти свою думку. Оскільки слова «стиль», а саме воно характеризує літературний твір, ще не було в його словнику, зробити це йому було нелегко.

— Вони всі пишуть так, немовби ночей не досипали, силкуючись застерегти нас, щоб ми були пильними і щоб цього ніколи не повторилося. І я теж так написав свого реферата. Гадаю, вчителька поставила мені п'ятірку з плюсом ще й за те, що я не втратив апетиту, читаючи такі джерела. — І Тод знову переможно усміхнувся.

Дюсандер глибоко затягнувся своєю сигаретою без фільтра. Кінчик її ледь помітно тремтів. Видихнувши дим носом, він зайшовся глухим невинним старечим кашлем.

— Я не можу повірити в реальність нашої розмови,— сказав він. Дід нахилився трохи вперед і уважно подивився на Тода. — Ти коли-небудь чув слово «екзистенціалізм», хлопчику?

Тод пустив це запитання повз вуха.

— А ви коли-небудь зустрічалися з Ільзою Кох?

— Ільзою Кох? — майже нечутно перепитав Дюсандер. — Так. Я зустрічався з нею.

— Вона була гарна? — нетерпеливився Тод. — Ну, я хочу сказати... — Він руками показав обриси жіночого тіла.

— Ти ж, напевне, бачив її фотографії,— сказав Дюсандер. — Ти хочеш знати, чи була вона афектованою, як ти?

— А що таке афет... афект...

— Афектований — це той, хто здатен чимось захоплюватись. Той... хто знаходить... справу свого життя.

— А-а-а, ось що, — усміхтя, що майже була зникла від збентеження, переможно засяяла знов. — Напевне, я бачив її фото. Але ж ви знаєте, які вони у книжках. — Він говорив так, немовби Дюсандер бачив усі ті книжки. — Чорно-білі, розпливчасті... такі собі аматорські знімки. Ніхто ж із тих хлопців не підозрював, що вони знімають, так би мовити, для історії. То в неї була класна фігура?

— Вона була гладка, оцупкувата, мала погану шкіру,— відповів коротко Дюсандер. Він розчавив наполовину викурену сигарету об попільничку, повну недопалків.

— От тобі й маеш,— знітився Тод.

— Отже, ти сказав «щастя»,— задумливо промовив Дюсандер, дивлячись на Тода. — Ти побачив мою фотографію в часопису зі статтями про пригоди війни, а потім випадково опинився зі мною в одному автобусі. Так! — Він ударив кулаком по бильцю крісла-гойдалки, але не надто сильно.

— О, ні, пане Дюсандере. Мені довелося добряче попрацювати. В поті чола,— додав Тод широко, нахиливаючись уперед.

— Та невже? — густі дідові брови підвелися догори у чемній недовірі.

— Саме так. Розумієте, всі ваші знімки в моєму альбомі були щонайменше тридцятирічної давності. А нині вже сімдесят четвертий.

— У тебе є... альбом?

— Так, пане! І непоганий. Сотні знімків. Колись вам покажу. Вам сподобається.

Обличчя Дюсандерове витяглось у бридливу гримасу, проте він нічого не сказав.

— Коли я вас бачив перші рази, у мене не було певності. Аж доки одного дощистого дня ви зайшли до автобуса у своєму блискучому чорному плащі...

— Он воно що,— видихнув Дюсандер.

— Достеменно так. У одному з тих часописів, що лежали в гаражі Лисиччиного тата, був ваш знімок, де ви мали такий самий плащ. А в одній бібліотечній книжці на фото ви були у парадній формі СС. І коли того дня я побачив вас, то сказав собі: «Це точно він. Це — Курт Дюсандер». Після того я встановив нагляд...

— Що ти зробив?

— Встановив нагляд. Я почав за вами стежити. Я збираюся стати приватним детективом, як Сем Спейд у книжці або як той Меннікс, якого показували по телевізору. Але я був дуже обережний. У жодному разі не хотів, щоб ви здогадалися про стежу. Не маєте бажання поглянути на фотографії?

Він витяг конверта із задньої кишені штанів. Від поту конверт заклеївся, і Тод обережно розліпив його. Очі в нього блищали, мов у хлопчика, який думає про свій день народження, чи про Різдво, чи про феєрверк на День незалежності.

— Ти мене фотографував?

— Авжеж. Я маю таку маленьку камеру. Кодак. Вона тоненька та плоска і вміщується в руці. До неї тільки треба призвичаїтись, а тоді знімай собі: прикриваєш її долонею, трохи розчепірюєш пальці, щоб не затуляти об'єктива, а потім натискаєш великим пальцем на кнопку. — Тод скромно розсміявся. — Вивчаючи її, я до біса назнімав своїх пальців. Але все-таки її опанував. Я вважаю, що людина може зробити все, якщо цього прагнутиме, хіба не так? Хоч це і банально, та це — щира правда.

Курт Дюсандер весь якось зблід і майже цілком сховався у свій халат.

— Хлопчику, а ці знімки ти проявляв і друкував де, в ательє?

— Що? — Тод був обурений і здивований. — Ви що, за дурника мене маєте? — зневажливо спитав він. — Ні. У мого тата є фотолабораторія. Я ще з дев'яти років завжди сам проявляю знімки.

Дюсандер нічого не сказав, проте було видно, що йому трохи відлягло від серця, бо на його обличчя знову повернулася барва.

Тод передав йому декілька лискучих фотографій, чії недбало обтягті краї свідчили, що їх робив аматор. Дюсандер мовчки почав розглядати знімки. Ось він, виструнчившись, сидить біля вікна в автобусі з останнім романом Джеймса Мічнера «Сторіччя» в руці. Ось він на автобусній зупинці на Девон-авеню, під пахвою парасоль, голова високо піднесена; тут він нагадує Де Голля в його найліпші часи. Ось він стоїть у черзі до кінотеатру «Мажестік», гордовитий, мовчазний, своїм зростом та поставою вирізняючись із-посеред згорблених підлітків та жінок у бігудях. На останньому він заглядає до своєї поштової скриньки.

— Роблячи його, я боявся, що ви мене помітите,— сказав Тод. — Означе то був виважений ризик. Я стояв на другому боці вулиці. О, якби я міг дозволити собі мати «Мінолту» з телеоб'єктивом. Може, коли-небудь... — і Тод замріявся.

— Не маю сумніву, що в тебе була про запас якась вигадка, так, про всяк випадок.

— Я б тоді спитав вас, чи ви не бачили мого собаки. Проявивши пливку, я порівняв свої знімки з очима.

Він передав Дюсандерові три ксерокопії з фотографій. Дюсандер бачив їх і раніш. На першій він сидів у своєму кабінеті в таборі Патін; на

знімку не було нічого, тільки він сам та нацистський прапор, що стояв поруч письмового столу. Другий знімок зроблено, коли він став партійцем. А на останньому він тис руку Генріхові Глюксу, який підлягав лише Гімmlерові.

— Відтоді я вже майже переконався, проте мені ніяк не щастило через ваші клятві вуса побачити, чи маєте ви заячу губу. Але я мусив знати напевне, тож роздобув оце.

Він дав старому останній аркушик із тих, що були в конверті. Згорнений кілька разів, на згинах брудний, ріжки повідривані; такими стають папери, якщо вони довго лежать у кишенях хлопчаків, яким не бракує нагальних справ та місць, де їм конче треба побувати. То була копія ізраїльського оголошення про розшук Курта Дюсандера. Тримавши її в руках, Дюсандер подумав про неприкаяних мертвих, які відмовляються зоставатися в своїх могилах.

— Я взяв у вас відбитки пальців,— сказав Тод, усміхаючись до нього,— і потім порівняв їх з відбитками, що були на оголошенні про розшук.

Дюсандер від подиву роззявив рота, відтак пробурмотів німецькою «лайно».

— Ти не зробив цього!

— Ба ні, зробив. Тато і матуся подарували мені торік на Різдво комплект для зняття відбитків. Справжній, а не якусь там іграшку. Там були порошок і три щіточки для трьох різних поверхонь, і ще спеціальний папір, аби брати відбитки. Мої предки знають про мою мрію стати детективом, коли виросту. Певна річ, вони вважають, що я ще переросту. — Він зневажливо знизав плечима. — У книжці були пояснення щодо всіляких там борозен, закруток та точок подібності. Їх називають *пунктами порівняння*. Суд бере до розгляду відбитки, коли встановлено вісім таких пунктів.

— Так от, одного дня, коли ви були в кіно, я прийшов сюди, посипав порошком вашу поштову скриньку, ручку дверей і взяв усі відбитки, що там були. Непогано, га?

Дюсандер нічого не відповів. Він уп'явся в бильце крісла, його беззубий, запалий рот тремтів. Тодові це не подобалося. Здавалося, старий зараз розплачеться. Що, звісно, було більш ніж дивним. Кривавий диявол Патіна у сльозах? Годі собі уявити, як годі уявити, що «Шевроле» збанкрутував, а «Макдональд» замість гамбургерів почав продавати кав'яр та трюфелі.

— Я дістав дві групи відбитків,— сказав Тод. — Відбитки однієї не мали нічого спільного з відбитками на оголошенні. Я зробив висновок, що то відбитки листонішних пальців. Але решта виявилися вашими. Я знайшов навіть більше як вісім пунктів порівняння. Я знайшов їх аж чотирнадцять,— і він розплився в усмішці. — Ось як я це зробив.

— Мале *байстрия*,— процідив Дюсандер, і в очах його на мить спалахнув небезпечний вогник. Тодові, як і раніше в передпокої, зробилося трохи лячно. Потім Дюсандер знову знітився.

— Ти комусь про це розповідав?

— Ні, нікому.

— Навіть своєму приятелю? Як його там, Коні Пеглер?

— Лисичка. Лисичка Пеглер. Нема дурних, він же таке базікало. Я не розповідав жодній душі. У мене немає нікого, кому б я настільки довіряв.

— Чого ти хочеш? Грошей? Грошей у мене, боюся, немає. У Південній Америці — були, хоча нічого менш романтичного і більш небезпечного, ніж наркобізнес, у цьому світі важко знайти. У Бразилії, Парагваї та Санта-Домінго є — принаймні було — щось на зразок «спілки давніх друзів». Дезертирів. Вони прийняли мене до себе, і я нажив собі багатство на корисних копалинах — олові, міді, бокситах. Потім вітер перемінівся. Націоналізм, антиамериканізм. Може б, якось і викрутився, та Вейзента-леві люди напали на мій слід. За нещастям слідом іде нещастя, хлопче, як

пес за сукою, коли в той тічка. Двічі вони ледве не схопили мене; одного разу я чув, як ті юдейські вилупки розмовляли в суміжній кімнаті.

— Вони повісили Ейхмана,— прошепотів він і однією рукою перехопив свою шию. Очі в нього скруглилі, мов у дитини, коли та слухає найжахливіші місця страшної казки, «Ганс та Грета», наприклад, чи «Синя Борода». — Він був уже стара людина, цілком безпечна. Він не займався політикою. Проте вони його все одно повісили.

Тод кивнув головою.

— Кінець кінцем я звернувся до людей, які були єдиними, хто міг мені допомогти. Вони допомогли багатьом, а я вже не мав більше сили тікати.

— Ви звернулися до «Одеси»? — перебив його Тод.

— Ні, до сицилійців,— відповів Дюсандер стримано, і Тод знову спохмурнів. — Вони зробили все. Фальшиві документи, фальшиве минуле. Ти не хочеш чогось випити?

— Хочу. У вас є кола?

— Ні. Коли немає. — Він сказав «кули».

— А молоко?

— Молоко є. — Дюсандер пройшов під аркою до кухні. Засвітилася лампа денного світла. — Я живу зараз на дивіденди від акцій,— знов почувся голос старого. — Ці акції я придбав по війні на ще одне вигадане ім'я. В одному банку в штаті Мен, якщо це може тебе зацікавити. Банкір, який придбав їх мені, через рік опинився у в'язниці за вбивство власної дружини... життя іноді підносить нам несподіванки, хлопче, hein?¹

Дверцята холодильника відчинилися і знов зачинилися.

— Ті шакали сицилійці нічого не відали про ті акції,— сказав він. — То сьогодні вони скрізь, а тоді на північ далі Бостона і носа не потикали. Якби вони знали про ті акції, то і їх би теж відібрали. Вони б мене голого спровадили до Америки, щоб я тут конав на державну допомогу та на харчові талони.

Тод почув, як він відчинив шафу; почув, як у склянку наливають рідину.

— Трошки «Дженерал моторс», трошки «Американ телефон енд телеграф», сто п'ятдесят акцій фірми «Ревлон». Так мені порадив отой банкір. Прізвище його було Дюфресне — я запам'ятав його, бо воно скидається на моє прізвище. Здається, вибрати акції для мене йому вдалося значно краще, ніж убити свою дружину. *Crime passionel*², хлопче. Це ще раз підтверджує, що всі люди — віслюки, яких навчили читати.

Він повернувся до кімнати, тихенько човгаючи капцями. В руках у нього Тод побачив дві пластикові склянки, дуже схожі на ті, що їх іноді роздають при відкритті нової автозаправки. Ви заливаєте бак пальним, і вас преміюють такою склянкою. Дюсандер подав Тодові молоко.

— Завдяки акціям, придбаним мені Дюфресне, я непогано жив перші п'ять років. Але потім продав акції «Даймонд метч», щоб купити цей будинок та невеликий котедж неподалік Біг Сур. Далі інфляція, криза. Я мусив продати котедж і одну по одній акції всіх компаній, що були у мене, більшість із фантастичним зиском. Якби знання, то я був би їх придбав далеко більше. Але я подумав, що, з другого боку, так буде надійніше; акції, як кажете ви, американці,— річ авантюрна... — Він беззубо присвиснув і ляснув пальцями.

Тодові зробилося нудно. Він прийшов сюди не задля того, щоб слухати, як Дюсандер торочить про свої гроші та акції. Думка про шантаж ніколи не приходила Тодові в голову. Гроші? А що він з ними робитиме? Батько давав йому кишенькові гроші, та ще газети. А якщо якогось тижня його витрати були більшими, то завжди знаходився хтось, кому треба було підстригти травник.

¹ Чи не так? (Нім.)

² Злочин з пристрасті (франц.).

Тод підніс склянку з молоком до рота і завагався. Він знов усміхнувся своєю звичною усмішкою... чарівною усмішкою, і простяг преміальну склянку Дюсандерові.

— Відпийте трошки,— промовив він, ніяковіючи.

Дюсандер глянув на нього, не розуміючи, що до чого, відтак вирячив налиті кров'ю очі.

— Gruss Gott!¹ — він узяв склянку, зробив два ковтки і віддав її хлопцеві. — Повітря не хапаю. У горлі не дере. Запаху мигдалю не відчуваю. Це молоко, хлопче. *Молоко*. Молоко фірми «Даерилі фармз». На коробці усміхнена корова.

Тод якийсь час мовчки дивився на нього, потім злегка сьорбнув молоко. Так, воно *мало смак* молока, проте спраги він уже наче й не відчував. Тод поставив склянку. Дюсандер знизав плечима, підніс свою — там була добряча порція віскі — і вихилив склянку.

— Шнапс? — спитав Тод.

— Віскі. «Старосвітський бурбон». Дуже добрий. І дешевий.

Тод колував пальцем шво на джинсах.

— Так от,— сказав Дюсандер,— якщо ти теж вирішив мати свою «авантюрну річ», то мусиш зараз визнати, що акції, які ти вибрав, нічого не варті.

— Що?

— Шантаж,— сказав Дюсандер. — Хіба це не так називається в «Манікс», «Гаваї п'ять-0» та «Барнабі Джоунс»?² Здирництво. Коли це...

Але Тод уже сміявся, від широкого серця, як уміють сміятися лише діти. Він трусив головою, марно силкувався щось сказати і сміявся далі.

— Ні,— сказав Дюсандер і раптом зблід іще дужче, вигляд у нього був ще переляканіший, ніж тоді, коли вони тільки починали розмову. Він ще раз приклався до склянки, поморщився і зіщулився. — Я розумію, що це не... у всякому разі, не грошове здирництво. Але, хоч ти і смієшся, я нюхом чую, що це — шантаж. Чого тобі треба? Чого ти прийшов сюди і турбуєш стару людину? Можливо, як ти кажеш, я й був колись нацистом. Навіть служив у гестапо. Та тепер я всього-на-всього старий чоловік, і, щоб спорожнитися, користуюся свічками. Кажи, чого тобі від мене треба?

Тод уже не сміявся. Він дивився на Дюсандера зі щирою, зворушливою відвертістю.

— Я... я хочу почути про все оте. Та й годі. Це все, чого я хочу. Чесно.

— Почути про все оте? — луною озвався Дюсандер. Вигляд у нього був украй розгублений.

Тод подався наперед і поставив засмагли лікті на коліна, обіпнуті синіми джинсами.

— Саме так. Команди розстрілу. Газові камери. Крематорії. Люди, яких примушували копати собі могили, а потім ставили їх на край, щоб вони туди падали,— кінчиком язика він обливав пересохлі губи. — Перевірки. Експерименти. Все. Я хочу знати все про всі оті класні речі.

Дюсандер дивився на нього, і в його погляді стояли подив і очужилість; так міг дивитися ветеринар на кицьку, яка на його очах привела цілий виводок двоголових кошенят. — Ти монстр,— промовив він тихо.

Тод пирснув.

— Якщо вірити книжкам, що я читав, коли писав свій реферат, монстр — то ви, пане Дюсандере. Не я. Ви спроваджували їх до печей, не я. Дві тисячі щодня перед тим, як прибули до Патіна, три тисячі — потому, три з половиною — перед тим, як туди прийшли росіяни і поклали цьому край. Гімmlер називав вас експертом у цій галузі і нагородив медаллю. І ви ще називаєте мене монстром, хай вам *чорт!*

¹ Господь небесний! (Нім.)

² Телевізійні програми.

— Усе це мерзена американська брехня,— сказав, мов ужалив, Дюсандер. Він ударив склянкою по столу, і віскі хлюпнуло йому на руки й на церату. — Не я заварив ту кашу, і не мені за неї відповідати. Мені дали інструкції та накази, а я їх лише виконував.

Усмішка Тодова дедалі ширшала; він ледве гамавав сміх.

— О, я знаю, як американці все перекрутили,— бубонів Дюсандер. — Однак проти ваших політиків наш доктор Геббельс — дитина, яка бавиться книжечкою з малюнками в дитячому садку. Вони базикають про мораль і водночас палять напалмом кричущих дітей та старих жінок. Ваших хлопців, які відмовляються воювати, називають боягузами та «мирниками». За відмову виконувати накази їх запроторюють за ґрати, або ж вони мусять покидати свою країну. Тих, хто виходить на демонстрації протесту проти невдалої американської авантюри в Азії, б'ють кийками на вулицях. Солдати, які вбивають безневинних дітей, дістають нагороди від президента, і після того, як вони багнетами кололи дітей, палили лікарні, вдома їх радо вітають парадами та прапорами. Їх запрошують на обіди, їм вручають ключі від міст, дають безкоштовно квитки на футбольні матчі «профі». — Він підніс склянку, немов збирався проголосити тост до Тода. — Тільки тих, хто програє, називають військовими злочинцями за те, що вони виконували накази.— Він випив і зайшовся кашлем, від чого шоки його порожевіли.

Поки Дюсандер базикав, Тод крутився, совався, достоту як тоді, коли його батьки обговорювали останні новини, шойно почуті по телевізору. Тодові було байдуже до політичних поглядів Дюсандера та до його акцій. Він вважав, що люди вдаються до політики, аби потім мати змогу робити свої справи. Минулого літа йому заманулося залізти під спідницю Шарон Акерман. На що Шарон відповіла, що йому мусить бути за це соромно; проте, судячи з її тону, саме ця ідея схвилювала і її. Тоді він сказав їй, що коли виросте, то буде лікарем, і вона погодилася.

То була політика. А йому хотілося почути про німецьких лікарів, які ставили досліди, паруючи жінок із собаками, про те, як вони зачиняли в холодильнику близнят, щоб довідатися, чи ті помруть водночас, а чи хтось із них протягне довше, про електрошокову терапію та про операції без знеболювання, а також про німецьких солдатів, які гвалтували всіх жінок поспіль. А щодо решти, як хтось там прийшов і поклав край усім тим класним речам, то на це йому начхати.

— Якби я не виконував наказів, мене б уже давно не було серед живих,— важко дихаючи, промовив Дюсандер. Він так розгойдувався у кріслі, аж тріщали пружини. Від нього злегка тхнуло віскі. І не треба забувати про російський фронт, nicht wahr¹? Наші провідники були божевільні, а хіба з божевільними можна сперечатися... та ще коли найбожевільніший серед них усіх мав сатанинське щастя? Йому майже в останню мить удалося врятуватися від блискуче підготованого замаху. Тих, хто це зробив, давили фортепіанним дротом, щоб довше мучилися. Їхню агонію зняли на кіноплівку, щоб дати науку еліті.

— Клас! — вигукнув несамохіть Тод. — А ви бачили той фільм?

— Так. Я його бачив. Ми всі бачили, що сталося з тими, хто не хотів, чи не спрамагався йти туди, куди дме вітер, не хотів зачекати, поки вшухне буря. Те, що ми тоді робили, мало рацію. Для того часу і для того місця це мало рацію. Я знову робив би так само. Але... — Він зиркнув на свою склянку. Вона була порожня.

— ... але я не хочу говорити про це, навіть думати. Те, що ми робили, було викликане потребою вижити, а що може бути приємного у виживанні. Я бачив сни... — Він неквапно взяв сигарету з коробки, що лежала на телевізорі. — Так. Я бачив їх упродовж багатьох років. Темрява, і в тій темряві — звуки. Гурчить трактор. Гуркоче бульдозер. Приклади

¹ Хіба не так? (Нім.)

гвинтівок зі стугоном б'ють чи то в мерзлу землю, чи то в черепа людей. Свистки, сирени, пістолетні постріли, зойки. Двері вантажних вагонів із грукотом відчиняються в холодне зимове надвечір'я. Аж ось, у тих моїх снах усі звуки згасають, і з темряви на мене дивляться очі. Вони палають, як очі звірів у джунглях. Багато років я жив на краю джунглів і думаю, що саме через це в отих моїх снах я завжди відчував пахощі тропічного лісу. Коли я прокидався від тих снів-марень, я був увесь мокрий від поту, серце шалено калатало у грудях, я пхав руку в рота, щоб не закричати. І я думав: сон — ось що насправді є реальність. А Бразилія, Парагвай, Куба... то — сон. Насправді я ще й досі в Патіні. Росіяни сьогодні вже ближче, ніж учора. Деякі з них пам'ятають, що 1943 року, щоб вижити, вони мусили їсти замерзлі трупи німецьких солдатів. Тепер вони прагнуть напитися німецької крові. Ходили чутки, що дехто з них саме так і робив, коли вони перетнули кордон Німеччини: перерізали горло полоненим і пили їхню кров із чобота. Я прокидався і думав: *роботу слід провадити далі, бо тільки так можна буде знищити свідокства того, що ми тут робили, а якщо вони й залишаться, то їх має бути так мало, щоб світ, який не хоче в це вірити, їм не повірив. І я думав: роботу треба провадити далі, якщо ми хочемо вижити.*

Тепер Тод прислухався до його слів дуже уважно. Це йому вже подобалося, проте він був певен, що згодом дізнається і про значно цікавіші речі. Дюсандера треба тільки трошки підганяти батожком. Мені ще збіса пощастило, думав Тод. У такому віці більшість із них уже маразматика.

Дюсандер глибоко затягся сигаретою.

— Пізніше, коли я вже не марив ночами, настали часи, коли я постійно думав, що бачив когось із Патіна. І ніколи то не були охоронці чи друзі-офіцери, завжди — в'язні. Я й тоді пам'ятаю один день у Західній Німеччині десять років тому. На шосе сталася аварія. Рух припинився на всіх смугах. Я сидів у своєму «морісі» і слухав радіо, чекаючи, коли відновиться рух. Глянув праворуч. На сусідній смузі стояла старенька «сімка», і чоловік за її кермом дивився на мене. Йому було десь близько в'ятдесяти, і він мав вигляд хворої людини. На щоби в нього був шрам. Велосся сиве, коротко, погано підстрижене. Я відвів погляд. Минали хвилини, а рух не відновлювався. Я почав скося поглядати на чоловіка в «сімці». І шоразу бачив, що той не зводить з мене очей; обличчя його застигло, мов у мерця, очі глибоко запали в очицях. І тоді в мене з'явилася певність, що той був у Патіні. Він був там і тепер упізнав мене.

Дюсандер затулив рукою очі.

— Стояла зима. Чоловік мав на собі пальто. А я був певен, що коли б вийшов з машини і рушив до нього, примусив його скинути пальто і закусати рукави сорочки, то побачив би на його руці номер.

Нарешті машини пішли, і я від'їхав від «сімки». Якби ми затрималися ще хвилин на десять, то я, мабуть, вийшов би зі своєї машини і витяг того чоловіка з його. Я побив би його, був би в нього номер чи ні, я все одно побив би його тільки за те, що він на мене дивився.

Незабаром я покинув Німеччину назавжди.

— Вам пощастило,— сказав Тод.

Дюсандер знизав плечима.

— Скрізь було так само. Гавана, Мехіко, Рим. Знаєш, я прожив у Римі три роки. Чоловік, що пив каву в кав'ярні, нишком поглядав на мене... жінка в холі готелю, здавалося, більше цікавилася моєю персоною, аніж своїм часописом, офіціант у ресторані не зводив з мене очей, хоч би кого обслуговував. І в мене з'являлося переконання, що всі ті люди приглядаються до мене, і що вночі я знов бачитиму ті сні — звуки, джунглі, очі. Але відколи я приїхав до Америки, я перестав про це думати. Я ходжу до кіно. Раз на тиждень обідаю в місті, завжди в одному з отих ресторанів швидкого обслуговування, таких чистих і так добре освітлених лампами денного світла. Тут, у себе вдома, я відгадую кросворди, читаю

романи (більшість із них — погані) й дивлюся телевізор. Вечорами я п'ю, доки не засну. Марення до мене більше не вертаються. Коли я бачу, що хтось у супермаркеті, чи то в бібліотеці, чи то в тютюнника дивиться на мене, я думаю, що, мабуть, я схожий на їхнього дідуся... або на старого вчителя... або на сусіду з міста, з якого вони давно поїхали. — Він похитав головою до Тода. — Хоч би що там відбувалося в Патіні, все те було з іншою людиною. Не зі мною.

— Чудово! — сказав Тод. — Я хочу почути все про Патін.

Дюсандер замружив очі, потім поволі розплющився.

— Ти що, не розумієш? Я не маю ані найменшого бажання говорити про це.

— Доведеться. А якщо ні, то я всім розповім, хто ви насправді.

Дюсандер утупився в нього, обличчя його посіріло.

— Я знав,— сказав він,— знав, що рано чи пізно ти чого-небудь вимагатимеш.

— Сьогодні я хочу почути про газові камери,— сказав Тод. — Як ви підсмажували євреїв. — Він розплився в усмішці, ширій та сьйній. — Тільки спершу поставте щелепи. Із зубами ви маєте ліпший вигляд.

Дюсандер зробив, як йому сказано. Він розповідав Тодові про газові камери, аж доки тому настав час обідати. Щоразу, тільки-но Дюсандер удавався до узагальнень, Тод суворо хмурився і розпитував його про деталі, щоб повернути того до докладної оповіді. Дюсандер, розказуючи, багато пив. Він не усміхався. Усміхався Тод. Тод усміхався за них обох.

2

Серпень, 1974

Вони сиділи під безхмарним блакитним небом на ганку, що виходив на задній двір Дюсандерового будиночка. Тод мав на собі кеди, скаутську сорочку. Дюсандер був зодягнений у завелику як на нього сіру сорочку та мішкуваті, кольору хакі штани на шлейках; такі штани носять п'янички, зневажливо думав Тод; у них такий вигляд, ніби їх щойно витягли зі скрині на складі Армії спасіння в центрі Санта-Донато. Він щось повинен зробити, що Дюсандер ходив удома в якомусь іншому вбранні. Інакше задоволення не було, сказати б, повним.

Обидва їли сендвічі «великий мак», які Тод привіз у велосипедному кошику, щошили крутячи педалями, щоб вони не охололи. Тод сьорбав через соломинку «колу». Перед Дюсандером стояла склянка з «бурбоном».

Його старечий голос то підносився, то спадав, тоненький, тремтячий, часом ледь чутний. Вицвілі блакитні очі з червоними білками, як завжди, невпинно рухалися. Дивлячись на них обох, можна було подумати, що то дід та онук, який виконує свій святий обов'язок: відвідує старого.

— Оце і все, що я пам'ятаю,— закінчив Дюсандер і відкусив великий шмат від сендвіча. Патентований соус «макдональд» стікав по його підборіддю.

— Буває, ви розповідаєте краще,— стиха промовив Тод.

Дюсандер узяв склянку і зробив добрячий ковток.

— Одея в'язнів була паперова,— сказав він майже зі злістю. — Коли один в'язень помирав, одягу передавали іншому, якщо в ній ще можна було ходити. Інколи однієї форми вистачало на сорок в'язнів. Мене навіть похвалили за мою ощадливість.

— Хто, Глюкс?

— Гімлер.

— Але ж у Патіні була фабрика одягу. Ви самі казали минулого тижня. Чому там не шили одягу для в'язнів? Вони самі могли б його шити.

— На фабриці в Патіні шили одяг для німецьких солдатів. А ми... —

Дюсандер на мить затнувся, однак примусив себе говорити далі. — У нас там була не виправно-трудова колонія,— закінчив він.

На обличчі в Тода заграла звична усмішка.

— Може, на сьогодні досить? Прошу тебе. У мене вже в горлі дере.

— Треба менше палити,— сказав Тод, не перестаючи всміхатися. — Розкажіть мені ще щось про одяг.

— В'язнів чи СС? — покірно спитав Дюсандер.

— І тих, і тих,— усміхаючись сказав Тод.

3

Вересень, 1974

Тод був у себе вдома на кухні й робив собі сендвіч з арахісовим маслом та желе. Щоб дістатися кухні, треба подолати десь із шість сходинок, які ведуть на підвищення, де сяяли хром та нікель. Електрична друкарська машинка Тодової матері гула невпинно, відколи він повернувся додому зі школи. Мати друкувала дисертацію якомусь аспірантові. Той був коротко стрижений, носив окуляри з товстими лінзами і, на Тодову думку, скидався на якогось почварного марсіанина. У дисертації йшлося про поширення фруктової мушки в долині Салінас по другій світовій війні чи про якийсь інше подібне гайно, не краще за це. Та ось машинку вимкнули, і мати вийшла зі свого кабінету.

— Котику Тодє,— привітала вона його.

— Кицю Моніко,— відгукнувся він доволі приязно.

Його матінка непогано виглядала як на тридцятишестирічну пташечку, подумав Тод; біляве волосся з пофарбованими в попелястий колір пасмами, висока, струнка, зараз на ній були темно-червоні шорти та прозора, теплої барви віскі блузка, яку вона недбало зав'язала на вузол під персами, виставивши на оглядини плаский гладенький живіт. Із волосся, зашпиленого ззаду туркусовою шпилькою, стирчала гумка, якою вона користувалася, працюючи на машинці.

— Ну, як там у школі? — спитала вона, піднімаючись сходинками до кухні. Вона злегка торкнулася його губів своїми і вместилася на стільці перед столом, за яким вони звичайно снідали.

— У школі все гаразд.

— Знову серед найкращих у класі?

— Авжеж,— насправді він думав, що в першій чверті оцінки трохи погіршають. Він забагато часу проводив у Дюсандера, і навіть коли не був у старого фрица, то розмірковував над тим, про що той розповідав. Раз чи двічі йому навіть наснилося почуте від Дюсандера. Але все було гаразд, все — під контролем.

— Здібний учень,— сказала вона і скуйовдила його пишну біляву чуприну. — Як сендвіч?

— Смачний,— відповів він.

— У такому разі, чи не міг би ти зробити й мені і принести до мого кабінету?

— Не могу,— відповів він. — Я обіцяв панові Денкеру, що завітаю до нього і десь із годинку йому почитаю.

— Ще й досі «Робінзона Крузо»?

— Н-н-і,— він показав їй спинку грубезної книжки, куплену за двадцять центів у лахмітника. — «Тома Джонса».

— Лелечки! Та ви ж читатимете її увесь цей навчальний рік, Котику Тодє. Ти б пошукав скорочений варіант, такий, як «Крузо».

— Я не маю нічого проти, але він хоче, щоб я прочитав йому саме повний варіант. Він так сказав.

— О! — вона подивилася на нього, а тоді міцно пригорнула його до себе. Мати не часто показувала свої почуття, і Тод зніяковів. — Ти такий

молодець, ти стільки свого вільного часу присвячуєш старому. Твій батько і я, ми вважаємо, що це... щось надзвичайне.

Тод скромно похнюпив очі.

— І навіть нікому про це не розповідаєш,— сказала вона. — Криєшся з душевними скарбами.

— Знаєш, мої друзі... вони подумают, ніби я несповна,— відповів Тод, скромно всміхаючись і не відриваючи очей від підлоги. — Лайно все це.

— Не кажи таких слів,— неуважно дорікнула вона. — І потім, як ти гадаєш, пан Денкер погодився б завітати до нас якось увечері на обід?

— Можливо,— непевно відповів Тод. — Слухай, я мушу забиратися геть якнайшвидше.

— Гаразд. Вечеря о пів на сьому. Не забувай.

— Не забуду.

— Тато сьогодні затримається на роботі, тож ми знову вечеряємо з тобою вдвох.

— Чудово, кицюню.

Вона з ніжним усміхом дивилась, як він виходить, і сподівалася, що в «Томі Джонсі» немає нічого такого, про що йому було б іще зарано знати (зарано, бо ж йому лише тринадцять!) Вона цього майже певна. Він зростає у суспільстві, де будь-хто за долар із чимось міг купити такий часопис, як «Пентхауз»; навіть дитина, здатна дотягтися до верхньої полицки, могла хуленько переглянути його, перш ніж газетяр її нажене. У суспільстві, яке, здається, найбільше вірить у заповідь: заподій шкоду ближньому. Тож вона не думала, що у книжці, написаній двісті років тому, було щось таке, що зашкодило б Тодові, а старому, поза всяким сумнівом, книга сподобається. До того ж, як каже Річард, світ для дитини — лабораторія. Хай вона там нишпорить. І якщо дитина доглянута, здорова, має добросердих батьків, вона буде тільки дужча, коли іноді сягне незнаних закамарків.

А в цей час найздоровіша дитина в світі мчала на своєму «швіні».

Гарного ми хлопця подарували людям, подумала вона, повертаючись на кухню, аби зробити собі сендвіч. *Нехай мене Бог скарає, коли це не так.*

4

Жовтень, 1974

Дюсандер схуд. Вони сиділи вдвох на кухні. Між ними, на столі, застеленому цератою, лежав пошарпаний «Том Джонс» (Тод, щоб не спійматися на брехні, витратив частину кишенькових грошей, придбав скорочений варіант і пильно прочитав його на випадок, якби батько чи мати поставили йому якесь запитання, пов'язане зі змістом твору. Тод їв тістечко, куплене на ринку. Купив він тістечко і для Дюсандера, але той до нього і не доторкнувся. Він лише похмуро поглядав на ласощі, цмулячи свій «бурбон». Думка, що така смакота може пропасти, не давала Тодові спокою. Якщо старий не з'їсть її зараз, Тод, з його дозволу, з'їсть тістечко сам.

— А як ті речовини прибували до Патіна? — запитав Тод у Дюсандера.

— У залізничних вагонах,— відповів той. — У залізничних вагонах із написом «МЕДИКАМЕНТИ». Вони надходили до нас у довгих, схожих на труну ящиках. Гадаю, чавунних. В'язні вивантажували ящики і склали в лазареті. Пізніше їх, тепер уже наші люди, переносили у сховище. Робилося це вночі. Сховище містилося за душовими.

— Ви вживали тільки «Циклон Б»?

— Ні. Інколи нам надсилали якийсь інший, експериментальний газ. Найвище командування постійно вимагало більшої ефективності. Одного разу вони надіслали нам газ під кодовою назвою «Пегас». Нервовий газ. Хвала Господові, нас ним більше не постачали. Він... — Дюсандер побачив, що Тод подався наперед, побачив, як насторожилися в нього

очі, й раптом змовк, неухважно крутячи в руках свою преміальну склянку. — Він виявився поганим,— сказав він. — З ним було... тяжко працювати.

Але Тод не ошукається нізачо в світі.

— А яка була його дія?

— Він убивав їх, така була його дія. Убивав, та й годі!

— Розкажіть.

— Ні,— відповів Дюсандер, неспроможний цього разу приховати свій жах. Він не згадував про «Пегас»... скільки ж це він про нього не згадував? Десять? Двадцять років? — Ні, не розповідатиму! Відмовляюся!

— Розповідайте! Ви ж бо знаєте, що я можу зробити.

Так, думав Дюсандер. Знаю. Справді знаю, малий смердючий монстре.

— Вони від нього танцювали,— промовив він знехотя.

— Танцювали?

— Як і «Циклон Б», його подавали через душ. І вони... вони починали блювати і... несамохіть випорожнювалися.

— Пхе! — пирхнув Тод. — Нападала бігунка, га? — Він показав на тістечко на Дюсандеровій тарілці. Своє він уже з'їв. — Істимете?

Дюсандер не відповів. Обличчя мав холодне, мов темний бік планети, яка не обертається. Очі затуманилися. В душі сполучилися в *найдивовижніший* комбінації огида і — невже таке може бути? — *ностальгія*?

— На них нападали корчі, вони кричали верескучими дивацькими голосами. Мої люди... називали «Пегас» співучим газом. Кінець кінцем в'язні падали і лежали покотом на підлозі, вкриті власним лайном; вони лежали на бетонній підлозі, кричали, стогнали, з носа в них юшила кров. Але я сказав тобі неправду. Газ не вбивав їх: може, був не досить отруйний, а може, ми просто не могли примусити себе чекати. Гадаю, причина саме в цьому. Людей у такому стані годі було довго лишати живими. Я послав туди п'ятьох солдатів з рушницями, щоб покласти цьому край. Певна річ, мене не похвалили б, якби дізналося начальство. Воно могло б розцінити це, як розбазарювання набоїв, що їх фюрер називав скарбом нації. Але я довіряв тим п'ятьом. Був час, хлопчику мій, коли я думав, що мені вже ніколи не забути звуків, що вихоплювалися їм з горла. Співу і сміху.

— Авжеж, розумію,— кивнув головою Тод. Він покінчив із Дюсандеровим тістечком двома заходами. Марнотратство до добра не доведе, казала Тодова мати, коли той залишав недоїдки на тарілці. — Гарна історія, пане Дюсандере. Ви завжди гарно оповідаєте, якщо вас підштовхнути.

Кажучи це, Тод усміхнувся до старого. І тут сталося неймовірне: несподівано для самого себе Дюсандер відповів хлопцеві усмішкою.

5

Листопад, 1974

Дік Боуден, батько Тодів, разюче скидався на актора кіно й телебачення Лойда Бокнера. Він, Боуден, не Бокнер, мав тридцять вісім років, був високий, худорлявий, полюбляв сорочки у стилі «Ліги плюща» та однобарвні, звичайно темні, костюми. На будівельний майданчик одягав сорочку, штани кольору хакі та корковий шолом — згадка про Корпус миру, коли він допомагав проектувати й будувати дві греблі в Африці. Працюючи у своєму кабінеті вдома, він чіпляв окуляри з половинчастими скельцями, які іноді зсувалися на кінчик носа, уподібнюючи його до декана коледжу. Зараз, коли він злегка постукував Тодовим табелем за першу чверть по блискучому, мов скло, бюрку, на ньому теж красувалися ці окуляри.

— Одна четвірка. Чотири трійки. Одна двійка. Двійка — святий Боже! Тодє, хоч мати цього й не показує, але ти її дуже засмутив.

Тод похнюпив очі; він не всміхався. Коли його батько згадував Господа, це не віщувало нічого доброго.

— Боже! Ти ще ніколи не мав такого табеля! За початковий курс алгебри — двійка? Що це таке?

— Не знаю, тату,— він провинно дивився на свої коліна.

— Ми з матір'ю вважаємо, що ти забагато часу проводиш із паном Дюсандером. Мало сидиш за підручниками. Вважаємо, що тобі слід обмежити ці зустрічі суботами, доки ми побачимо зміни на краще у твоїй науці...

Тод звів очі на батька, і на мить Боуденові здалося, ніби у сина в очах палає шалена, неприхована лють. Боуден широко розплющив очі, пальці його міцно стиснули ясно-жовтий Тодів табель... і знову перед ним був Тод, який дивився на нього ширим, щоб не сказати жалісним, поглядом. Чи була то справді лють? Звісно ж, ні. Але мить стривожила його, і він тепер не знав, як бути далі. Тод ніколи не гнівався, і Дік Боуден не збирався будити в ньому гнів. Вони з сином були друзі, були ними завжди, і Дік хотів, щоб так тривало й надалі. Вони нічого не приховували від нього, нічогісінько (крім того, хіба, що Дік Боуден час від часу зраджував Моніку зі своєю секретаркою, але хто розповідає про таке тринадцятирічному синові?... До того ж це аж ніяк не впливало на їхні взаємини, на його родинне життя). Саме такими мали бути їхні стосунки, саме так він мусив поводитися у цьому страшному світі, де вбивці уникали покарання, школярі старших класів кололися героїном, а підлітки, Тодові ровесники, схоплювали венериччі захворювання.

— Ні, тату, не роби цього. Я хочу сказати, не карай пана Дюсандера за мої провини. Розумієш, йому без мене буде так самотньо. Я вчитимуся краще, слово честі. Ця алгебра... вона лише спершу здалася мені такою тяжкою. А тоді я пішов до Бена Треймана, і, коли ми кілька день повчили її разом, я став потроху петрати. Я просто... Не знаю, я якось розгубився спочатку.

— Я вважаю, що ти з ним проводиш багато часу,— повторив Боуден, але цього разу вже не так суворо. Важко було відмовити Тодові, не хотілося розчаровувати його, та й його зауваження, що старого буде покарано за Тодові провини... хай йому грець, це теж мало сенс. Старий так чекав на Тодові візити.

— Вчитель алгебри, пан Шторман, він такий суворий,— поскаржився Тод. — Ти знаєш, скільком дітям він поставив двійку. А троє чи четверо мають навіть одиницю.

Боуден замислено кивнув головою.

— Я більше не ходитиму до нього середами. Доки не виправлю оцінки. — Він майже читав цю умову в батькових очах. — Я залишати-муся щодня в школі після уроків і студіюватиму алгебру. Обіцяю.

— Тобі що, так подобається цей старий?

— Він справді славний,— широ відповів Тод.

— Ну що ж... гаразд. Спробуймо зробити, як ти сказав, невтомний наш трудівниче. Але я хочу, щоб у січні оцінки були далеко кращі, ти мене розумієш? Я думаю про твоє майбутнє. Ти, мабуть, вважаєш, що у п'ятому класі зарано ще про це думати, але це не так. У жодному разі! — Так само як мати Тодова полюбляла повторювати: «*Марнотратство до добра не доведе*»,— Дік Боуден любив говорити: «*У жодному разі*».

— Розумію, тату,— серйозно, як чоловік чоловікові, сказав Тод.

— У такому разі марш до підручників,— він поправив окуляри і поплескав Тода до плечу.

Тодова усмішка. широка й щира, засяла на його обличчі.

— Уже йду, тату!

Боуден дивився з гордовитим усміхом на Тода, що виходив із кімнати. Таких, як він, один на мільйон. І то ніякі не лютощі були на обличчі в Тода. Напевне. Може, гонор... але в жодному разі не та шалена лють,

яка йому спочатку приверзлася. Якби Тод був здатний на таке шаленство, він би вже давно знав про це; його син був для нього розгорнутою книгою. Так було завжди.

Насвистуючи,— батьківський обов'язок виконано,— Дік Боуден розгорнув креслення і схилився над ним.

6

Грудень, 1974

Обличчя старого, який у відповідь на Тодів настирливий дзвінок відчинив двері, було змарніле, жовте. Волосся, пишне в липні, тепер уже не спадало на кістляве чоло, й було посічене і тьмяне. Тіло в Дюсандера, худе й раніше, видалося тепер виснажливим... однак йому далеко ще було до в'язнів, які потрапляли до нього в руки.

Коли Дюсандер підійшов до дверей, Тод сховав ліву руку за спину.

— Щасливого Різдва! — закричав він і простяг Дюсандерові загорнений у папір пакунок.

Побачивши пакунок, Дюсандер скулився. Потім узяв його, не виказуючи ані подиву, ані задоволення. Він тримав його, ніби вибухівку. Надворі йшов дощ. Дощ не вщухав уже майже тиждень, і Тод ніс пакунок під пальтом. Пакунок був загорнений у кольоровий папір і перев'язаний різноколірними стрічками.

— Що там? — спитав Дюсандер без запалу, коли вони пройшли до кухні.

— Розгортайте — побачите.

Тод витяг бляшанку «коли» з кишені піджака і поставив її на картату червоно-білу церату, що вкривала стіл. — Може, краще запнути фіранки? — сказав він по-змовницькому.

Відразу ж на обличчі в Дюсандера з'явилася неймовіра. — А для чого? — Ну... мало хто може заглянути у вікно, — сказав, посміхаючись, Тод. — Хіба не це помогло вам протягти всі ці роки? Ви помічали людей, які могли б вас упізнати, ще до того, як вони вас бачили.

Дюсандер запнув фіранку на вікні в кухні. Потім налив собі «бурбон». Потім зняв бант із пакунка. Тод загорнув пакунок так, як хлопчачи його віку завжди загортають різдвяні дарунки — хлопчачи, чії думки заповнені важливішими справами: футболом, хокеєм, у п'ятницю телеклубом «Твої улюблені фільми», який вони дивляться із приятелем, що заночував у тебе; укрившись ковдрою, вони вмощуються вдвох на канапі і сміються. Пакунок був загорнений поспіхом, ріжки мав нерівні, у багатьох місцях клеїли скотчем. Усе виказувало нетерплячку, з якою звичайно роблять таке нечоловіче діло.

Дюсандер мимоволі був зворушений, і потім, коли жах минув, подумав: «Я мусив би здогадатися».

То була форма. Форма офіцера СС. Навіть чоботи з халявами вище колін.

Він з острахом перевів погляд з того, що було в коробці, на напис на ній: **ЯКІСНЕ ОБМУНДИРУВАННЯ ВІД ПІТЕРА — НА ТОМУ САМОМУ МІСЦІ З 1951!**

— Ні,— промовив він стиха. — Я її не одягну. Все, кінець, край усьому, хлопче. Я краще помру, ніж її одягну.

— Ану ж бо згадайте, що зробили з Ейхманом,— урочисто промовив Тод. — Він був старий і не займався політикою. Хіба не ви мені розказали про це? Крім того, я збирав гроші на цей подарунок майже всю осінь. Із чобітьми вона коштує понад вісімдесят доларів. І, до речі, ви ж не мали нічого проти неї 1944 року. Нічогісінько.

— Ах ти ж, малий монстре! — Дюсандер звів кулака над Тодовою головою. Тод не зворухнувся. Він стояв спокійно, очі його сміялися.

— Ану давайте,— стиха сказав він. — Ану, вдарте мене. Спробуйте тільки-но мене торкнутися.

Дюсандер опустил руку; губи в нього тремтіли.

— Пекельне кодрло! — промурмотів він.

— Прошу, одягайте,— промовив Тод.

Руки Дюсандера потяглися до краватки і там завмерли. Благальними, мов у вівці, очима він поглянув на Тода.

— Зласкався,— сказав він. — Я стара людина. Годі.

Тод поволі, але невблаганно похитав головою. Очі його ще й досі сміялися. Йому подобалося, коли Дюсандер благов. Так само, як благли колись його. В'язні Патіна.

Дюсандер скинув халата просто на підлогу і стояв роздягнений, лише в капцях та трусах по коліна. Груди запалі, живіт злегка випнувся. Руки в нього були тонкі, кістляві — руки старого діда. Але у формі, подумав Тод, у формі він матиме зовсім інший вигляд.

Неквапно Дюсандер узяв мундира з коробки і почав одягатися.

За десять хвилин він уже стояв весь прибраний у форму. Кашкет трохи збився набакир, плечі похилені, але емблему з мертвою головою було видно добре. Дюсандер, принаймні в Тодових очах, набув якоїсь загадкової гідності, що її досі йому бракувало. Незважаючи на пригорблену спину, незважаючи на незграбно розставлені ноги, Тод був задоволений. Вперше Дюсандер мав вигляд, який, на Тодову думку, мусив мати. По-старів — так. Переможений — звісна річ. Але ж знову в мундирі. Це вже не старий дід, що доживає віку, дивлячись на Лоренса Велька по допотопному, з антеною в фольговій обмотці, чорно-білому телевізору, а Курт Дюсандер, Кривавий диявол Патіна.

Щодо Дюсандера, то він водночас відчував відразу, незручність і невиразне почуття полегкості. Це останнє почуття він почасти зневажав, убачаючи в ньому найпевніший показник того, що психологічна влада, якої хлопечь набув над ним, ще має силу. Він був хлопчиків в'язень, і щоразу, коли Дюсандер відкривав, що може знести від нього ще одне приниження, відчуваючи саме через це оту незначну полегкість, Тодова влада над ним зростає. А втім, йому справді полегшало. Це ж лише одяг, гудзики та застібки... суцільна бутафорія. Ширінка була на «зміїці», а треба щоб на гудзиках. Емблема неправильна, пошиття недбале, чоботи з найдешевшого шкірозамінника. То був лише маскарадний костюм, і хіба ж він помре від того, що його вдягнув? Ні. Він...

— Поправте кашкета! — голосно звелів Тод.

Дюсандер злякано закліпав на нього очима.

— *Поправ кашкета, солдате!*

Дюсандер виконав наказ, підсвідомо збивши кашкета трохи набакир, як це зухвало робили його старші лейтенанти; хоча й бутафорська — то була форма обер-лейтенанта.

— П'яти докупи!

Він знову виконав команду, злегка цокнувши підборами, роблячи все правильно, бездумно, наче всі ці роки, що промайнули з тих далеких часів, він скинув із себе укупі з купальним халатом.

— Achtung!¹

Дюсандер виструнчився, і на мить Тод злякався по-справжньому. Він почувався учнем чародійника, учнем, що оживив віники, але не мав доволі досвіду, щоб тримати їх у покорі. Дідуган, що жив на пенсію, зник. Перед ним стояв Дюсандер.

Потім у нього замість страху з'явилося хвильне відчуття влади.

— *Кругом!*

Дюсандер чітко виконав і цю команду: він забув про свій «бурбон», забув

¹ Струнко! (Нім.)

про муку останніх трьох місяців. Він знову почув, як клацнули його підбори, коли він став обличчям до заляпаної жиром плити. За нею йому ввижався курний плац військової академії, де він навчався солдатському ремеслу.

— *Кругом!*

Він знову обернувся, але цього разу не зовсім вдало, трохи втративши рівновагу. Колись за таке він би мав десять нарядів.

— А тепер кроком руш! — вереснув Тод. Очі в нього палали полум'ям.

Плечі в Дюсандера похилилися, і він знову згорбився.

— Не треба, — озвався він. — Прошу тебе.

— *Кроком руш! Руш! Кажу тобі, руш!*

У горлі Дюсандера щось заклекотіло, і він рушив гусячим кроком по вилялялому лінолеуму кухні. Зробив поворот праворуч, щоб не наразитись на стіл; знову — праворуч, коли наблизився до стіни. Його обличчя з ледь задертим підборіддям нагадувало машкару. Він викидав ногу наперед, потім рвучко ставив її на підлогу, від чого в шафці над мийницею бриніла дешева порцеляна. Руки, трохи зігнуті в ліктях, рухалися під такт ходи.

Перед Тодом знову постало видиво ходячих віників і з ним ожив страх. Раптом до нього дійшло, що він і гадки не мав утішати Дюсандера і що, можливо... можливо, йому хотілося, щоб Дюсандер більше скидався на карикатуру, як на справжнього офіцера СС. Проте попри Дюсандерів вік і його дешеве маскарadne обмундирування, він зовсім не здавався смішним. Він викликав ляк. Здавалося, тільки тепер, уперше, трупи в ямах та крематоріях набули в Тодових очах реальності. Сплети рук, ніг і тіл, білих, мов риб'ячий живіт, обмитих холодними весняними дощами Німеччини, на журнальних світлинах уже були для нього не лише кадрами з фільмів жахів, купою манекенів з універсаму, яку після знімань розберуть реквізитори, а фактом дійсності, незглибимим, непоясненним і лиховісним. На мить йому вчувся сморід розкладу.

Страх Тода отямив.

— *Стій!* — зойкнув він.

Дюсандер не переставав тьопати гусячим кроком; посоловілі очі блукали десь далеко-далеко. Він ще вище підніс голову, від чого сухожилля на його висхлій шиї напружилися, а підборіддя бундючно задерлося. Тонкий ніс безсоромно стирчав догори.

У Тода змокрили пахви.

— *Halt!*¹ — закричав він.

Дюсандер зупинився: права нога попереду, ліва приставлена, мов припечатана, до правої. Ще якийсь час обличчя його лишалося застиглим, бездумним, мов у робота, а відтак з'явилося збентеження, за яким крилася поразка. Він похнюпився.

Тод полегшено перевів подих і на мить його охопила злість на себе. *Хто ж тут урешті-решт командує?* Та за хвилину до нього знов повернулося самовладання. *Хто ж, як не я. І краще йому про це не забувати.*

Він знову заусміхався.

— Непогано. Та коли потренуватися ще трішечки, буде куди краще.

Дюсандер стояв похнюпившись і мовчав.

— Можете зняти форму, — великодушно дозволив Тод... а в самого промайнула думка, чи хотів би він ще колись побачити Дюсандера в однострої. Промайнула лише на мить...

Січень, 1975

Після останнього уроку Тод вийшов зі школи сам, сів на велосипеда і покотив до парку. Він знайшов у кущах лаву, поставив велосипеда на

¹ *Стій! (Нім.)*

приступку й добув із задньої кишені табель за другу чверть. Потім роззирнувся, чи немає поблизу знайомих: біля ставка прогулювалися двійко старшокласників; неподалік двоє здоровенних п'янюг, мабуть, закушуючи, сягали по черзі в паперовий мішок. Трикляті п'янички, подумав він; проте засмутили його не п'янички. Він розгорнув табель. Англійська — «3». Історія Америки — «3». Географія — «2».

«Суспільство і ти» — «4». Початковий курс французької — «1». Початковий курс алгебри — «1».

Він уставився в табель, не вірячи своїм очам. Він знав, що табель буде нікудишній, але це вже була біда.

А може, це на краще, раптом озвався в ньому внутрішній голос. Може, ти навіть зробиш це навмисне, бо є щось у тобі таке, що хоче покласти цьому край. Перш ніж станеться щось лихе.

Він сердито відкинув ту думку геть. Нічого лихого не станеться. Дюсандер у нього під чоботом. Під чоботом. Адже старий думає, що в одного з Тодових друзів лежить його лист, хоч він і не знає, в кого саме. Коли з Тодом раптом щось станеться — будь-що листа буде надіслано до поліції. Раніше, вважав Тод, Дюсандер, може, і зробив би таку спробу. Але тепер він застарий, щоб на таке зважитись.

— Він під контролем, сто чортів,— прошепотів Тод і вдарив себе у стегно з такою силою, що гуля була забезпечена. Розмовляти з собою — жахлива дурість, тільки божевільні розмовляють самі з собою. Він набув цієї звички за останні шість тижнів і, здається, не міг її позбутися. Вже не раз саме через неї він ловив на собі здивовані погляди. Якось на його бубоніння звернули увагу двоє вчителів. А цей віслюк Берні Еверсон просто підійшов до нього і запитав, чи Тод не з'їхав часом з глузду. Тод ледве стримався, щоб не затопити малому педерастові в пику, але все це — ну там, сутички, чвари, бійки — все це було погано. Погано, коли тебе беруть за це на прикмету. Розмовляти з собою — погано, згоден, але...

— Бачити такі сни теж погано,— прошепотів він, навіть не помічаючи, що знову говорить із собою.

Останнім часом сни були препаскудні. У тих снах він завжди мав на собі уніформу і стояв у одній шерезі з сотнями виснажених людей; у повітрі пахло смалятиною, і він чув, як надсадно ревли мотори бульдозерів. Потім до шерези підходив Дюсандер і починав тицяти пальцем у того чи того в'язня. Ті, на кого він показував, виходили з шерези. А решта рушали до крематорію. Дехто чинив опір, випрочувався, але більшість ледве трималися на ногах із голоду. Згодом Дюсандер зупинявся перед Тодом. Вони довго дивилися один одному в вічі, відтак Дюсандер вилинялим парасолам тицять у Тода.

— А цього — до лабораторії,— наказував Дюсандер уві сні. Губи в нього кривилися, і визирала щелепа. — Візьміть оцього американського хлопчика.

У іншому сні на ньому була форма СС. Начишені чоботи блищали як дзеркало. Емблема з мертвою головою сяjala. Але тепер він стояв уже на бульварі в Санта-Донато, і всі п'яли на нього очі. Люди показували на нього пальцем, декотрі сміялися. Хто був уражений, розлютований, хто поглядав на нього з відразою. У цьому сні перед ним рвучко, аж стогнали гальма, зупинявся давній автомобіль, звідки на Тода лупив баньки Дюсандер, який виглядав на двісті років і скидався на мумію з жовтуватою, мов пергамент, шкірою.

— Я тебе знаю! — верещав уві сні Дюсандер. Він кидав оком на юрму і знову звертався до Тода: — Ти був комендантом Патіна! Дивіться на нього всі! Це — кривавий диявол Патіна! Досвідчений Гімлерів експерт! Я тебе викриваю! Я викриваю тебе, душоубе! Я викриваю тебе, різнику! Я викриваю тебе, катюго немовлят! Я тебе викриваю!

А ще в одному сні він був у смугастій формі в'язня, і його вели коридором із камінними мурованими стінами двоє охоронців, схожих на Йо-

го батьків. В обох на руках — жовті бинди з зіркою Давида. Слідом за ними йшов проповідник і читав Двокнижжя. Тод обернувся: тим проповідником був Дюсандер, прибраний у чорний однострій офіцера СС.

Кінець кам'яного коридору подвійні двері вели до восьмикутної кімнати зі скляними стінами. Посеред кімнати стояла шибениця. За скляними стінами шикувалися лавами виснажені чоловіки та жінки; всі голі, з похмурими, очужілими поглядами. У кожного на руці синів номер.

— Все гаразд,— прошепотів до себе Тод. — Далєбі, все гаразд. Усе під контролем.

Парочка, що прогулювалася поблизу, здивовано скинула очима в його бік. Тод люто вп'явся у них очима: хай-но тільки озвуться словом. Нарешті вони відвернулися. Їм здалося, ніби хлоп'як посміхнувся.

Тод підвівся, запах табеля до задньої кишені, сів на велосипеда і гайнув до аптеки за два квартали від парку. Там він придбав пляшку чорниловиваблювача й самописку з синім чорнилом. Відтак повернувся до парку (парочки там уже не було, але п'янюги й досі смерділи на весь парк) і виправив оцінку з англійської на «4», історії Америки — на «5», географії — на «4», французької — на «4» і вступного курсу алгебри — на «4». Оцінку з дисципліни «Суспільство і ти» він вибавив, а потім знову написав, щоб табель мав однаковий вигляд.

Одна в одну, все гаразд.

— Нічого,— прошепотів він до себе. — Це їх погамує. Напевне погамує.

Однієї ночі наприкінці місяця десь після другої години, зриваючи з себе ковдру, хапаючи ротом повітря і стогнучи, Курт Дюсандер прокинувся в цілковитій темряві, такій, здавалося, близькій і жахливій. Йому не було чим дихати, руки і ноги застрягли зі страху. На грудях немовби лежав камінь, і він подумав, що в нього чи не серцевий напад. Намагаючись у темряві ввімкнути лампу біля ліжка, він мало не перевернув столика, де вона стояла.

Я у своїй власній кімнаті, думав він, у своїй власній спальні, тут у Санта-Донато, в Каліфорнії, в Америці. Глянь, ті самі коричневі штори на тому самому вікні, ті самі книжкові полиці з книжками у дешевих палітурках, які ти купуєш у книгарні на вулиці Сорен, той самий старий килим, ті самі блакитні шпалери. Ніякого серцевого нападу. Ніяких джунглів. Ніяких очей.

Проте жах облив його, мов друга шкіра, а серце шалено калатало в грудях. Маячня повернулася знов. Так він і знав: коли хлопець не відчепиться, рано чи пізно вона повернеться. Триклятий хлопчисько! Він подумав, що лист, про який казав йому Тод, не що інше, як блеф, та ще й білими нитками шитий, напевне, запозичений з якогось телевізійного детективу. Хіба він має товариша, якому міг би довірити такого важливого листа? Ні, не має. А може, має? Аби ж то знати *напевне*...

Він до болю стис вузлуваті від артриту кулаки, потім поволі розціпив їх. Узяв зі столу сигарети і закурив, чиркнувши сірником по бильцю ліжка. Стрілки годинника показували 2. 41. Цієї ночі йому вже не заснути. Він затягав димом і, зайшовшись кашлем, видихнув його. Він не засне, якщо не піде і не перехилить чарки-другої. Або й ще одної. Останнім часом, десь тижнів із шість, він дуже багато пив. А він же не молодий, щоб пити поспіль чарку за чаркою, як колись, у тридцять дев'ять у Берліні, коли був у офіцерській відпустці, коли в повітрі стояв запах перемоги, і звідусіль лунав фюрерів голос, і звідусіль на тебе дивилися його вогненні, владні очі.

Хлопець... триклятий хлопець!

— Далєбі,— промовив він, і від звуку власного голосу в кімнатній тиші аж здригнувся. Власне, він не мав звички розмовляти з собою вголос, але чинив так уже не вперше. Пам'ятаєте, з ним це траплялося час від часу

в останні кілька тижнів у Патіні, коли все летіло шкереберть, а гуркіт російських гармат на сході ставав дедалі гучніший: спочатку що не день, а тоді — що не година. Він переживав стрес, а в людей у такому стані частенько з'являються всілякі дивацтва — вони чухаються, сягнувши рукою в кишеню, клацають зубами... Вольф, той був мастак клацати зубами. Ще й при тім посміхався. Гофман, той ляскав пальцями і потирав стегно, надзвичайно швидко і в надзвичайно примхливому ритмі, — проте, здавалося, зовсім цього не помічав.

— У тебе знову стрес, — промовив він уголос і усвідомив, що цього разу озвався німецькою. Багато вже років не розмовляв він німецькою, і тепер ця мова здавалася такою теплою, такою заспокійливою. Вона заколисувала, і йому відлягло від душі. Вона була ніжна й оксамитова.

— Так. У тебе стрес. І все через отого хлопця. Але будь чесним із собою. Не треба собі брехати, ти ще не маєш для цього підстав. Не так-то ти вже й шкодуєш, що маєш розмовника. Спочатку ти страхався, що хлопець не зможе чи не схоче зберігати таємницю. Відкриється приятеліві, той — ще комусь, а той — зразу двом. Та коли він зберіг її досі, то зберігатиме й надалі. Як мене заберуть, він утратить свою... говорючу книгу. Хіба я для нього не така книга? Гадаю, така.

Він умовк, але думки його плинули далі. Йому було так самотньо, ніхто ніколи не дізнається, яким самотнім він був. Колись він майже серйозно подумав накласти на себе руки. Він обернувся на справжнього відлюдька. Він чув лише голоси, що бриніли по радіо. Єдині гості його були люди по той бік замурзаного скляного квадрата. Він був уже дід, і, хоча й боявся смерті, ще дужче боявся бути самотнім старим дідом.

Іноді його зраджував сечовий міхур: не встигав він добутися туалету, як на штанях з'являлася темна пляма. У негоду його суглоби «ойкали та йойкали», і траплялися дні, коли він за час від сходу до заходу сонця з'їдав повного слоїка пігулок... але аспірин тільки ледь притамовував біль і взяти книжку з полиці чи перемкнути телевизор на інший канал було випробуванням на біль. Він недобачав; бувало, перекидав речі, обдирав литки, забивав голову. Він жив і боявся, що може зламати руку чи ногу і не доповзе навіть до телефону, а як і доповзе, то лікар тоді розкриє його достеменно минуле: виявить, що в пана Дюсандера нема історії хвороби, і це викличе в нього підозру.

Завдяки хлопчикові його життя трохи змінилося. Тодові візити переносили Дюсандера в минуле. Він із хворобливою виразністю пам'ятав усі тодішні події, здавалося, пам'ятав нескінченну низку прізвищ та випадків, навіть погоду того чи того дня. Він пам'ятав рядового Генрайда, кулеметника з північно-західної вежі, і гулю межі його очима. Дехто кликав його Триоким, або Старим циклопом. Він пам'ятав Кесселя, який мав фотокартку своєї дівчини — та лежала голісінька на канапі, заклавши руки за голову. Кессель за гроші давав розглядати її солдатам. Він пам'ятав прізвища лікарів та назви їхніх експериментів: поріг больових відчуттів, мозкові коливання вмирущих чоловіків та жінок, фізіологічна деградація, вплив різних видів радіації та десятки, сотні інших дослідів.

Він вважав, що гомонить із малим звичаєм усіх старих людей, та йому пошастило більше, ніж багатьом із них, яких часом слухають нетерпляче, байдуже чи з неприхованою злостивістю. Його аудиторія завжди була заморожена.

Хіба ж це не вартє кількох ночей, коли йому являються лихі привиддя?

Він згасив сигарету, часину полежав з очима, встромленими у стелю, потім рвучко спустив ноги на підлогу. Він і хлопець були бридкі почвари (він це розумів), які годувалися... пожираючи один одного. Якщо навіть його шлунок не спромагався часом перетравити грубий харч, що його вони споживали на кухні, то як же почувався хлопець? Чи спокійно він спить? Певно, ні. Недавно Дюсандер помітив, що той схуд і змарнів проти того часу, коли хлопець уперше ввійшов у його життя.

Він перейшов спальню і відчинив дверцята шафи. Відсунув набік плічка і видобув із темного закутка подарований однострій. Мундир лежав на його руці, мов яструбина шкіра. Він доторкнувся до нього другою рукою і... погладив.

Довго, дуже довго стояв він отак, потім зняв мундира з плічка, неквапно нап'яв на себе, не дивлячись у дзеркало, аж доки позастібував усі гудзики і почепив паса (не забув він і про «змійку», теж маскарадну, на ширинці).

Тільки потому він поглянув у дзеркало і задоволено кивнув головою.

Дюсандер пішов до ліжка, ліг і викурич одну сигарету. Його знову почало хилити на сон. Він вимкнув лампу біля ліжка, не сподіваючись, що швидко засне. Але за п'ять хвилин уже спав, і цього разу — без сновидінь.

8

Лютий, 1975

По обіді Дік Боуден поставив на стіл коньяк — неймовірну гидоту, як на Дюсандера, хоч він тільки широко всміхнувся і заходився його вихваляти. Хлопчикова мати принесла гарячого шоколаду. Протягом усього обіду Тод був незвичайно мовчазним. Щось його непокоїло?

Так. Здавалося, він був чимось дуже занепокоєний.

Дюсандер зачарував подружжя Боуденів, тільки-но переступивши поріг. Хлопчик набрехав батькам, що пан Дюсандер майже нічого не бачить (мовляв, старому бідоласі панові Дюсандерові не завадило б мати собаку-поводиря), бо лише так можна було пояснити, чому хлопчикові доводилось йому читати. Дюсандер про це не забував і не мав сумніву, що не допускався жодної похибки.

Він зодяг свій найліпший костюм і, дарма що вечір був негодяний, артрит, на диво, не дуже йому дошкуляв; тільки вряди-годи озивався гострим болем. Хлопчик чомусь наполягав, щоб Дюсандер не брав парасоля, але той не погодився. А втім, вечір був вельми приємний. Гидомирний коньяк чи ні, а як-не-як за останні дев'ять років його вперше запрошено на обід.

За обідом він оповідав про ессенський автозавод, про відбудову повоєнної Німеччини (Боуден втулив кілька доречних зауважень і, здавалося, був задоволений Дюсандеровими відповідями) та про німецьких письменників. Моніка Боуден поцікавилась, чому він так пізно, буди вже немолодим, переїхав до Америки, на що Дюсандер, прибравши скорботного вигляду, розповів про смерть вигаданої дружини. Моніка Боуден була розчулена до сліз.

А потім, коли вони пили той гидомирний коньяк, Дік Боуден запитав: — Якщо моє запитання здасться вам нетактовним, будь ласка, можете не відповідати... але мені цікаво знати, що ви робили в роки війни?

Хлопець насторожився.

Дюсандер усміхнувся і сягнув по сигарету. Він чудово бачив коробку, проте дуже важливо було не пропуститися найменшої похибки. Моніка вклала сигарету йому в руку.

— Дякую, вельмишановна пані. Обід був чудовий. Ви прегарна кухарка. Навіть моя дружина не готувала смачніше.

Моніка подякувала йому і зашарілася. Тод кинув на неї неприязний погляд.

— Запитання як запитання, — озвався Дюсандер, запалюючи сигарету й повертаючись до Боудена. — До 1943 року, як і всі придатні до військової служби чоловіки, яких за віком не брали на фронт, я був у резерві. А потім для третього рейху та для навіжених його творців запалали на стіні вогненні письмена. А надто для одного маніяка.

Він дмухнув на сірника, вигляд у нього був урочистий.

— Всі ми зітхнули з полегкістю, коли Гітлерові стало непереливки. З великою полегкістю. Звісно, — тут Дюсандер втопив у Боудена щирий

погляд однодумця,— ми остерігалися висловлювати свої почуття. Надто ж уголос.

— Розумію,— шанобливо притакнув Дік Боуден.

— Еге ж,— суворо повторив Дюсандер,— уголос. Пам'ятаю, одного вечора ми вчотирьох чи вп'ятьох, усі друзі, після роботи зайшли до *шинку* — тоді там уже не завжди бував *шнапс* чи навіть пиво, але так сталося, що того разу було те і те. Ми всі зналися між собою понад двадцять років. Один із нас, Ганс Хаслер, сказав, так собі, між іншим, що, певно, фюрерові дали кепську пораду, мовляв, йому не треба було відкривати другого фронту проти росіян. А я йому: «Гансе, бійся Бога, прикуси язика». Сердешний Ганс ізблід і вмить змінив тему. Та за три дні він пропав, і я вже ніколи його не бачив і, оскільки мені відомо, не бачив його й ніхто з тих, хто сидів того вечора за нашим столом.

— Який жаж! — майже самими губами мовила Моніка. — Ще коньяку, пане Дюсандере?

— Годі, дякую,— він усміхнувся до неї. Мою дружину її мати научала: «Знай міру!»

Тод насупився ще дужче.

— Як, на вашу думку, його спровадили до табору? — поцікавився Дік. — Вашого приятеля Хеслера?

— Хаслера,— гречно виправив його Дюсандер. Він спохмурнів. — Багатьох спроваджували. Ті табори... ганьба німецького народу, якої йому не змити тисячі років. Таку-то спадщину дістали ми від Гітлера.

— О, гадаю, ви прибільшуєте,— зауважив Боуден, запалюючи люльку і випускаючи хмаринку. — Якщо вірити прочитаному, більшість німців жили в цілковитому невіданні. Люди з околиць Освенціма гадали, що то не табір, а ковбасна фабрика.

— Святий Боже! Який жаж! — вигукнула Моніка і глянула на чоловіка, благаючи поглядом припинити цю розмову. Потім обернулася до Дюсандера і розквітла усмішкою. — Обожною, коли курять люльку, а ви, пане Дюсандере?

— Знаєте, пані, я теж,— відказав Дюсандер, ледве стримуючи непереборне бажання чхнути.

Раптом Боуден перегнувся через стіл і поплескав сина по плечу. Той аж підскочив з несподіванки. — Чогось ти сьогодні все мовчиш. Може, тобі нездужається?

Тод усміхнувся якоюсь особливою усмішкою, немовби призначеною для них обох: батька і Дюсандера. — Зі мною все гаразд. Ви ж знаєте, що більшість цих історій я вже чув від пана Дюсандера.

— Тодє! — озвалася Моніка докріливо. — Хіба це...

— Вустами немовляти промовляє правда,— зауважив Дюсандер. — Це один з привілеїв дітей, від якого дорослі майже завжди мусять відмовлятися. Чи не так, пане Боудене?

Дік зі сміхом кивнув головою.

— Ну, а тепер, гадаю, Тод проведе мене додому,— сказав Дюсандер. — Либонь, йому треба готувати уроки.

— Тод — дуже здібний учень,— майже машинально похвалилася Моніка, трохи розгублено дивлячись на Тода. — Самі п'ятірки та четвірки. У другій чверті мав лише одну трійку, з французької, але обіцяє виправити її у третій. Правда, Котику Тодє?

Тод знову усміхнувся якимось значливим усміхом і кивнув.

— Чого вам іти пішки? — встряв Дік. — Я залюбки вас відвезу.

— Я ходжу пішки, щоб подихати повітрям і розходити ноги,— пояснив Дюсандер,— і волів би вертатися саме так... звичайно, якщо Тод не віддасть переваги машині.

— О, ні. Я теж не від того, щоб прогулятися,— відповів Тод, і батько з матір'ю заусміхалися до нього.

Вони вже підходили до вулиці, де мешкав Дюсандер, коли той порушив мовчанку. Надворі мжичило, і він тримав над головами їх обох розгорненого парасоля. На диво, його артрит принишк, неначе задрімав. Це було щось незвичайне.

— Ти схожий на мій артрит,— озвався він.

Тод звів голову.

— Як це?

— Ви обидва цілий вечір мовчите... Хто тобі відкусив язика, хлопче? Кіт чи, може, баклан?

— Ніхто,— буркнув Тод. Вони завернули на Дюсандерову вулицю.

— Здається, я здогадуюсь,— сказав Дюсандер, не без підступності в голосі. — Прийшовши сьогодні по мене, ти боявся, що я зраджу себе... засвічуся, як мовите ви, американці. — Та ти мусив пристати на цей обід, бо тобі вже бракувало відмовок для батьків. А тепер ти розчарований, що все обійшлося добре. Я кажу правду?

— Ет, мені начхати,— знизав плечима Тод.

— А чому б мало бути навпаки? — запитав Дюсандер. — Я навчився прикидатися, коли тебе ще й на світі не було. Мушу сказати, ти теж умієш держати язика за зубами. Віддаю тобі належне. Та чи бачив ти, який був сьогодні я? Я їх зачарував. Зачарував!

Раптом Тод вибухнув.

— Вам не слід було цього робити!

Дюсандер зупинився, непорозуміло дивлячись на Тода.

— Не слід? Ні? А я вважав, що тобі цього хотілося, хлопче. Адже відтепер вони не боронитимуть тобі ходити до мене і «читати».

— Ви надто багато на себе берете! — з серцем вигукнув Тод. — А може, я вже дістав од вас усе, що мені треба. Ви, певно, гадаєте, ніби мене хтось силує приходити до вашого злиденного будиночка і дивитись, як ви надудлюєтесь, наче ті старі п'янички, що шалаються біля покинутих сортувальних залізничних станцій? Га? — він говорив тепер голосно, на високій, тремтячій, майже істеричній ноті. — Ніхто мене не силує. Схочу — приходитиму, не схочу — не приходитиму!

— Не так голосно. Почують люди.

— Начхати! — сказав Тод, але рушив з місця. Тепер він умісне йшов осторонь, не під парасодем.

— Твоя правда, ніхто тебе не жене до мене,— погодився Дюсандер. І зробив добре розрахований постріл у темряву. — Я був би щасливий, коли б ти дав мені спокій. Повір мені, хлопче, я не відчуваю гризоти від того, що п'ю наодинці. Ані крихітки.

Тод глумливо на нього зиркнув.

— Вам би дуже... дуже хотілося, щоб так було.

Дюсандер лиш непевно посміхнувся.

— Та ви на це не сподівайтесь,— вони вже йшли цементованою стежкою до Дюсандерового ганочка. Дюсандер поліз до кишені по ключа. Артритні суглоби пальців враз заскніли, потім біль ушух, зацаївшись. Дюсандер подумав, що тепер знає, на що саме чигає артрит: він жде, коли Дюсандер знов зостанеться на самоті. Тоді він до нього й прийде.

— Ось що я хочу вам сказати,— промовив Тод. Голос у нього був якийсь безживний. — Якби вони знали, хто ви, якби я тільки сказав їм, вони плюнули б вам у вічі й дали коліном під ваше кістляве старе гузно. А матуся ще й ножака б на вас наставила. Вона мені якось розповідала, що мати її мала дещицю єврейської крові.

Дюсандер пильно поглянув на Тода в темряві дощистого вечора. Хлопчикове обличчя було виключно повернуте до нього, але здавалося блідим, попід очима темніли кола, а самі очі трохи позападали — такий вигляд звичайно мають люди, які ночами, коли всі сплять, поринають у роздуми.

— Я певен, що вони не відчували б до мене нічого, крім огиди,— ска-

зав він, хоча в душі був певен, що старший Боуден подолав би свою огиду задля того, щоб розпитатися про ті самі речі, про які Дюсандера розпитував його син. — Нічого, крім огиди. Та що вони відчували б до тебе, хлопче, коли б я їм сказав, що ти вже вісім місяців знаєш, хто я насправді... і мовчиш?

Тод мовчки вп'яв у нього очі в темряві.

— Коли твоя ласка, то навідуйся до мене в гості, — сказав байдуже Дюсандер, — а ні, то сиди вдома. На добраніч, хлопче.

Наступного ранку за сніданком Моніка сказала:

— Тоде, татові дуже сподобався пан Дюсандер. Мовляв, нагадує йому твого дідуся.

Тод промимрив щось невиразне, не перестаючи жувати торт. Моніка зиркнула на сина і подумала, чи добре той останнім часом спить. Обличчя в нього бліде. Та й чим пояснити зниження успішності? Тод ніколи не мав трійок.

— Чи ти, Тоде, часом не захворів?

Тод якусь мить мовчки видивлявся на неї, відтак розквітнув сляною усмішкою, яка завжди її так чарувала і яка тепер... її заспокоїла. До підборіддя його прилип шматочок полуничного джему.

— Все гаразд, — відповів він.

— Котику Тоде, — покликкала вона.

— Кицю Моніко, — відгукнувся він, і обоє засміялися.

9

Березень, 1975

— Киць-киць-киць! — озвався Дюсандер. — Ходи сюди, котику. Киць-киць? Киць-киць!

Він сидів на ганочку за будинком. Біля правої його ноги стояла рожева пластмасова мисочка, повна молока. Годинник показував під на другу по обіді. День видався похмурий, проте було парко. Лісові пожежі далеко на захід від міста всупереч календареві сповнювали повітря осінніми пахощами. Якщо хлопчесь має прийти, він буде за годину. Але останнім часом хлопчик навідувався не щодня. Тепер він з'являвся чотири-п'ять разів на тиждень. Помалу-малу в Дюсандера зростало таке відчуття, ніби малого спіткали якийсь негаразди.

— Киць-киць, — знов улещав kota Дюсандер. То був кіт, навдивовижу схожий на той пошарпаний бур'ян, де він сидів. Щоразу, коли Дюсандер його кликав, вуха в kota насторожувалися. Очі невідривно пильнували за рожевою мисочкою з молоком.

Можливо, подумав Дюсандер, у хлопчика негаразди в школі. А може, кошмарні сновидіння. Або те й те. Ця остання думка викликала в нього посмішку.

— Киць-киць, — знов тихенько покликав він. Кіт знову нашорошив вуха. Він не йшов, ще не йшов, але не спускав ока з молока.

Дюсандер, звичайно, мав свої власні проблеми. Майже три тижні він лягав спати одягнений, мов у якусь гротескову піжаму, в форму СС, але ця форма допомогла йому позбутися безсоння та нічних кошмарів. Попервах він спав, мов лісоруб. Але невдовзі нічні кошмари повернулись, і не помалу, а нараз, іще страхітніші, як досі.

Кошмари, коли він тікав, та кошмари, коли йому ввижались очі. Втеча крізь вологі хащі, де важке листя та мокрі гілки шморгали його по обличчі, полишаючи цівочки чи то соку рослин, а чи... крові. Він біг і біг, а променисті, бездумно втуплені у нього очі роїлися довкола, аж поки він добувався галявини. У мороці він більше відчував, ніж бачив, крутий узвіз, що починався на тому боці галявини. Вгорі узвозу був Патін, з

приземкуватими цементованими будівлями, подвір'ями, оточеними дротом, по якому був пропущений електричний струм, зі сторожовими вежами, схожими на марсіанські дредноути з «Війни світів». А посередині з велетенських коминів хвилями здіймався в небо дим; під тими цегляними колонами були печі, вже завантажені, готові до праці; вони палали вночі, мов очі ненажерливих демонів. Людей з околиць дурили, ніби в'язні виробляли одяг та свічки, і, певна річ, усі вони в це вірили, так само як люди з околиць Освенціма вірили, що в таборі виготовляли ковбасу. А втім, це не мало ніякого значення.

Озирнувшись уві сні через плече, він нарешті бачить їх; вони виходять зі схованки, ці невгамовні мерці, Juden¹; вони наступають на нього, а на їхніх руках із синьо-бузкової плоті, простягнутих до нього, сяють сині номери; пальці в них покарлючені, а обличчя вже не ті, колишні невірзасті. Тепер вони палають ненавистю, жадобю помсти, збуджені вбивством. Малеча бігла поруч матерів, а літні діти несли на руках своїх старих батьків. І на всіх їхніх обличчях панував розпачливий вираз.

Розпачливий? Так. Бо в тім своїм сні він знав (і вони знали це також), що коли він потрапить дістатися верхів'я пагорба, він врятується. Бо тут, у цих вологих, багнистих оболонях, у цих джунглях, де квітучі лише вночі рослини сходили кров'ю, а не соком, він був твариною, на яку полюють... здобиччу. Проте там, нагорі, командир — він. Коли це — джунглі, то табір на верхів'ї пагорба звіринець, де всі дикі тварини у клітках і нікому не загрожують, а він за головного доглядача, до чиїх обов'язків належало ухвалювати, кого годувати, кого залишати живим, кого передати для оскоплення, кого спровадити у вантажному вагоні на різницю.

Він починав бігти догори, але так поволі, як це буває тільки в нічному кошмарі. Він чув, як перші кістляві руки стискаються довкола його шиї, чув холодний смердючий подих, дух тліну, їхні тріумфальні, схожі на пташині, зойки, коли вони тягли його донизу саме тоді, як він уже не тільки бачив рятунок, а й міг діткнутися його рукою...

— Кичь-киць,— покликав Дюсандер. — Молочко. Смачненьке молочко.

Нарешті кіт підвівся і підійшов ближче. Він перетяв половину подвір'я й знову сів, ба ні, присів; хвіст його тривожно сіпався. Він не йняв йому віри, ні. Проте Дюсандер знав, що кіт чує молоко, тож був певен успіху. Рано чи пізно, кіт підійде.

У Патіні ніколи не було проблем із контрабандою. Деякі в'язні, що прибували до концтабору, ховали свої коштовності глибоко у прямій кишці, поклавши їх до маленьких замшевих торбинок (часто-густо ті коштовності насправді ними не були) — фотографії, кучерика волосся, фальшиві діаманти, що їх вони за допомогою паличок проштовхували так далеко, що навіть довгі пальці одного з в'язнів, якому він особисто довіряв і якого всі кликали Смердючий палець, неспроможні були їх досягти.

У одної жінки, пригадував Дюсандер, був дрібний діамант — з розколиною, як потім з'ясувалося, через що вартість його була ніяка; він належав її родині впродовж шести поколінь, переходив від матері до старшої дочки (принаймні так казала вона, але ж вона, звичайно, була жидівка, а всі жиди брехали). Вона проковтнула його перед тим, як за нею зачинилася брама Патіна. Коли ж він вийшов, жінка його знов проковтнула. Вона ковтала його й ковтала, хоча кінець кінцем діамант порізав їй нутрощі, й у неї відкрилася кровотеча.

Були й інші спроби обдурити його, але тепер здебільшого йшлося про прихований тютюн чи стрічку для волосся. То були абищиці. У Дюсандеровій кімнаті допитів стояли плита і звичайний кухняний стіл, застелений червоною строкатою скатертиною, майже такою самою, як тепер

¹ Євреї (нім.).

у нього в кухні. На тій плиті завжди приємно булькотів казанок із тушкованою овечиною. Коли з'являлася підозра в контрабанді (ба навіть коли такої підозри не було) когось із підозрюваної групи заводили до тієї кімнати. Дюсандер ставив їх біля плити, від якої ширився міцний дух. Лагідно питав їх: хто? Хто ховає золото? Хто переховує самоцвіти? Хто має тютюн? Хто? Він ніколи не обіцяв овечини; проте врешті-решт той дух завжди розв'язував їм язика. Звичайно, палиця могла б зробити те саме або приклад рушниці, коли дати ним у мерзенний їхній пах, але овечина... то було... *елегантно*. Авжеж.

— Киць-киць,— покликав Дюсандер. Вуха в kota нашорошилися. Він ледь підвівся, потім невиразно пригадав чийогось давнього стусана чи, може, сірника, яким присмалювали йому вуса, і знову присів на задні лапи. Та дарма: незабаром кіт підійде.

Дюсандер знайшов спосіб угамувати нічні кошмари. Це було загалом те саме, що одягти форму СС... проте мало далеко більший ефект. Дюсандер був задоволений собою, лише шкодував, що не подумав про це давніш. Він гадав, що новий метод заспокоєння завдячує хлопцеві, бо той показав йому, що ключ до подолання страхіть минулого — не відкидати їх, а — пригадувати, розмірковувати над ними. Щоправда, до несподіваної хлопцевої з'яви минулого літа він уже довгий час не бачив кошмарів, але тепер вважав, що злагоди зі своїм минулим він дійшов на умовах блягуза. Його примусили зректися частки своєї суті. Тепер він повернув її собі.

— Киць-киць,— покликав Дюсандер, і на його обличчі заграла усмішка, усмішка лагідна, заспокійлива, усмішка старої людини, яка, попри зрадливість долі, знайшла безпечний куточок, залишившись майже неушкодженою і набравшись певного життєвого досвіду.

Кіт звівся на ноги, цього разу вагаючись не більше як мить, і з притаманною котячому поріддю грацією подолав решту подвір'я. Він здерся східцями, востаннє зміряв Дюсандера недовірливим поглядом, прищулив пошматовані, коростяві вуха і почав хлєбтати молоко.

— Гарне молочко,— сказав Дюсандер, напинаючи гумові рукавички фірми «Плейтекс», що весь цей час лежали в нього на колінах. — Гарне молочко для гарного котика. — Він купив ці рукавички у супермаркеті. Коли стояв у черзі до каси, літні жінки схвально, навіть трохи грайливо, поглядали на нього. Ці рукавички рекламували по телевізору. Вони мали манжети і були такі еластичні, що, не скидаючи їх, давалося підняти навіть дрібну монету.

Він поглядив kota по спині одним із зелених пальців і заспокійливо до нього озвався. У відповідь на пестоші кіт почав вигинати спину.

Мисочка вже ось-ось мала спорожніти, як він схопив kota.

Мов ударений струмом, кіт почав борсатися в його руках: вигинався, пручався, дряпав гуму. Його тіло гнучко в'юнилося, і Дюсандер не мав сумніву, що якби кіт уп'явся в нього зубами чи пазурами, то вийшов би переможцем. То був досвідчений вояк. Кулик кулика бачить здалека, подумав Дюсандер і посміхнувся.

З осторогою тримаючи kota чимдалі від себе, з якоюсь болісною гримасою на обличчі, Дюсандер ногою розчахнув двері й зайшов до кухні. Кіт кричав, вигинався і дряпав гумові рукавички. Його ошаліла трикутна голова блискавично вп'ялась у великого зеленого пальця.

— Ах ти, поганцю,— докірливо кинув Дюсандер.

Дверцята духовки стояли отвором. Дюсандер шосили жбурнув kota всередину. Пазурі віддерлися від рукавичок із дивним звуком: немовби хтось проколов шину. Дюсандер коліном штовхнув дверцята, від чого воно, вражене артритом, відразу ж заболіло. Проте він усе всміхався. Надсадно сапаючи, майже задихаючись, із похиленою головою, він на мить прихилився до печі. То була газова піч. Він послуговувався нею рідко, хіба іноді варив собі обід, як навчали його варити по телевізору. Тепер він спа-

лював у ній безпритульних котів. Крізь конфорки печі, немовби здалеку, було чути, як кіт шкрябається і виє, намагаючись вихопитися з пастки.

Дюсандер поставив терморегулятор на позначку 500 градусів. Він почув, як усередині печі бухнуло, коли обабіч духовки запалав вогонь. Кіт уже не вив, а несамовито верещав. Той крик був схожий... так, був майже схожий на крик дитини. Дитини, якій нестерпно болить. На цю думку Дюсандерова посмішка зробилася ще ширша. Серце гучно калатало в грудях. Кіт шкрябався і крутився в духовці, не перестаючи нестямно волати. Невдовзі гарячий дух смалятини почав просочуватися з духовки в кімнату.

Шампуром для шашликів, придбаним за два долари дев'яносто вісім центів у Гранта в торговельному центрі за мілью звідси, він вишкріб із духовки теї, що лишилося від kota.

Обгорілий тулуб він поклав у порожню торбинку з-під борошна. Потім відніс торбинку вниз до підвалу. Підлога у підвалі ніколи не цементувалася. Невдовзі Дюсандер повернувся. Побризкав на кухні «Глейдом», і покій нараз сповнився штучного аромату смерекового лісу. Вимив шампура і повісив на дошці. Потім сів і став чекати на хлопчика. І все усміхався, усміхався.

Тод такі з'явився, десь за п'ять хвилин після того, як Дюсандер подумав, що той не прийде. На ньому була тепла куртка з емблемою школи; на голові — бейсбольна кепка команди «Святі отці Сан-Дієго». З-під пахви визирали підручники.

— Пхе! — вигукнув він, заходячи до кухні, й зморщив носа. — Що воно за сморід? Яка бридота.

— Я перевіряв, як працює духовка,— відповів Дюсандер, запалюючи сигарету. — Боюся, зостануся сьогодні без обіду. Я мусив викинути його геть.

Якось наприкінці місяця хлопчик завітав набагато раніше, ніж закінчувались уроки в школі. Дюсандер сидів на кухні й цмулив «бурбон» із щербатої вицвілої чашки, на якій виднів напис: «ОСЬ ТВОЯ КАВА, ЧЕРЕВО. ХА! ХА! ХА! ХА!» Він переніс своє крісло-гойдалку на кухню і тільки пив та погойдувався, погойдувався та пив, ляпаючи капцями по вилялялому лінолеуму. Був уже напідпитку. До минулої ночі жажливих марень не з'являлося. Відколи він підсмажив kota з пошарпаними вухами. Але кошмар минулої ночі був аж надто жажливий. Цього не заперечиш. Вони стягли його донизу, коли він уже добувся майже середини узвозу, і до того, як він спромігся прокинутися, почали робити з ним таке, що й сказати страшно. Проте після того як він прийшов до тями і зрозумів, що то лише сон, він уже знав напевне: кошмарам можна покласти край, скоро він схоче. Може, цього разу kota буде замало. Але є ще й безхатні собаки. Атож. Є собаки. Є завжди.

Тод відразу ж вступив до кухні — обличчя бліде, стомлене, весь аж наче прозорий. Він схуд, далєбі, подумав Дюсандер. Проте в очах його стрибало щось таке, що не сподобалося Дюсандерові, — погляд здавався дивним, полохливим.

— Ви маєте мені допомогти,— раптом виклично заявив Тод.

— Справді? — стиха промовив Дюсандер, і серце в нього закатало від лихого передчуття. Він не дозволив собі змінити вираз обличчя, коли Тод швиргонув з усієї сили свої підручники на стіл. Один з них ковзнув по слизькій цераті й упав на підлогу біля Дюсандерових ніг.

— Так, хай йому трясця, ви правильно мене зрозуміли! — пронизливо заверещав Тод. — Я не жартую! Бо то ваша провина! Тільки ваша! — Його щоким вкрилися нездоровим рум'янцем. — І ви допоможете мені виплатитися з халепа, бо я маю на вас докази! *І зробите все, що накажу!*

— Якщо це буде в моїй змозі, я тобі допоможу,— спокійно відповів Дюсандер. Він помітив, що, сам того не усвідомлюючи, склав рівенько

перед себе руки — як робив колись. Сидячи у кріслі-гойдалці, він нахилився вперед, поки торкнувся підборіддям складених рук, теж як робив колись. Його обличчя було спокійне, приязне і запитливе; воно нічим не зраджувало лихого передчуття, що наростало в ньому. Сидячи так, він майже зримо уявляв собі казанок з овечиною, що кипить позад нього на плиті. — Розповідай, що сталося.

— А сталося ось що, дідько б вас ухопив,— злостиво мовив Год і пожурих у Дюсандера текою. Вдаривши Дюсандера у груди, вона впала йому на коліна — і з раптовим подивом він відчув, що в ньому спалахнула шалена лють, що йому страшенно кортить підвестися і відважити хлопцеві добрячого ляща. Проте обличчя його лишилося спокійним. Він побачив: те, що впало йому на коліна,— хлопчиків табель, хоча школа, здавалося, зробила все можливе, аби приховати цей факт. Замість називати його карткою школяра чи просто табелем успішності, вона вигадала: «Поступ у навчання за чверть». Він щось промимрив із цього приводу і розгорнув табеля.

З нього випав аркушик з якимсь машинописним текстом. Дюсандер відклав його, аби прочитати опісля, і скупчив свою увагу на Тодовому табелі.

— Здається, ти вскочив у халепу, мій хлопчику,— виснував Дюсандер не без певної втіхи. Задовільні оцінки хлопець мав лише з історії Англії та Америки. З решти предметів — незадовільні.

— То не моя провина,— по-гадючому засичав Год. — То все ви. Усі ці ваші *оповідки*. Чи знаєте ви, що через них мене переслідують кошмари? Я сідаю, розгортаю підручника і починаю розмірковувати над тим, про що ви допіру розповіли, і не помічаю, як плине час, аж поки почую, як мати нагадує, що вже час лягати спати. Так от, то не моя провина! *Ні! Чуєте? Не моя!*

— Я чудово тебе чую,— відказав Дюсандер і прочитав надруковане на аркушику, вкладеному до Тодового табеля.

Шановне подружжя Боуденів!

Надсилаю вам цього листа, щоб запропонувати зустрітися й поговорити про Тодову успішність за другу та третю чверті. Оскільки досі Год був одним з найкращих учнів нашої школи, його теперішні оцінки наводять на думку про якусь незвичайну обставину, що завважає йому в навчанні. Такі проблеми, як Тодова, часто можуть бути розв'язані в ході відвертої, щирої бесіди.

Мушу підкреслити, що хоча Год і не має заборгованостей за перше півріччя, його річні оцінки з деяких предметів можуть бути незадовільними, якщо він у четвертій чверті ґрунтовно не змінить свого ставлення до науки. Незадовільні річні оцінки означатимуть літню школу, куди ми його запишемо, аби не залишити на другий рік, що може кепсько вплинути на подальшу Тодову долю.

Мушу також звернути вашу увагу на те, що Год вчиться у групі підготовки до вступу в коледж, але його успішність цього року набагато нижча за рівень, потрібний для зарахування його в такий заклад. Нижча вона й за рівень «Здібностей до навчання», визначених за офіційними тестами на перевірку таких здібностей.

Будьте певні, що я готовий зустрітися з вами в будь-який слушний для вас і для мене час. У таких випадках, як цей, що раніше ми це зробимо, то краще.

*Широ ваш,
Едвард Френч*

— Хто такий Едвард Френч? — поцікавився Дюсандер, вкладаючи аркушика в Годів табель (якась частина його істоти й досі дивувалася з того, як американці полюбляють словоблудство; таке закрутисте послання, що сповістити батьків про те, що їхнього сина виганяють за двійки!) і знову згортаючи руки. Передчуття лиха було дужче, ніж будь-коли, проте він тлумив його в собі. — Він директор школи?

— Калоша Ед? Чорт, ні. Він консультант з навчального процесу.
— Консультант з навчального процесу? А що це таке?
— Самі могли б здогадатися,— кинув Тод. Він був майже в істериці.
— Ви ж читали ту прокляту записку. — Він аж бігав по кімнаті, кидаючи на Дюсандера злостиві погляди. — Так от, я не збираюся дати зринути всьому цьому лайну! Не збираюся. Ні до якої літньої школи я не ходитиму! Мої тато і матуся їдуть цього літа на Гаваї, і я поїду з ними. — Він тицьнув пальцем на табель, що лежав на столі. — Чи знаєте ви, що зробить мій тато, як його побачить?

Дюсандер похитав головою.

— Він витягне з мене все. Усе. Відразу здогадається, що у всьому винні ви. Нічого іншого тут бути не може, бо решта все лишилося незмінним. Він вишукуватиме та випитуватиме і витягне з мене все. А тоді... тоді я... тоді мені гаплик.

Він блимнув на Дюсандера з виразом скривдженої дитини.

— Вони встановлять за мною нагляд. Чорт, вони можуть послати мене до лікаря. Я не знаю. Звідки мені знати? Але ні, ніякого гаплика не буде! І я не збираюся йти ні до якої літньої школи.

— Чи виправної колонії,— спокійнісінько зауважив Дюсандер. Тод перестав кружляти по кімнаті. Обличчя йому скам'яніло. Щоки та лоб, уже й так бліді, сполотніли ще дужче. Він уп'явся поглядом у Дюсандера і перепитав, заникуючись:

— Що... що ви сказали?

— Мій любий хлопче,— відповів Дюсандер, напускаючи на себе довготерпеливий вигляд. — Останні п'ять хвилин я слухав, як ти скиглив та пхинькав, і все те твоє скиглення та пхинькання зводиться ось до чого. Ти в біді. Тебе можуть викрити. Тобі може стати непереливки. — Побачивши, що хлопець усю свою увагу скупчив на ньому (нарешті!), Дюсандер замислено сьорбнув зі своєї чашки.

— Хлопчику мій,— провадив він,— така поведінка для тебе дуже небезпечна. Небезпечна вона й для мене. Я можу потерпіти значно більше, ніж ти. Тебе непокоїть твій табель. Тю! Дозволяти собі таке через шкільний табель!

Своїм жовтим пальцем він скинув документ зі столу на підлогу.

— А от я непокоюся за своє життя!

Тод мовчав, не спускаючи з Дюсандера того самого каламутного, з божевільними вогниками, погляду.

— Ізраїльтяни не зглянулися на мої сімдесят шість. Смертний вирок там чинний ще й досі, надто ж коли йдеться про нацистського військового злочинця, причетного до таборів.

— Ви громадянин Сполучених Штатів,— заперечив Тод. — Америка не дасть вас забрати. Я про це читав. Я...

— Ти читав, але ти мене погано слухав! Я не громадянин Сполучених Штатів! Документами мене забезпечила *cosa nostra*¹. Мене депортують, і агенти Моссаду чекатимуть на мене скрізь, де тільки приземлиться мій літак.

— Коли б вони вас повісили,— пробурмотів Тод, стиснувши кулаки і втопивши в них очі. — Який я ідіот, що зв'язався з вами!

— Свята правда,— ледь посміхнувся Дюсандер. — Але ти зі мною пов'язаний. Ми повинні жити сьогоднішнім днем, а не думати про те, як воно могло б бути колись. Ти мусиш визнати: відтепер твоя й моя долі переплетені назавжди. Якщо ти «настукаєш на мене», як ви тут висловлюєтесь, невже, по-твоєму, я завагаюся бодай на мить і не настукаю на тебе? Сімсот тисяч загиблих у Патіні. Для всього світу я злочинець, чудовисько, ба навіть різник; так мене величатимуть у ваших скандальних газетках. А ти — співучасник усього цього. Ти знав, що твій спільник

¹ Італійська мафія в Америці.

злочинець, і не виказав його. А якщо мене схоплять, я роздзвоню про тебе на весь світ. Коли репортери пхатимуть мені в обличчя мікрофони, знаєш, що я товктиму знов і знов? Твоє ім'я! «Тод Боуден, еге ж, це його ім'я... скільки часу? Майже рік. Він жадав знати все... про оті класні речі. Еге ж, саме так він і сказав: «От класні речі».

Тодові перехопило подих. Шкіра його здавалася прозорою. Дюсандер посміхнувся до нього, не перестаючи цідити свій «бурбон».

— Гадаю, тебе запроторять за ґрати. В'язницю називатимуть виправним чи там виховно-виправним закладом — має бути якась хитромудра назва для нього на зразок «Поступу в навчання за чверть», — він скривився, — та хоч би як її називали: вікна там будуть у клітинку.

Тод облизав губи.

— А я скажу, що ви брешете. Скажу їм, що допіру про все дізнався. Повірять мені, а не вам. Будь ласка, зтямте це собі!

Дюсандер не переставав ледь помітно всміхатися.

— Ти ж казав, твій батько в тебе все випитає.

Тод відповів повагом, як говорять люди, думаючи на ходу. — Може, й ні. Може, не цього разу. Це ж вам не шибку камінчиком розбити.

Серце в Дюсандера тенькнуло. Він розумів, що хлопчикові міркування мали певний сенс — коли на карту поставлено так багато, може, він, хлопчик, і спромігся б переконати батька. Врешті-решт, коли стикаєшся з такою прикрою правдою, який батько не хотів би дати себе переконати?

— Може, й так. А може, й ні. Але яке пояснення ти збираєшся вигадати щодо всіх отих книжок, які ти начебто мусив мені читати, бо нещасний пан Дюсандер майже сліпий? Очі в мене, правда, вже не ті, що були, проте я й досі в окулярах читаю навіть дрібний шрифт. Я зможу це довести.

— А я скажу, ви мене обдурили!

— Обдурив? А яку ж причину для такої моєї брехні ти їм висунеш?

— Скажу, що вам потрібен був приятель... що ви були таким самотнім.

А оце, подумав Дюсандер, уже досить близьке до правди, в яку можна б повірити. І колись, на початку, хлопчик міг би з цього скористатися. Але тепер він був виснажений: тепер він був схожий на пошарпаний одяг, що доживає віку. Якби дитина на вулиці пальнула з іграшкового пістолета, цей хлоп'як підскачав би й заверещав, як дівчисько.

— Твій табель також буде на моєму боці, — сказав Дюсандер. — Хіба «Робінзон Крузо» став причиною того, що твої оцінки так погіршали, хлопчику мій, га?

— Заткніть пельку, чуєте? Досить уже патякати!

— Ні, — сказав Дюсандер. — Я не мовчатиму. — Він запалив сигарету, тернувши сірником по дверцятах газової плити. — Я не мовчатиму, доки не примушу тебе зтямити одну просту істину. Ми з тобою в одному човнику й або вплинемо, або потонемо. — Він поглянув на Тода крізь клуби диму, вже без усміху; його старе зморшкувате обличчя було бридке. — Я потягну тебе, хлопче, за собою. Обіцяю тобі це. Якщо на поверхню зрине бодай щось, тоді зрине все. Обіцяю тобі.

Тод похмуро зиркнув на нього і нічого не сказав у відповідь.

— А тепер, — жваво сказав Дюсандер з виглядом людини, яка відбула прикру, але конечну розмову, — питання в тім, що ми робитимемо в цій ситуації? Що ти можеш із цього приводу сказати?

— Оце допоможе з табелем, — сказав Тод і витяг із кишені куртки нову пляшку вибавлювача чорнила. — А як бути з тим падлючим листом, я не знаю.

Дюсандер схвально глянув на вибавлювач. Він сам свого часу підробив не один звіт. Коли квоту збільшили до фантастичного рівня, ба навіть... вищого, ніж фантастичний. І в тих звітах — що ще більше нагадувало йому ситуацію, в якій вони тепер опинилися, — були рахунки-фактури, куди записували військову здобич. Щотижня він перевіряв

ящики з коштовностями, які везли в Берлін у спеціальних залізничних вагонах, таких собі великих сейфах на колесах. До кожного ящика прикріплювався конверт, де лежала фактура з переліком усього, що там лежало. О, скільки там було каблучок, намиста, колье, скільки було золота! Однак у Дюсандера була своя власна скринька з коштовностями — не надто коштовними коштовностями, але й не якимось там дріб'язком. Жадєїт, турмалін, опал. Кілька перлин не зовсім правильної форми. Технічні діаманти. І коли він бачив у переліку речей для пересилки в Берлін щось цікавеньке або, на його думку, варте того, щоб його привласнити, він брав його, міняв на що-небудь зі своєї скриньки і за допомогою чорниловибарвлювача вибавляв назву на фактурі й уписував туди нову. Він неабияк наламавав руку в цій справі... і це не раз ставало йому в пригоді по закінченні війни.

— Добре,— сказав він Тодові. — А щодо листа...

Дюсандер знову почав розгойдуватися, сьорбаючи з чашки. Тод підсунув стільця до столу і заходився чаклувати над табелем, якого він, не зривши ні слова, підняв з підлоги. Зовнішній Дюсандерів спокій вплинув на нього, і він мовчки працював, замислено схиливши голову над табелем, як це робить кожен американський хлопчик, що взявся до найкращої в світі роботи, яку послав йому Господь, байдуже, щό від нього вимагалось: посадити кукурудзу, зробити неперевершений кидок в іграх Світової дитячої ліги чи підробити оцінки в табелі. Дюсандер глянув на його ледь присмаглу потилицю, що чітко вирізнялася між круглим краєм комірця сорочки та білявою кучмою. Відтак перевів погляд із хлопцевої потилиці на верхню шухляду шафи, де він тримав різницькі ножі. Один швидкий удар — він добре знав, де його малося завдати — і шийний хребець буде роззято. Хлопцеві уста вмовкнуть назавжди. Дюсандер сумовито посміхнувся. Якщо хлопчик раптом зникне, з'являться запитання. Багато запитань. Його самого теж будуть розпитувати. Навіть якщо того листа у хлопчикового приятеля і нема, доскіпливі розпити — це те, на що йому не вільно наражатися.

— А цей Френч,— спитав він, постукавши по листу. — Чи буває він в одному товаристві з твоїми батьками?

— Він? — Тод вимовив це слово зі зневагою. — Мої матуся й тато не бувають у тих місцях, до яких пускають таких, як він.

— А чи зустрічався він із ними в службових справах? Чи запрошував їх коли-небудь до себе на зустріч?

— Ні. Я завжди був серед найкращих учнів класу. Дотепер.

— Отож, що він може про них знати? — запитав Дюсандер, мрійливо заглядаючи до своєї тепер уже майже порожньої чашки. — О, він знає про тебе. Він, безсумнівно, має скільки завгодно відомостей про тебе, які може використати. Він знає навіть про бійки, які ти влаштовував на майданчику в дитячому садку. Та що він знає про них?

Тод відсунув ручку і маленьку пляшечку з вибавлювачем.

— Ну, він знає їхні прізвища. Це напевно. Він знає, скільки їм років. Він знає, що ми методисти. Ми не надто вчащаємо до церкви, проте він знає про це з анкет. Він має знати, чим заробляє на прожиття мій батько; це також зазначене в анкетах. Він знає все, що записують щороку в учнівську анкету. Та й край.

— Він міг би знати про якісь негаразди у домі твоїх батьків?

— Що ви хочете цим сказати?

Дюсандер одним проковтом допив із чашки «бурбон».

— Сварки. Бійки. Твій тато спить на канапі. Твоя мати забагато п'є.

— Очі в нього блищали. — Не сьогодні-завтра — розлучення.

Тод обурився:

— Нічого такого в нас нема! І бути не може.

— А я й не кажу, що це діється насправді. Але поміркуй собі, хлопче. Припустимо, у тебе вдома все пішло шкереберть.

Тод тільки глипав на нього спідлоба.

— Тобі це допікало б,— сказав Дюсандер. — І то дуже. У тебе зник би апетит. Ти погано б спав. І що найприкріше — це позначилося б на твоїй шкільній науці. Діти почуваються дуже зле, коли в них удома негаразди.

У хлопчика в очах промайнула іскорка розуміння — розуміння і чогось схожого на мовчазну подяку. Дюсандер був задоволений.

— Атож, картина сім'ї на межі розпаду дуже сумна,— поважно сказав Дюсандер, наливаючи собі віскі. Він уже добряче впився. — Денні телесеріали відверто про це говорять. З'являється злість. Лихослів'я та брехня. Ба більше, з'являється біль. Біль, хлопчику мій. Ти не маєш уявлен-ня, крізь яке пекло проходять твої батьки. Вони так загрузли у своїх негараздах, що в них не залишається часу перейматися клопотами власного сина. Його клопоти проти їхніх видаються їм неістотними, га? Одно-го дня, коли їхні рани почнуть гоїтися, вони, безперечно, знову більше ним цікавитимуться. Але нині єдине, що вони можуть собі дозволити,— це послати на зустріч до пана Френча добросердного хлопчиковаго ді-дуса.

У Тодових очах помалу розгорівся вогонь, від якого йому стало май-же гаряче.

— Це могло б спрацювати,— мурмотів він. — Так, могло б, могло б спрацювати, могло б... — і раптом він вибухнув. Очі в нього знов по-темніли. — Ні. Не вийде. Ви анітрішечки на мене не схожі. Калоша Ед ніколи в це не повірить.

— Himmel! Got in Himmel!¹ — закричав Дюсандер і, підвівшись на но-ги, перейшов кухню (не зовсім певною ногою), відчинив дверцята шафи і дістав звідти пляшку «бурбону». Він відкрутив ковпачок і налив собі від широкого серця. — Хоч ти й розумник, але таки Dumkopf². Коли це діди були схожі на своїх онуків? Га? Я — лисий. — Він вимовив *ласий*. — А ти хіба лисий?

Наблизившись до столу, він досить проворно простяг руку, вхопив Тода за біляву чуприну і рвучко смикнув.

— Облиште! — вигукнув Тод, проте не втримався від усмішки.

— Крім того,— вів далі Дюсандер, вмощуючись у кріслі-гойдалці,— в тебе біляве волосся і блакитні очі. Очі в мене так само блакитні, а волос-ся теж було біляве, поки не посивіло та не повилазило. Можеш роз-повісти мені геть-чисто все про свою сім'ю. Про своїх тіток та дядьків. Про людей, з якими працює твій батько. Про звички твоєї матері. Я за-пам'ятаю. Я все вивчу і запам'ятаю. За два дні я знов усе позабуваю,— тепер моя пам'ять, як те решето,— проте я все запам'ятаю на потрібний для нашого діла час. — Він похмуро посміхнувся. — Свого часу я пере-вершив Візенталя і дурив самого Гімлера. І якщо не зможу обдурити звичайного американського вчителя, то загорнуся в саван і поповзу до могили.

— Буде видно,— поволі промовив Тод, і Дюсандер бачив, що той уже майже пристав на його думку. В очах його промайнув вираз полегкості.

— У нас є ще одна спільна риса,— додав Дюсандер.

— Яка?

— Ти казав мені, що в жилах твоєї матері тече одна восьма єврейсь-кої крові. Моя мати була єврейка на всі сто відсотків. Тож ми обидва жи-ди, хлопче.

Він раптом ухопив свого носа великим та вказівним пальцем правиці і водночас, простягнувши через стіл другу руку, стис носа хлопчиковаї лівцею.

— І ніс не дасть нам цього приховати,— зареготався він. — Не дасть!

Він аж заходився сміхом, його крісло-гойдалка колисалась уперед-на-

¹ Небо! Отець небесний! (Нім.)

² Дурень (нім.).

зад. Тод зирнув на нього здивовано і трохи злякано, та невдовзі засміявся і собі.

Вони все сміялися й сміялися. Дюсандер біля відчиненого вікна, в яке залітав теплий каліфорнійський тиховій, і Тод, який гойдався позаду Дюсандера, прилаштувавшись на ніжках крісла, так, що спиною стукався об дверцята диванки, біла емаль якої була вся у темних смугах кіптяви, залишених диханнями Дюсандера, коли він їх запалював.

Калоша Ед Френч (його прозвали так, пояснив Дюсандерові Тод, через калоші, які він завжди одягав у дощ поверх тенісних черевиків) був худорлявий чоловік, який демонстративно ходив до школи у кедах. Він вважав, що такі вільнощі піднесуть його акції в очах ста шести дітей, для яких він був консультантом з навчального процесу. Він мав п'ять пар кедів різних кольорів, від блакитних бігових до жовтогарячих баскетбольних, і навіть гадки не мав, що поза очі його прозивали не лише Калошою Едом, а й Капцем Пітом та Людиною в кедах, як героя фільму «Комета в кедах». У коледжі його охрестили Боягузом. І для нього не було б більшого приниження, ніж дізнатися, що навіть цей ганебний факт якимось вплив на поверхню і став усім відомим.

Він рідко коли носив краватку і віддавав перевагу светрам з високим коміром. Носив їх іще з початку шістдесятих, коли вони стали модними завдяки Девидові Маккалуму, після виходу фільму «Агент розвідки». У коледжі його товариші, помітивши його на подвір'ї, кепкували: «Он іде Боягуз у светрі а ля «розвідник». Він був фахівець із психології навчання і в глибині душі вважав себе за неперевершеного консультанта. Тільки він умів налагодити справжні стосунки з дітьми. Він знав, як до них підійти; умів *потеревенити* з ними і бути мовчазно співчутливим до них, коли вони галасували й *викидали всілякі фортелі*. Він розумів їхні клопоти, бо знав, що то є — бути тринадцятирічним, коли тебе *намагаються прономерувати*, а ти не годен цього уникнути.

Так от, коли дідусь Тода Боудена зайшов до кабінету Калоші Еда причинивши за собою двері з рифленого скла, той шанобливо підвівся, але так і не вийшов із-за столу, щоб привітати старого. Він пам'ятав, що на ньому тенісні черевики. Іноді старі консерватори не розуміли, що тенісні черевики чисто психологічно допомагають йому в стосунках із дітьми, у яких були певні конфлікти з учителями, і вони не визнавали консультантом з питань навчального процесу людину в кедах.

А цей старий ферт непогано виглядає, подумав Калоша Ед. Сивий, старанно зачесаний назад чуб. Костюм-трійка без жодної пляминки. Сіра краватка зав'язана бездоганним вузлом. У лівій руці він тримав чорний згорнений парасоль (надворі ще із суботи сівся дощик). У тому, як він його тримав, було щось від військового. Кілька років тому Калоша Ед і його дружина були у захваті від Дороти Сайерс; вони читали всі твори цієї вельмишановної авторки, все, **ЩО ПОТРАПЛЯЛО ЇМ ДО РУК**. І тепер він подумав, що перед ним — живий витвір її уяви, сам Лорд Пітер Уїмслі. Уїмслі сімдесятип'ятирічний, яким він став через багато років по тому, як Бантер і Гарріет Вейн відійшли у краший світ. Ед подумав, що треба не забути розповісти про це вдома Сондрі.

— Пане Боудене, — сказав він і подав гостеві руку.

— Радий завітатися, — відповів Боуден і потис її. Калоша Ед намагався не тиснути руку міцно і безкомпромісно, як він завжди її тис запрошеним на розмову батькам: з того, як обережно старий простяг йому руку, було видно, що в того артрит.

— Дуже радий, пане Френче, — повторив Боуден і сів, ретельно підтягнувши холоші на колінах. Він поставив парасоля між ніг і сперся на нього, стаючи схожим на старого міського стерв'ятника, що залетів до кабінету Калоші Еда Френча на ночівлю. У старого ледь помітний акцент, подумав Калоша Ед, але він не ковтає слів, як британські аристо-

крати (це могло бути притаманне Уїмслі); його вимова відкритіша, більш європейська. У всякому разі схожість із Годом була разюча. Надто схожі були ніс та очі.

— Радий, що завітали,— сказав йому Калоша Ед, сідаючи знов,— хоча в таких випадках мати або батько школяра...

Він, як у шахах, ішов на жертву, щоб потім здобути перевагу. Майже десятирічний досвід роботи консультантом переконав його, що коли до нього являється або тітка, або дядько, або дідусь, це майже завжди означає, що вдома негаразди — негаразди, які, як потім викривається, є першопричиною проблеми.

— Так, звичайно,— сказав Боуден, намагаючись мати сумний і водночас сердитий вигляд. — Мій син та його дружина обоє попросили мене, щоб я пішов і поговорив з вами з приводу цієї неприємної справи, пане Френче. Тод — гарний хлопчик, повірте мені. Прикрощі з оцінками у Тода лише тимчасові.

— Так, адже ми всі сподіваємося на це, хіба ні, пане Боудене? Курить, якщо маєте бажання. У школі це забороняється, але я ніколи про це не нагадую.

— Дякую.

Пан Боуден витяг із внутрішньої кишені пожмакану пачку «кемел», встромив у рота одну з двох зім'ятих сигарет, знайшов сірника, чиркнув ним по підборю чорного черевика і запалив. Після першої ж затяжки він зайшовся мокротним старечим кашлем, погасив сірника і поклав недогарок до попільнички, що подав йому Калоша Ед. Той зачаровано спостерігав за цим ритуалом, що здавався таким самим офіційно необхідним, як і чорні черевики.

— Що вас цікавить? — запитав Боуден, дивлячись зі стурбованим виразом на Калошу Еда крізь клуби сигаретного диму.

— Ну,— лагідно відказав Калоша Ед,— уже сам факт, що ви тут заміст батьків, про дещо мені промовляє.

— Так, гадаю, промовляє. Дуже добре,— він згорнув руки. Сигарета стирчала між другим та третім пальцями правиці. Він розпростав спину і задер підборіддя. У тому, як він це зробив, було щось майже пруське, подумав Калоша Ед, щось таке, що змушувало пригадати всі ті фільми про війну, які він бачив ще в дитинстві.

— У мого сина та невістки хатні негаразди,— сказав Боуден, карбуючи слова. — І, гадаю, серйозні. — Його очі, старечі, проте на диво жваві, стежили за тим, як Калоша Ед розв'язав теку, що лежала перед ним на бюрку, вкритому товстим папером. У теці лежало кілька папірців.

— І ви вважаєте, що ті негаразди позначаються на Тодовому навчанні?

Боуден трохи подався наперед. Його блакитні очі прикипіли до карих очей Калоші Еда. Після довгої, промовистої мовчанки Боуден нарешті сказав: — Мати зазирає в чарку.

Він знову випростав спину і сів, рівний мов шомпол.

— О,— сказав Калоша Ед.

— Еге ж,— відповів Боуден, сумно киваючи головою. — Хлопчик розповідав мені, що він двічі приходив додому і знаходив її сонну на столі кухні. Він знає ставлення мого сина до її приязнта, тож хлопчик сам собі розігрів обід і примусив її випити кілька філіжанок кави, щоб прийти до тями, перш ніж Річард верне додому.

— Кепські справи,— сказав Калоша Ед, хоча йому доводилося чути і про речі набагато гірші — про матерів, які вживали героїн, про батьків, охоплених нездоланим бажанням звалтувати власних доньок... чи синів. — Пані Боуден не намірялася звернутися по допомогу до фахівців?

— Хлопчик намагався переконати її, що то було б найкраще розв'язання проблеми. Гадаю, їй дуже соромно. Якщо їй дати якийсь час... — він зробив жест рукою з сигаретою, від чого в повітрі залишилося кільце диму. — Ви розумієте?

— Так, звичайно,— кивнув Калоша Ед, милуючись про себе жестом, що залишив по собі кільце диму. — Ваш син... Тодів батько...

— Він теж не без гріха,— різко урвав Боуден. — Він завжди на роботі, його марно чекають на обід чи на вечерю, частенько вечорами він раптом пакує валізи й кудись їде... я вам скажу, пане Френче, він одружений не так із Монікою, як зі своєю роботою. З дитинства мене научали, що сім'я для чоловіка — над усе. Певен, що й вас виховували так само?

— Авжеж,— із запалом відповів Калоша Ед. Його батько сторожував у великому універмазі в Лос-Анджелесі, і він бачив свого тата лише у вихідні та в відпустку.

— Це другий бік проблеми,— зауважив Боуден.

Калоша Ед кивнув і замислився.

— А як ваш другий син, пане Боудене? Е.. — він зазирнув у теку. — Гарольд, Тодів дядько.

— Гаррі та Дебора зараз у Міннесоті,— відповів Боуден, і слова його були щирою правдою. — Він викладає медицину в університеті. Кудись відлучитися — для нього проблема, і просити його приїхати було б незручно. — Обличчя його прибрало вигляду праведника. — Шлюб Гаррі виявився цілком щасливим.

— Зрозуміло,— Калоша Ед знову на мить зазирнув до своїх нотаток, а відтак згорнув папери. — Пане Боудене, я вдячний вам за вашу щирість. Буду з вами так само щирим.

— Дякую,— сказав рішуче Боуден.

— Ми, консультанти з питань навчання, не можемо зробити все, що нам хотілося б зробити для наших школярів. У нашій школі нас шестеро і до кожного прикріплено понад сто учнів. У мого новенького колеги їх аж сто п'ятнадцять. У нашому суспільстві всі діти цього віку потребують допомоги.

— Безперечно,— Боуден безжально розчавив сигарету в попільничці й знову згорнув руки.

— Іноді поважні проблеми виникають і в наших дітей. Найпоширеніші з них — наркотики та родинні чвари. Принаймні Тод не має жодної причетності ні до марихуани, ні до маскаліну чи ПСП¹.

— Борони Боже.

— Часом,— провадив Калоша Ед,— ми не в змозі щось удіяти. Це жахливо, але це факт. Звичайно, першими машина, якою ми тут керуємо, випльовує бешкетників, тупих, відлюдкуватих дітей, тих, хто не хоче й пробувати вчитися. Вони просто теплі, живі тіла, що чекають, коли система пропустить їх через класи чи коли вони зможуть за віком, без згоди батьків, залишити шкільну науку або вступити до війська, або знайти роботу на бензоколонці, або одружитися. Ви мене розумієте? Я кажу вам навпростець. Нашу систему вихваляють, але вона не така.

— Дуже вдячний вам за щирість.

— Але душа болить, коли система псує таких, як Тод. Торік його пересічний бал перевищував 92, що ставило його у відсоткову групу 95. Його середній бал з англійської був ще вищий. Він має схильність до літератури, а це вже щось надзвичайне для покоління дітей, які вважають, що культура починається перед телевізором і закінчується в сусідньому кінотеатрі. Я розмовляв із Годовою вчителькою з літератури. Вона сказала, що торік Тод написав найкращий твір, який вона бачила за всі свої двадцять років учителювання. Темою твору були німецькі табори смерті у другу світову війну. Вона поставила йому п'ятірку з плюсом, оцінку, якої ніколи не ставила учням за твір.

— Я читав його,— зауважив Боуден. — Твір справді чудовий.

— Він також показав неабиякі здібності у природознавчих та суспільних науках; але він не буде диво-математиком нашого сторіччя. З

¹ Наркотичні речовини.

тих паперів, що я маю, видно, що він робив усе, щоб здобути потрібний для вступу до коледжу бал... до цього року. Оце коротенько все.

— Так.

— Мені страшенно не хочеться, щоб Тод і далі скочувався донизу, пане Боудене. А літня школа... так, я ж бо вам казав, що буду ширий. Літня школа завдає таким хлопцям, як Тод, більше шкоди, аніж користі. Найчастіше літня школа у неповній середній школі — то звіринець. Там є і мавпи, і гієни-реготуни, і цілий букет тупаків на додачу. Погана компанія для такого хлопця, як Тод.

— Авжеж.

— Тож підведемо ризику, згода? Я пропоную, аби подружжя Боуденів кілька разів відвідали міський Центр допомоги. Звичайно, все це цілком конфіденційно. Центром керує мій давній приятель Гаррі Аккерман. І я не думаю, що з цією пропозицією до них повинен звертатися Тод; я вважаю, що це повинні зробити ви. — Калоша Ед широко всміхнувся. — Може, ми потрапимо настановити всіх на розум до червня. Це не пусті слова.

Та Боудена ця ідея, здавалося, налякала.

— Гадаю, вони почнуть зганяти зло на хлопчиків, якщо я перекажу їм вашу пропозицію,— сказав він. — Це вельми делікатна справа. Я не знаю, як вони поведуться. Хлопчик пообіцяв мені бути стараннішим. Він страх наляканий тим, що його оцінки стали гірші. — Губи в нього скривились у ледь помітній посмішці, посмішці, не зовсім зрозумілій Калоші Едові. — Ви навіть не уявляєте, який він наляканий.

— Але...

— І вони обуряться й моєю поведінкою,— швидко втулив Боуден. — Бог мені свідок, обуряться. Моніка вже й так вважає, що я втручаюся не в свої справи. Я намагаюся цього не робити, але ж самі бачите, що справи кепські. На мою думку, буде краще залишити все, як є... до часу.

— Я маю великий досвід у таких справах,— заявив Калоша Ед. Він поклав обидві руки на Тодову особову справу і широко поглянув на старого. — Я справді переконаний, що тепер така допомога їм конче потрібна. Ви зрозумієте, що проблеми подружнього життя вашого сина та вашої невістки цікавлять мене лише остільки, оскільки завдають шкоди Тодові... а саме тепер вони завдають йому неабиякої шкоди.

— Дозвольте мені зробити зустрічну пропозицію,— сказав Боуден. — Гадаю, ви маєте якусь систему оцінки знань учнів у середині кожної чверті?

— Так,— сторожко притакнув Калоша Ед. — Зауваження щодо успішності або картки СУ. Діти звичайно називають їх «завал». Вони дістають їх лише тоді, коли їхній бал з певного предмета у середині чверті нижчий за 78. Іншими словами, ми даємо картку СУ тим дітям, хто має незадовільні оцінки з того чи того предмета.

— Чудово,— сказав Боуден. — Тоді я пропоную ось що: якщо хлопчик дістане одну з таких карток... бодай *одну*,— він підніс догори скоцюрбленого пальця,— я повідомлю свого сина та свою невістку про вашу пропозицію щодо Центру допомоги. Я піду ще далі. — Він сказав *долі*. — Якщо Тод дістане одну з ваших карток «завал» у квітні...

— Ми починаємо роздавати їх першого тижня травня.

— Невже? Так от, якщо він дістане тоді бодай одну таку, я гарантую вам, що вони неодмінно погодяться вдатися по допомогі. Вони піклуються про свого сина, пане Френче. Та тепер вони так захрясли у власних проблемах, що... — він знизав плечима.

— Розумію.

— Тож дамо їм трохи часу на розв'язання своїх проблем. Рятунок потопуючих — клопіт самих потопуючих... це буде по-американському, га?

— Так, гадаю, так,— замислився на мить Калоша Ед, відтак глянувши на годинник і згадавши, що за п'ять хвилин у нього ще одна зустріч, сказав: — Згода.

Він підвівся, а разом із ним і Боуден. Вони знову потисли один одну руку; Калоша Ед пам'ятав про артрит старого.

— Але щоб бути до кінця відвертим, я повинен вам сказати, що лише одиниці здатні за п'ять тижнів позбутися хвостів після попередніх вісімнадцяти тижнів навчання. Потрібно опрацювати величезний обсяг — величезний. Я майже певен, що ви муситимете виконати свою обіцянку, пане Боудене.

Боуден знов посміхнувся своєю ледь помітною, загадковою посмішкою.

— Та невже? — було все, що він сказав.

Протягом усієї розмови щось муляло Калоші Едові, й він не перестав над цим думати за обідом у кафетерії, коли вже минула година з гаком після того, як «Лорд Пітер» пішов від нього з акуратно згорненим парасолом під пахвою.

Він розмовляв із Тодовим дідусем щонайменше хвилин п'ятнадцять, а то й усі двадцять, але Ед не пригадував, щоб старий бодай раз назвав свого онука на ім'я.

Тод, захекавшись, під'їхав до Дюсандерового будинку і поставив велосипед на приступку. Одним скоком подолав усі сходинки, відімкнув двері своїм ключем і майнув коридором до залитої сонячним світлом кухні. Його обличчя водночас світилося надією і хмурилося від думок про найгірше. Він зупинився на порозі кухні, з давким клубком у животі та горлі, й дивився, як Дюсандер гойдається, тримаючи на колінах повну чашку «бурбону». Він і досі був зодягнений у свій найліпший костюм, але попустив вузол краватки сантиметрів на п'ять і розстібнув горішнього гудзика сорочки. Стари ган дивився на Тода, обличчя його було безвиразне, очі — приплюшені.

— Ну то як там? — витиснув нарешті з себе Тод.

Дюсандер трохи побарився, тримаючи хлопця в невідомості, — лише мить, що здалася Тодові довшою за десять років. Потім, неквапом, Дюсандер поставив чашку на стіл поруч із пляшкою «бурбону» і похвалився:

— Телепень у все повірив.

Тод, що стояв, затамувавши подих, судомно ковтнув повітря.

Перш ніж він ухопив його вдруге, Дюсандер додав:

— Він хотів, щоб твої сіромашні батьки вдалися до міського Центру допомоги, де за порадики його приятель. Він так на цьому наполягав!

— Ісусе! Як ви... як вам пощастило владнати?

— Я зміркував умить, — відповів Дюсандер. — Як маленька дівчинка у казці Смі. Вигадки на ходу — моя зброя. Я пообіцяв йому, що твої батьки звернуться по допомогу, якщо ти дістанеш бодай одну картку «Завал», коли їх роздаватимуть першого тижня травня.

Кров відлинула Тодові від обличчя.

— Що ви накоїли? — майже заверещав він. — Я вже завалив дві самостійні з алгебри і письмову роботу з історії, відколи почався заліковий період! — Він зайшов до кухні; на його блідому обличчі блищали краплини поту. — Сьогодні була самостійна з французької, і я теж її завалив... щоб я був проклятий! Я ні про що не міг думати, окрім триклятого Калоші Еда і того, чи вдасться вам його обдурити. Ви його обдурили, аякже! — гірко закінчив він. — Не дістати жодної картки? Та в мене їх буде п'ять, а то й шість.

— То було найбільше, що я міг зробити, не викликаючи в нього підозри, — сказав Дюсандер. — Цей Френч, дарма що телепень, робить свою справу. А ти мусиш зробити свою.

— Що ви хочете цим сказати? — обличчя в Тода спотворилось від гніву, в голосі бриніли лютощі.

— Ти працюватимеш. Наступні чотири тижні ти працюватимеш, як ніколи в житті. Ба більше: у понеділок ти підійдеш до кожного з учителів і вибачишся, що так погано вчився. Ти...

— Це неможливо,— відрубав Тод. — Чоловіче, ти не розумієш. Це *неможливо*. З природознавства та історії я відстаю щонайменше на п'ять тижнів, а з алгебри — на десять із гаком.

— І все ж таки,— сказав Дюсандер. Він налив собі ще «бурбону».

— Ти що, вважаєш, що ти такий уже верховода, га? — закричав на нього Тод. — Так от, я не виконуватиму твоїх наказів. — Він раптом при- тишив голос: — Найсмертодайніша зброя, яку ти маєш зараз у себе вдо- ма, це липучка для мух. Ти всього-на-всього старий доходяга, щоб бзд... протухлими яйцями після того, як з'їсть тако¹. Можу навіть закластися, що ти буриш у постіль.

— Слухай мене, ти, шмаркачу,— спокійно відказав Дюсандер.

Тод сердито крутнув головою.

— До сьогодні,— повільно провадив Дюсандер,— була можливість, *просто можливість*, що ти підеш і заявиш на мене, а сам вийдеш сухень- ким із води. Я не думаю, що ти зважився б на таке, враховуючи те- перішній стан твоєї нервової системи, але не про те йдеться. З теоретич- ного погляду, це було б можливо. Та сьогодні все змінилося. Сьогодні я виступив у ролі твого діда, Віктора Боудена. Ніхто не матиме ані наймен- шого сумніву, що я зробив це з... як воно?... з твоєї мовчазної згоди. Як- що зараз усе викриється, хлопче, ти виглядатимеш чорнішим, ніж будь- коли. І ніщо тобі не допоможе. Сьогодні я подбав про це.

— Як би я хотів...

— Ти хотів би! Ти хотів би! — прогарчав Дюсандер. — К бісу твої ба- жання, мене вже нудить від твоїх бажань, твої бажання не що інше, як г... собаче у риштаку! *Все, чого мені від тебе треба,— це знати, чи ти усвідо- млюєш теперішню нашу ситуацію!*

— Усвідомлюю,— промимрив Тод. Хлопчик стис був кулаки, коли Дюсандер кричав на нього — він не звик, щоб на нього кричали. Та те- пер їх розціпив і побачив на долонях півмісяці, з яких точилася кров. Могло б бути й гірше, подумав він, якби за останні чотири місяці в ньо- го не з'явилася звичка кусати нігті.

— Добре. Тоді ти підеш, гарненько перепросишся і — вчитимешся. Вчитимешся в школі у кожную вільну хвилинку. В тому числі — в обідню перерву. Після школи приходитимеш сюди і вчитимешся теж. Приходи- тимеш і в вихідні й робитимеш те саме, тільки ще більше.

— Не тут,— хапливо промовив Тод. — Удома.

— Ні. Вдома ти справлятимеш лежня і снитимеш із розплющеними очима, як це робив останнім часом. А як будеш тут, я стоятиму над то- бою, коли буде така потреба, і стежитиму, як ти працюєш. Тільки так я зможу захистити свої інтереси в цій справі. Я матиму змогу опитувати те- бе. Я зможу слухати, як ти читаєш.

— Якщо я не схочу приходити, ви мене до цього не примусите.

Дюсандер випив.

— Твоя правда. Тоді все піде своїм звичаєм. Ти провалишся. Цей кон- сультант, Френч, сподіватиметься, що я виконаю свою обіцянку. Коли я цього не зроблю, він зателефонує твоїм батькам. І вони дізнаються, що отой добренький пан Дюсандер виступив у ролі твого дідуся на твоє ж таки прохання. Вони дізнаються про підроблені оцінки. Вони...

— О, заткніть пельку. Я приходитиму.

— Ти вже тут. Починай з алгебри.

— Нізащо! Сьогодні п'ятниця!

— Тепер ти робитимеш уроки щодня,— стиха промовив Дюсандер. — Починай з алгебри.

Тод глянув на нього — мигцем, перш ніж узяти з ранця підручник з алгебри — і Дюсандер побачив у хлопця в очах убивство. Не в образно- му розумінні слова, а в прямому. Минуло вже багато років з тих пір, як

¹ Гостра мексиканська страва.

він побачив був такий самий похмурий, вогненний, загрозовий погляд, погляд, який неможливо забути. Він подумав, що якби того дня, коли він дивився на безборонну хлопчикову потилицю, поруч було люстерко, то він побачив би вбивство і в своїх очах.

Я повинен убезпечити себе, подумав він. Через недооцінку наражаються на ризик.

Він пив «бурбон», гойдався у кріслі й дивився, як хлопчик учить уроки.

Була майже п'ята година, коли Тод поїхав додому. Він був виснажений, спустошений, очі в нього почервоніли, серце краяла безсила лють. Щоразу, коли він підводив очі від сторінки — від несусвітнього, незрозумілого, збіса безглузлого світу множин, підмножин, впорядкованих пар та декартових координат — лунав пронизливий старечий Дюсандерів голос. А так той не озивався й словом... було лише чути човгання капців по підлозі та рипіння крісла-гойдалки, від чого теж можна було збожеволіти. Старий сидів там, мов стерв'ятник, що чекає, коли його здобич сконає. Навіщо він на все це погодився? Як він на це погодився? Сьогодні він дещо вивчив — дещо з теорії множин, але годі було й думати про те, що він устигне вивчити достатньо, аби дістати за наступну контрольну з алгебри бодай «задовільно з мінусом».

До кінця тижня залишилося п'ять днів.

На розі він побачив блакитну сойку, що лежала на тротуарі, її дзьоб то роззявлявся, то повільно стулявся. Вона марно силкувалася підвестися на свої пташині ноги і полетіти геть. Одне крило в неї було перебите, і Тод подумав, що, мабуть, її вдарила проїжджа машина і відкинула на тротуар, мов блішку. Одним оком-намистинкою пташина дивилася на Тода.

Тод довго не зводив з неї очей, легенько тримаючи вигнуте кермо велосипеда. Вже не було так тепло, як удень, і в повітрі віяло прохолодою. Він подумав, що його друзі сьогодні по обіді грали у бейсбол на майданчику Бейбі Рут на Каштановій вулиці, може, грали сам на сам, а може, що було ймовірнішим, просто перекидалися м'ячем, або гуляли втриьох проти шести, або гилили м'яча гилкою. То була пора року, коли починали тренуватися. Хлопці казали, що було б непогано, якби їхня «пляжна» команда цього року взяла участь у міських змаганнях аматорських команд; багато хто з батьків зголосився стати їм за тренера. Тод, звичайно, подаватиме. Він був зіркою, коли грав за дитячу лігу, аж доки виріс зі старшої групи ліги. *Міг би подавати.*

Та ба! Він муситиме сказати їм «ні». Він просто муситиме сказати їм: *«Хлопці, я злигався з військовим злочинцем. Я схопив був його за горло, а потім — ха-ха! це вб'є вас, хлопці,— потім я зрозумів, що він тримає мене за моє так само міцно, як я тримаю його. У мене почалися кошмари, з яких я пробуджувався весь у холодному поті. Оцінки мої зійшли на пси, і я, щоб про це не дізналися батьки, виправив їх у табелі, а тепер мушу вперше в житті сидіти, не роззнаючись, над підручниками. Я не боюся завалити іспити. Я боюся потрапити до колонії. Ось чому я не зможу цього року грати з вами, хлопці, у бейсбол. Отак-то, хлопці.*

Ледве помітна посмішечка, дуже схожа на Дюсандерову і зовсім не схожа на його колишню широку усмішку, ковзнула по його губах. У ній не було сонячного світла; то була посмішка, похмура посмішка. В ній не було веселощів, не було певності. Вона тільки промовляла: *отак-то, хлопці.*

Він переїхав сойку з витонченою повільністю; він чув шелест пір'я, немовби він переїхав газету, чув хрускіт маленьких порожніх кісточок, коли вони ламалися всередині пташки. Він дав задній хід, знов переїжджаючи її. Пташка ще сіпалася. Він знов переїхав її, однак закритавлена пір'їнка застрягла у спицях переднього колеса і крутилася вгору-вниз, вгору-вниз. На той час пташка вже не рухалася, пташка гигнула, дала дуба, полинула до великого пташника на небі, але Тод усе їздив ту-

ди-сjudи по розчавленій пташині. Він робив це щонайменше п'ять хвилин, упродовж яких та дивна посмішка не полишала його обличчя. *Отак-то, хлопці.*

Квітень, 1975

Старий дід стояв, зупинившись у проході, й широко всміхався, коли Дейв Клінджерман ішов йому назустріч. Несамовитий гавкіт, що розлягався у повітрі, здавалося, вже не справляв на нього жодного враження, ані запах хутра та сечі, ані сотня безпритульних собак найрізноманітніших порід, що скавчали і скиглили у своїх клітках, бігаючи туди-сюди і тулячись до сітки. Клінджерман із першого ж погляду збагнув, що старий кохається в собаках. Усміх його був лагідний і приємний. Він з обережністю простяг Клінджерманові опухлу, покарлючену артритом руку, і Клінджерман обережно її потис.

— Добрий день, пане,— озвався він голосно і виразно. — Пекельний гармидер, га?

— Мені байдуже,— сказав старий. — Далєбі. Мене звуть Артур Денкер. — Клінджерман. Дейв Клінджерман.

— Радий познайомитися з вами, пане. Я прочитав у газеті — і не повірив своїм очам — що ви тут роздаєте собак. Може, я щось не так зрозумів. Авжеж, я щось не так зрозумів.

— Ні, ми справді їх роздаємо,— сказав Дейв. — Якщо цього не зробимо, доведеться їх знищити. Два місяці, саме стільки дає нам на це штат. Сором. Зайдімо до контори. Там тихіше. І запах краший.

У конторі Дейв почув історію, що не була надзвичайною (хоча й зворушувала). Артурові Денкерові було за сімдесят. Він переїхав до Каліфорнії по смерті дружини. Був небагатий, але дуже дбав про те, що мав. Він був самотній. Його єдиним приятелем був хлопчик, який інколи приходив до нього і читав йому. У Німеччині він мав чудового сенбернара. Нині тут, у Санта-Донато, у нього будинок з величеньким подвір'ям. Подвір'я обгороджене. І він прочитав у газеті... то, може, він міг би...

— Ну, сенбернарів у нас тут зараз немає,— сказав Дейв. — Їх дуже швидко розбирають, бо вони лагідні з дітьми...

— О, розумію, але я не мав на увазі, що...

—... але в мене є чимале щеня вівчарки. Вам підійде?

Очі у пана Денкера заблищали; здавалося, він ось-ось заплаче.

— Чудово,— сказав він. — Це було б просто чудово.

— За собаку платити не треба, треба буде тільки оплатити певні послуги. Щеплення від чумки та сказу. І ще — дозвіл мати собаку. Усе це разом коштуватиме десь двадцять п'ять баксів для більшості людей, але якщо вам за шістдесят п'ять, штат сплачує половину — згідно з програмою «Золотий вік», яку провадить штат Каліфорнія.

— Золотий вік... тобто я зараз у цьому віці? — сказав Дюсандер і засміявся. На мить — безглуздя якесь, та й годі! — Дейвові зробилося моторошно.

— Еге ж... гадаю, саме так, пане.

— Що ж, платня невелика.

— Авжеж, ми теж так вважаємо. Такий собака в зоокрамниці коштував би вам двадцять п'ять доларів. Та люди йдуть туди, замість іти до нас. Вони платять там гроші за папери, а не за собаку. — Дейв похитав головою. — Аби тільки вони знали, скільки гарних тварин щороку опиняється на вулиці:

— А коли за два місяці вам не щастить знайти для них підхожу оселю, ви їх знищуєте?

- Атож, присипляємо.
- Присипаєте? Вибачте, моя англійська...
- Це розпорядження міськради, — сказав Дейв. — Не можна допустити, щоб зграї собак гасали вулицями міста.
- Ви їх стріляєте?
- Ні, труїмо газом. Це дуже гуманно. Вони нічого не відчувають.
- Ні, — кинув пан Денкер. — Я певен, що ні.

На уроці алгебри Тод сидів на четвертій парті у другому ряді. Він сидів там, намагаючись прибрати байдужого вигляду, коли пан Шторман роздавав контрольні. Проте його покусані нігті знову вп'ялися в долоні й, здавалося, все його тіло повільно вкривається їдким потом.

На що ти сподіваєшся? Не будь бовдуром. Ти не міг її написати, і край! Ти ж бо знаєш, що ти її завалив.

Проте позбутися цілком своїх безглузких сподівань він не міг. То була перша контрольна за останні кілька тижнів, яка не здавалася йому написаною грекою. Він був певен, що через знервованість (знервованість? ні, називай усе, як воно було насправді: неприхований жах) він не міг написати її як слід, а все ж, може... може... ба, якби ж то був хтось інший, а не Шторман з комп'ютером замість серця.

Облиш! — наказав він собі, і мить, якусь страшну мить, він був певен, що прокричав ці слова вголос на весь клас. *Ти провалився, і ти це знаєш, і ніщо в світі цього вже не змінить.*

Шторман мимохідь дав йому контрольну і пішов далі. Тод поклав її лицем донизу на парту, на якій було нашкрябано безліч ініціалів. Йому здавалося, що він не знайде досить сили навіть, щоб її перевернути і розв'язати/непевність/ Нарешті він перевернув її, перевернув так раптово, аж аркуш розірвався. Язик прилип до піднебіння, коли він дивився на нього. Здавалося, серце його перестало битися.

Угорі на аркуші колом було обведене число 83. Нижче стояла оцінка «задовільно» та ще й з плюсом. Ще нижче видніла коротенька нотатка: *«Набагато краще! Гадаю, я щасливіший за тебе вдвічі. Старанно проаналізуй помилки. Щонайменше три з них більш арифметичні, ніж концептуальні».*

Серце його знов закалатало, одначе втричі швидше за нормальний ритм. Його охопило відчуття/полегкості/ проте воно не відсвіжувало — було гаряче, складне і дивне. Він заплющився, не чуючи, як гуде над контрольними клас, готуючись до баталії за додаткові бали. В очах у Тода стояла червона мла. У ритм биття серця вона пульсувала, мов кров. Тієї миті він ненавидів Дюсандера більше, ніж будь-коли. Він стис кулаки і жадав, жадав, жадав лише одного, щоб тонка куряча шия Дюсандера опинилася зараз у лещатах його пальців.

Дік та Моніка Боудени мали окремі ліжка, між якими стояла тумбочка з гарненькою настільною лампою а ля Тіфані. Їхня спальня була оздоблена справжнім червоним деревом, полиці на стінах — заставлені книжками. На протилежному кінці спальні поміж двома підпирками для книжок (слонівка — два слони, самці, робили стійку на задніх кінцівках) — стояв круглий телевизор «соні». Дік у навушниках дивився програму Джоні Карсона, а Моніка читала нову книжку Майкла Крічтона, яка шойно надійшла із клубу книголюбів.

— Діку? — вона вклала закладку («САМЕ ТУТ МЕНІ ЗАХОТИЛОСЯ СПАТИ»), було написано на ній) до книжки Крічтона і загорнула її.

По телевизору Беді Хакет шойно примусив усіх заусміхатися. Дік теж засміявся.

— Діку? — покликала вона голосніше.

Чоловік скинув навушники.

— Що?

— Як ти гадаєш, із Тодом усе гаразд?

Якусь мить він дивився на неї спідлоба, потім злегка похитав головою: «Je ne comprends pas, chérie»¹. Його погана французчина була предметом жартів між ними двома; він здивався з нею в коледжі, коли провалив іспит із французької. Його батько надіслав йому додаткові двісті доларів, щоб він узяв репетитора. І він знайшов Моніку Дерроу, взявши навання її візитівку, пришпилену до студентської дошки оголошень. Під Різдво вона вже бавилася з його прутнем... а він мав «задовільно» з французької.

— Ну... він якось схуд.

— Так, він трохи худорлявий, свята правда,— сказав Дік. Він поклав на коліна навушники, з яких чулися тоненькі пискляві звуки. — Він росте, Моніко.

— Так швидко? — запитала вона занепокоєно.

Він засміявся.

— Так швидко. Я в його віці підріс на сім дюймів — від курдупля, що мав п'ять футів шість дюймів у дванадцять років, до чудової маси м'язів у шість футів один дюйм, яку ти зараз бачиш перед собою. Моя мати казала: коли мені було чотирнадцять років, то вночі було чути, як я расту.

— Добре, що не все в тебе виросло до таких розмірів.

— Все залежить від того, як ним користуватися.

— Маєш бажання скористатися з нього сьогодні ввечері?

— Дівчина стає нахабною,— сказав Дік Боуден і жбурнув навушники через кімнату.

Опісля, коли він поринав уже в сон:

— Діку, йому сняться кошмари.

— Кошмари? — пробурмотів він.

— Кошмари. Я двічі-тричі чула, як він стогнав уві сні, коли спускалася до ванної кімнати. Я не хотіла його будити. Може, це дурниці, але моя бабуся казала, що людина може зсунутися з глузду, якщо її збудити під час страшного сну.

— Вона була полька, чи не так?

— Полька, так, полька. Чому б тобі було не сказати жидівка? Гарно побалакали!

— Ти знаєш, що я мав на увазі. А чому ти не користуєшся туалетом поруч зі спальнею? — Він сам поставив його два роки тому.

— Ти ж завжди прокидаєшся, коли я спускаю воду,— сказала вона.

— То не спускай.

— Діку, яка бридота.

Він зітхнув.

— Іноді, заходячи до нього, я бачила, що він геть спітнілий. І простирадла теж були мокрі.

Він усміхнувся в темряві.

— Ще б пак!

— Що таке... о! — вона легенько ляснула його. — Це теж бридота. До того ж йому лише тринадцять.

— Чотирнадцять наступного місяця. Він не такий уже й маленький.

— А скільки було тоді?

— Чотирнадцять чи п'ятнадцять. Точно не пам'ятаю. Проте пам'ятаю, що прокинувся з думкою, що я вмер і опинився на небесах.

— Але ти був тоді старший за Тода.

— Нині все це починається раніше. Може, від молока... а може, від флюориду. Знаєш, у всіх дівчачих туалетах у школі, яку ми збудували торік у Джексон-парку, поставлено автомати з тампексами. А школа ця лише *неповна середня*. І учням шостого класу тільки десять років. А скільки було тобі, як у тебе почалося?

¹ Я тебе не розумію, люба (франц.).

— Не пам'ятаю,— сказала вона. — Але я знаю напевне, що сні Тодові не схожі... не схожі на ті, де ти вмираєш і опиняєшся на небесах.

— А ти питала в нього про ті сні?

— Одного разу. Тижнів із шість тому. Тебе не було, ти грав у гольф із тим чудовиськом Ерні Джейкобсом.

— Це чудовисько збирається зробити мене повноцінним партнером до 1977 року, якщо його доти не замордує любощами його жовтокоса секретарка. Крім того, він завжди сплачує за мене внески до клубу. І що ж відповів Тод?

— Що він не пам'ятає. Але... начебто по його обличчі промайнула якась тінь. Гадаю, він *пам'ятав*.

— Моніко, я не пам'ятаю нічогосінько з моєї золотої, хоча вже й мертвої юності, але одне я пам'ятаю напевне: не всі вологі сні були приємні. Скажати по правді, вони можуть бути вкрай неприємними.

— Як це?

— Почуття провини. Будь-якого походження. Декотрі з таких почуттів походять із раннього дитинства, коли маляті дали зрозуміти, що мочитися в ліжку — погано. І не забувай про перехідний вік. Хто знає, що викликає у нього полюції. Може, у всьому винен автобус? А може, у школі він зазирнув якійсь дівчинці під спідницю? Не знаю. Єдиний сон, який я пам'ятаю, був такий: у басейні Спілки християнської молоді у день спільного з дівчатками тренування я стрибаю з трампліна, і з мене злітають труси перед тим, як я занурююсь у воду.

— І тебе це збуджувало? — спитала вона зі сміхом.

— Ще б пак! Так от, якщо дитина не хоче розповідати тобі про свої проблеми із Джоном Томасом, не силуй її.

— Хай йому чорт, ми зробили все можливе, щоб він зростав без усіх цих нікому не потрібних почуттів провини.

— Цілком їх не уникнути. Він приносить їх додому зі школи, мов ту застуду, яку схопив колись у першому класі. А потім ще — друзі, вчителі, які деякі речі говорять лише манівцями. Може, воно з'явилося в нього ще й під впливом мого тата. «Ніколи не доторкайтеся до нього вночі, а то матимеш волохаті долоні, осліпнеш, втрадиш пам'ять, а невдовзі він у тебе почорніє і відпаде. Тож стережися, Тоде».

— Діку Боудене. Твій батько ніколи б...

— Ніколи б? Сто чортів, він це робив. Так само, як твоя бабуся полька-єврейка казала тобі, що коли дитину збудити посеред кошмару, вона може збожеволіти. Він також казав мені, щоб я завжди витирав стільчик у громадських туалетах, перш ніж на нього сісти, тоді я не схоплю «чужих мікробів». Гадаю, так він називав франції. Я певен, що твоя бабуся утовкмачувала тобі те саме.

— Ні, матуся,— кинула вона неухважно,— а ще вона казала, щоб я завжди спускала воду. Ось чому я вночі спускаюся на перший поверх.

— Все одно я прокидаюся,— буркнув Дік.

— Що?

— Нічого.

Цього разу він уже задрімав по-справжньому, коли вона звернулася до нього знов.

— Чого тобі? — запитав він трохи нетерпляче.

— Чи тобі не здається... ет, пуште. Спи.

— Ні, кажи. Раз ізбудила знов. Не здається — що?

— Той старий... Пан Денкер... Чи не здається тобі, що Тод проводить із ним забагато часу, га? Може, він... ну, не знаю... розповідає Тодові забагато всіляких незвичайних історій.

— Ох, і страшні історії! — зауважив Дік. — Про те, як одного разу його завод двигунів у Ессені виготовив двигунів менше планової кількості. — Він пирхнув.

— Ну, я просто так подумала,— сказала вона трохи незгідливо. Зашур-

хотіла ковдра: вона перевернулася на бока. — Вибач, що не даю тобі спати.

Він поклав руку на її оголене плече.

— Ось що я тобі скажу, дівчино,— промовив він і змовк, на мить замислившись, старанно добираючи слів. — Іноді я теж тривожуся за Тода. Але мене тривожить інше, не те, що тебе. Проте тривога є тривога, чи не так?

Вона повернулася до нього.

— Що тебе тривожить?

— Ну, я зростав у зовсім інших умовах, ніж він. Мій батько мав крамничку. Всі звали його Вік Бакалійник. У нього була книга, куди він записував прізвиська боржників і суму боргу. Знаєш, як він її називав?

— Ні. — Дік рідко розповідав про своє дитинство; їй здавалося, ніби воно не викликало в нього приємних спогадів. Вони наставляла вуха.

— Він звав її Книгою лівої руки. Він казав, що права рука — то бізнес, але права рука ніколи не повинна знати, що робить ліва. Він казав, що якби правиця це *знала*, то вона, мабуть, схопила б сікача і як стій відрубала лівицю.

— Ти мені ніколи про це не розповідав.

— Бачиш, коли ми тільки-но з тобою побралися, мої стосунки з ним були не найкращі, і, мушу визнати, що й тепер багато чим він мені не до вподоби. Я ніколи не міг зрозуміти, чому я повинен ходити у штанях із Добродчинного фонду, штанях, які вже носили до мене, тимчасом як пані Мазурська брала у батька шинку набір, розповідаючи йому одну й ту саму казочку про те, що її чоловік знов стає до праці наступного тижня. Але єдина робота, яку будь-коли виконував той нікчемний п'яничка, той Біл Мазурський, була тримати за шийку пляшки з пійлом за дванадцять центів, аби та пляшка, крий Боже, кудись не поділась.

— У мене було єдине бажання: здихатися таких сусідів і мати якнайменше спільного з життям мого батька. Тож я старанно вчився, змушував себе займатися спортом і спромігся здобути стипендію для навчання в університеті Лос-Анджелеса. Тим я пнувся зі шкури, щоб залишитися в числі найкращих студентів курсу, бо єдиною Книгою лівої руки, яку мали коледжі на той час, була армія, що саме тоді воювала. Мій тато надсилав мені гроші лише на підручники, і тільки раз я отримав від нього додаткові гроші, коли у відчаї написав додому, що провалив французьку. Так ми зустрілися з тобою. А пізніше я довідався від пана Генрайда, нашого сусіди, що батько заставив свій автомобіль, щоб нашкодити мені оті дві сотні баксів.

— Так от, у мене з'явилася ти, потім у нас з'явився Тод. Я завжди вважав його збіса гарним хлопцем і завжди намагався забезпечити його всім, що йому було потрібне, всім, що допомогло б йому виростити путящою людиною. Раніше я завжди сміявся з балачок, ніби чоловік хоче, аби його син заламав його самого, проте з часом мені це здається вельми схожим на правду. І ніколи не хотів, щоб Тод ходив у чиїхось приношених штанах, через те, що дружина якогось п'янички купувала набір шинку. Ти мене розумієш?

— Так, звичайно,— промовила вона стиха.

— Потім, десь так років із десять тому, якраз перед тим, як моєму старому остобісіло змагатися з тими хлопцями з місцевої ради з питань реконструкції міста і як він збирався закрити свою крамницю, у нього стався інсульт. Він пролежав у лікарні десять днів. І всі, хто мешкав поблизу, і макаронники, і фрици, і навіть декотрі чорнопикі, які стали там поселятися десь із 1955 року — сплатили всі його рахунки. До єдиного centa. Я не йняв цьому віри. І ще: вони не зачинили крамниці. Філона Кастеллано та ще четверо чи п'ятеро жінок, які не працювали, ходили туди по черзі. Коли мій старий повернувся, рахунки сходилися з точністю до centa.

— Овва,— стиха промурмотіла вона.

— Знаєш, що він мені сказав? Мій старий? Що його завжди лякала старість — він боявся залишитись у самотині, безборонним, вразливим. Боявся, що попаде до лікарні і не зуміє звести кінці з кінцями. Боявся смерті. А після удару, сказав мені батько, він уже нічого не боїться. Він висловив певність, що помре гідно. «Ти хочеш сказати, що помреш щасливим, тату?» — запитав я його. «Ні,— відповів він. — Я не думаю, що хтось помирає щасливим, Дікі». Він завжди називав мене Дікі, зве і тепер, і це теж належить до тих його особливостей, які так і залишаються для мене неприємними. Він сказав, що ніхто не помирає щасливим, але можна померти гідно. Ці слова мене вразили.

Він довго мовчав у задумі.

— Останні п'ять-шість років я мав змогу поглянути на батька з відстані літ. Може, тому, що він живе тепер в Сандоро і не втручається в моє життя. Я почав думати, що, може, Книга лівої руки не така-то вже й абищиця. Саме тоді мене почав непокоїти Тод. Мені все кортіло побалакати з ним про те, що, либонь, у житті є щось більше, ніж можливість поїхати на місяць на Гаваї чи купувати йому штани, що не ткнули б нафталіном, як ото коробки із приношеними речами для бідних. Та ба: я ніяк не міг знайти способу, як би йому про це сказати. Але, думаю, він знає сам. І це знімає з мене тягар відповідальності.

— Ти маєш на увазі те, що він читає панові Денкеру?

— Так. Зиску ж йому з цього ніякого! Денкер не може йому платити. Уяви собі: старий дід за тисячі миль від друзів та родичів, які, може, ще й досі живі, старий дід, з усім тим, чого так боявся мій батько. Аж тут з'являється Тод.

— Я ніколи над цим не замислювалася.

— Чи помічала ти, яким стає Тод, коли заводиш із ним балачку про того старигана?

— Він стає дуже мовчазним.

— Авжеж. Він мовчить і ніяковіє, немовби робить щось погане. Так само, як мій тато поведився, коли хтось намагався подякувати йому за те, що він дає набір. Ми з тобою — права Тодова рука. Ти, я, і решта все — будинок, катання на лижах у Тахо, «сандебед» у гаражі, його кольоровий телевізор. Усе це — його права рука. І він не хоче, щоб ми бачили, на що здатна його ліва рука.

— Отож ти не вважаєш, що він забагато часу проводить у Денкера?

— Золотко, поглянь на його оцінки! Якби вони погіршали, я перший сказав би стій, годі, досить. Оцінки — це те, по чому ми відразу відчуємо, що з ним щось негаразд. А які в нього оцінки?

— Не гірші, ніж були завжди до того першого дзвіночка.

— Так про що ми тут з тобою говоримо? Послухай, ясочко, взавтра о дев'ятій у мене важлива зустріч. Якщо я не виплюся, то матиму непрезентабельний вигляд.

— Спи, спи,— сказала вона провинним тоном, і, коли він відвернувся, поцілувала його в лопатку. — Я тебе кохаю.

— Я тебе теж,— відповів він потішено і заплющився. — Все гаразд, Моніко. Ти даремно турбуєшся.

— Твоя правда. Добраніч.

І вони послули.

— Годі дивитись у вікно,— сказав Дюсандер. — Нічого цікавого там нема.

Тод глянув на нього спідлоба. Перед хлопчиком на столі лежав розгорнений підручник з історії: на кольоровому малюнку Тед Рузвельт долав гору Сан-Хуан. Безпорадні кубинці падали під ударами копит Тедової кінноти. Тед усміхався широкою американською усмішкою, усмішкою того, хто певний, що Бог на його боці, і що все було — найвищий клас. Тод Боуден не всміхався.

— Вам що, подобається бути погоничем рабів? — запитав він.
— Мені подобається бути вільною людиною, — відповів Дюсандер. Читай.

— Поцілуйте мене в одне місце!
— За часів мого дитинства, — сказав Дюсандер, — мені вимили б рота господарчим милом, якби я таке бовкнув.

— Часи змінюються.

— Та невже? — Дюсандер сьорбнув свого «бурбону». — Ну ж бо, вчи! Тод уп'явся очима в Дюсандера.

— Ви смердючий алкоголік, та й годі. Ви це знаєте?

— Вчи.

— *Заткніть пельку!* — Тод спересердя згорнув книжку. Звук від цього був такий, немов на кухні ляснув постріл. — Я ніколи не надолужу згаюного. У всякому разі — до контрольної. Мені ще залишилося п'ятдесят сторінок цього лайна, аж до початку першої світової війни. Ліпше зватра я зроблю собі шпору.

— Ти цього не зробиш, — суворо застеріг Дюсандер.

— А то чому? Хто мені завадить? Ви?

— Хлопче, ти ніяк не хочеш розуміти, що нам загрожує. По-твоему, мені подобається пильнувати, щоб твій шмаркатий ніс був устромлений у підручник? — Голос його ставав дедалі гучнішим, вимогливішим, владнішим. — Ти що, справді вважаєш, що мені подобається слухати твої верески та лайки, гідні дитячого садка? «Поцілуйте мене в одне місце, — високим фальцетом перекинув його Дюсандер, що змусило Тода почервоніти. — Поцілуйте мене в одне місце, начхати мені на вашу науку, я зроблю це завтра, поцілуйте мене в одне місце!»

— Авжеж, вам це *подобається!* — закричав Тод у відповідь. — Так, вам це *подобається!* Ви тільки тоді відчуваєте, що ви не зомбі, коли напосідаєтесь на мене. Дайте мені, хай йому грець, хоч трохи відпочити!

— Як ти гадаєш, що буде, коли тебе спіймають із шпаргалкою? Кому вони найперше про це скажуть?

Тод мовчки розглядав свої шербаті покусані нігті.

— Кому?

— Самі не знаєте, абощо? Калози Едові. А потім, гадаю, моїм батькам.

Дюсандер кивнув головою.

— Я теж так думаю. Тож-бо вчи. Убгай усі шпаргалки туди, де їхне справжнє місце, у свою голову.

— Я вас ненавижду, — похмуро кинув Тод. — Я справді вас ненавижду. — Однак він знову розгорнув підручника, і Тед Рузвельт засміявся до нього, Тед, який із шаблюю в руці чвалом в'їжджав у ХХ століття, тоді як кубинці безладною юрбою відступали перед ним — мабуть, неспроможні опертися його жорсткої американській усмішці.

Дюсандер знову почав розгойдуватися в кріслі. В руках у нього була чашка з віскі.

— Розумничку мій, — майже ніжно провуркотів він.

Перший «вологий» сон наснився Тодові останньої квітневої ночі. Він прокинувся від шелесту дощу, який таємниче щось нашіптував у рясно-листові дерева, що росло під вікном.

Сон переніс його в одну з лабораторій Патіна. Він стояв кінець довгого низького столу. Пишна молода дівчина надзвичайної краси була прикута до столу затискачами. Дюсандер був його асистентом. На старому був лише фартух різника і більш нічого. Коли він обертався, щоб увімкнути монітори, Тод бачив брезклі Дюсандерові сідниці, що терлися одна об одну, мов безформні білі каменюки.

Він передав щось Тодові, щось таке, що він одразу ж упізнав, хоча ніколи його й не бачив. То був штучний член. Він мав блискучий металевий кінчик, і в світлі флюоресцентних ламп, почеплених у Тода над го-

ловою, мерехтів, мов безжальний кинджал. Усередині член був порожній. З нього гадючився чорний електричний дріт, що закінчувався червоною гумовою кулькою.

— Починай, — промовив Дюсандер. — Фюрер каже, що все гаразд. Каже, це тобі винагорода за навчання.

Тод глянув на своє тіло і побачив, що він голий. Його маленька щурка стужавіла і стала сторч із ніжного рудяво-рожевого пушка. Тод нап'яв на неї штучного члена. Він виявився вузькуватим, але там, усередині, було щось наче мастило. Тертя було приємне. Ні, більш як приємне. Воно було чарівне.

Він зиркнув униз на дівчину і відчув дивну зміну в своїх думках... Здалося, вони ввійшли у звичну для нього колію. Раптом усе здалося напрочуд справдешнім. Двері відчинилися. І він пройде крізь них. Він узяв червону кульку лівою рукою, став колінами на стіл і діявся лише якусь мить, щоб знайти потрібний кут.

Здалеку, неначе крізь туман, він чув, як Дюсандер виголошує:

— Дослід номер вісімдесят чотири. Електрика, статеве стимулювання, метаболізм. Грунтується на теорії Тісенга про негативне посилювання. Піддослідна — молода єврейська дівчина, віком приблизно шістнадцять років, жодних шрамів, жодних відмітних знаків, жодних ушкоджень...

Вона закричала, коли кінчик штучного члена торкнувся її. Тодові, який гамавав її спроби випрочитися (зрозумівши, що вони марні, вона намагалася принаймні стулити ноги), сподобався її крик.

Ось про що вони не можуть розповісти у часописах про війну, думав він, але воно все одно лишається.

Він рвучко нахилився вперед, безжально входячи в дівчину. Вона заверещала, мов клаксон пожежної машини.

Спочатку вона борсалася, роблячи спробу виштовхнути його, а потім лежала спокійнісінько, терпляче доходяючи кінця. Змашена середина штучного члена ковзала по Тодовому. Чудово. Незрівнянно. Він бавився гумовою кулькою у жмені лівої руки.

Десь дуже далеко Дюсандер оголошував параметри пульсу, кров'яного тиску, дихання, хвиль альфа, хвиль бета, роботи серця.

Коли Тод відчув наближення вершка розкоші, він зробився зовсім спокійним і стис рукою кульку. Заплющені очі дівчини враз розплющилися, мало не вилазючи з орбіт. Її язик тріпотів у рожевому отворі рота. Її руки і ноги здригалися. Проте справжній рух крився в її тілі: воно здіймалося і опало, кожен її м'яз тремтів.

(о, кожен м'яз, кожен м'яз, рухається, стискається, єднає все) атож, кожен м'яз, а відчуття в момент найвищої розкоші було (екстазом)

о так, було, було

(а за вікном надворі грім вістував кінець світу)

Тод прокинувся від громовиці та хлющання дощу. Він лежав згорнувшись калачиком, серце у нього калатало, як у спринтера. Низ його живота був укритий теплою, липучою рідиною. На мить його охопив панічний жах; він злякався, що з нього виходить кров і він умирає... але потому він збагнув, що те, що йому наснилося, діялося *насправді*, і його аж занудило з відрази. Сперма. Кінець. Смак. Сік джунглів. Слова з парканів, роздягалень та стін туалетів. Йому це було зовсім не потрібне.

Він розпачливо зіппив кулаки. Все, що діялося з ним уві сні, любосні солодоші — все знову прокрутилося перед ним, цього разу невиразно, не будячи емоцій, хіба відлякуючи. Одначе кінчики нервів ще й досі бриніли, поволі відходячи від збудження. Прикінцева сцена була бридка, але без неї годі було обійтися — так людина, нічого не підозрюючи, вгризається зубами у тропічний овоч і всвідомлює (із запізненням в одну секунду), що він такий солодкий лише тому, що гнилий.

І тоді він збагнув. Збагнув, що йому робити.

Був лише один спосіб повернутися до себе колишнього. Він мусить убити Дюсандера. То була єдина рада. Побавились, і годі; час красних баєчок скінчився. Тільки так можна вижити.

— Убий його — і все скінчиться,— прошепотів він у темряві; за вікном шелестів по листю дощ, а на животі висихала сперма. Вимовлена вголос, думка відразу ж набула реальності.

Дюсандер завжди тримав три-чотири пляшки «бурбону» на полиці, припасованій над стрімкими сходами по підвалу. Звичайно,— майже завжди напідпитку,— він ішов до дверей, відчиняв їх і спускався вниз на дві сходинки. Потім нахилився і, тримаючись однією рукою за полицку, другою брав за шийку нову пляшку. Замість підлоги у підвалі була добре утрамбована долівка, і Дюсандер із ретельністю, яку Тод вважав тепер більше прусською, аніж німецькою, фарбував її щодва місяці, аби не розплоджувалися таргани. Цементована вона чи ні — старі кістки ламаються легко. І з дідами часто трапляються нещасливі випадки. А розтин покаже, що перед тим як пан Дюсандер «дав сторчка» у підвал, він устиг набратися як жаба мулу.

Що сталося, Тод?

Він не відчинив мені, і я скористався ключем, якого він зробив для мене. Іноді він засинає і тоді не чує дзвінка. Я зайшов до кухні і побачив, що двері підвалу відчинені, а він... він...

Потім, звичайно, сльози.

Це спрацює.

І він знову стане самим собою.

Тод ще довго засинав, дослухаючись у темряві, як грім віддаляється на захід, до Тихого океану, дослухаючись до таємничого шелесту дощу. Гадаючи, що вже не засне до ранку, він знову і знову повертався до свого плану. Та невдовзі заснув і спав без сновидінь, підклавши кулака під бороду. Назавтра, першого травня, він прокинувся цілком відпочилий — вперше за останні місяці.

11

Травень, 1975

Для Тода та п'ятниця у середині місяця була найдовшою в його житті. Він сидів на уроках і нічого не чув, чекаючи на ті останні п'ять хвилин, коли вчитель нарешті витягне невеличкий стосик карток із «незадовільно» і почне роздавати їх невдахам. Щоразу, коли вчитель наближався до Тодової парти з тим стосиком карток, у нього хололо всередині. А коли вчитель чи вчителька проходили повз нього, не зупиняючись, у нього паморочилося в голові й він був на межі істерики.

Найгірше у нього було з алгеброю. Шторман наблизився... завагався... і, коли Тод уже був майже певен, що цього разу пронесе, поклав картку лицем донизу на його парту. Тод кинув на неї байдужим оком. Він нічого не відчував. Тепер, коли це сталося, він був просто байдужий. *Ну ось і все, подумав він. Очко, гейм, сет і матч. Якщо тільки Дюсандер ще чогось не вигадас. Чого я не певен.*

Без усякої цікавості він перевернув картку, аби поглянути, скільки балів йому забракло, щоб мати «задовільно». Мабуть, зовсім набагато, проте старий Шторман не з тих, хто попускає. Він побачив, що у графі «Оцінка» не стояло нічого — ні літери, ні балів. У графі «Зауваження» було написано: *«Далєбі, я радий, що мені не доводиться класти тобі картку насправді! Чарлз Шторман».*

У нього знову запаморочилося в голові, цього разу далеко дужче; у ній гуло, немовби вона перетворилася на повітряну кулю, наповнену гелієм. Він судомно уп'явся в край парти; у голові бриніла єдина думка: *«Ти не зомлієш, не зомлієш, не зомлієш».* Потроху хвиля запаморочення відкотила-

ся, і тоді він мусив тлумити в собі непереборне бажання кинутися проходом за Шторманом, обернути його лицем до себе і виколоти йому очі шойно загостреним олівцем, якого тримав у руці. Та попри все Тодове обличчя залишалось спокійнісіньке. Єдиним знаком бурі в його душі була ледь помітна мишка на одній з його повік.

Через чверть години учнів відпустили на тижневі вакації. Тод неквапом рушив за школу, до майданчика, де паркувалися велосипеди, — голова похилена, руки в кишенях, підручники під пахвою, — не помічаючи школярів, що з галасом бігали довкола. Він тицьнув книжки у почеплену на велосипед торбину, відімкнув замок і поїхав до Дюсандера

Сьогодні, подумав він, сьогодні твій день, старий.

— Отже, — сказав Дюсандер, наливаючи собі «бурбону», коли Тод зайшов до кухні, — засуджений повертається з лави підсудних. Ну, що тобі сказали, арештанте? — На ньому був волохатий купальний халат і волохаті вовняні шкарпетки, що сягали майже до половини гомілок. У таких шкарпетках, подумав Тод, не штука послизнутися. Він скинув очима на пляшку, яку Дюсандер вижлуктив уже майже всю. На денці лишалося хіба пальців на три.

— Жодної картки «незадовільно» чи «завал», — похвалився Тод. — Лишається виправити деякі оцінки у червні, я маю на увазі «задовільно». У цій чверті я матиму лише «відмінно» та «добре», якщо й далі працювати-му так само старанно.

— О, ти працюватимеш, можеш не сумніватися, — запевнив Дюсандер. Ми припилюємо. — Він випив і налив собі ще. — Таку подію треба відсвяткувати. — Язик у нього трохи заплітався — трохи, ледь помітно, але Тод знав, що старий чорт своїм звичаєм п'яний як чіп. Відсвяткувати сьогодні ж. Так, я мушу зробити це сьогодні. — Але зовні він залишався незворушним.

— Гайно відсвяткувати, — сказав він Дюсандерові.

— Перепрошую, але з ресторану ще не встигли привезти білугу та трюфелі, — провадив Дюсандер, нехтуючи Тодове зауваження. — У наш час сервіс такий ненадійний. Та дарма. Поки ми чекаємо, чом би нам не скуштувати крекерів та сиру?

— Гаразд, — сказав Тод. — Хай буде так, сто чортів!

Дюсандер підвівся (одним коліном він ударився об стіл і скривився) і підійшов до холодильника. Він витяг сир, узяв із шухляди ножа, миску з шафи і пакет крекерів із хлібниці.

— Усе ретельно оброблене синильною кислотою, — похвалився він Тодові, ставлячи сир та крекери на стіл. Дюсандер усміхнувся, і Тод побачив, що сьогодні він знову не поставив протезів. Проте хлопчик відповів йому усміхом.

— Ти сьогодні такий тихий! — вигукнув Дюсандер. — Я думав, ти перевернеш догори ногами весь дім. — Він вилив послідки «бурбону» у свою чашку, відсюрбнув з неї і прицмокнув.

— Гадаю, я ще й досі не відійшов, — сказав Тод. Він узявся до крекера. Хлопчик давно вже не цурався Дюсандерової їжі. Дюсандер думав, що в котрогось із Тодових друзів є лист — певна річ, його не було; він мав друзів, але жодному з них не довіряв аж такою мірою. Тод вважав, що Дюсандер уже давно про це здогадався, та знав і те, що Дюсандер ніколи б не зважився його вбити, щоб перевірити свій здогад.

— Про що ми сьогодні говоримо? — запитав Дюсандер, відкриваючи свою останню карту. — Я даю тобі вихідний, згода? — Коли він пив, його акцент посилювався. Той акцент ставав Тодові ненависним. Але тепер він його не обходив; тепер його не обходило ніщо. Він зберігав цілковитий спокій. Тод зиркнув на свої руки, руки, якими він його турне — вони були такі, як завжди. Не тремтіли, нічим не зраджували хвилювання.

— Ет, начхати! — кинув він. — Про що завгодно.

— Розповісти тобі про особливе мило нашого виробництва? Або про наші експерименти із примусовим гомосексуалізмом? Або, може, ти хочеш послухати, як я втік із Берліна після того, як, мов той дурень, туди повернувся? То було щось надзвичайне, мушу тобі сказати. — Він провів рукою по щетинистій щоці й засміявся.

— Мені однаково,— заявив Тод. — Справді. — Він пантрував, як Дюсандер довго вивчав порожню пляшку; після чого взяв її однією рукою, відніс до кошика на сміття і вкинув туди.

— Ні, гадаю, про це не варто,— вирішив Дюсандер. — Здається, ти сьогодні не в гуморі. — Він замислено постояв біля кошика, відтак через кухню пройшов до підвальних дверей. Його вовняні шкарпетки шаруділи по нерівному лінолеуму. — Мабуть, я розповім тобі натомість історію про одного старого страхополоха.

Дюсандер відчинив двері в підвал. Тепер він стояв спиною до столу. Тод тихенько підвівся.

— Він боявся,— торочив Дюсандер,— одного хлопця, який був,— диво, та й годі! — його приятелем. Хлопець той був розумник. Мати казала про нього «здібний учень», і старий невдовзі пересвідчився, що той *і справді* здібний учень... хоча, може, це було зовсім не те, що мала на увазі його мати.

Дюсандер вовтузився зі старим вимикачем на стіні, намагаючись натиснути на нього покарлюченими неслухняними пальцями. Нечутно, мов тіль, Тод рушив до нього, обминаючи всі ті місця, де лінолеум поколовся чи пожолобився. Він знав тепер цю кухню незгірше за власну. А то, може, й краще.

— Спочатку хлопчик не був дідовим приятелем,— провадив Дюсандер. Нарешті він спромігся ввімкнути світло. З обережністю досвідченого п'янички спустився вниз на одну сходинку. — Попервах старому страх не подобався той хлопчик. Та згодом він почав відчувати... втіху від їхнього спілкування, хоча ворожість остаточно й не розвіялась. — Тепер він обмацував очима полицю, не переставши триматися за поруччя. Тод спокійно,— ба більше: він був тепер холодний мов *криза*,— став за його спиною... і розмірковував, чи здужає одним сильним поштовхом відірвати Дюсандера від поруччя. Він вирішив зачекати, поки Дюсандер нахилиться вперед.

— Товариство хлопчика старому подобалося почасти через відчуття рівності,— белебенів Дюсандер. — Бачиш, хлопчик і старий тримали один одного у смертельних обіймах. Кожен знав щось таке, що інший волів би тримати в таємниці. Аж ось... так, так, старий зрозумів, що становище міняється. Авжеж. Він втрачав свою владу — почасти або цілком — залежно від того, наскільки великий був хлопчиків розпач і наскільки його не зраджував здоровий глузд. І одної довгої, безсонної ночі старому спало на думку, що було б добре знову спутати хлопця. Для власної безпеки.

Дюсандер уже відпустив поруччя, нахилиючись над стрімкими підвальними східцями. Одначе Тод не рухався. Крижаний холод, що проймав його до самих кісток, поступово зникав, а натомість Тода охоплювали збентеження та пекуча злість. Коли Дюсандер узяв з полиці нову пляшку, Тод із люттю подумав, що у старого найсмердлючіший підвал у місті, дарма що той фарбує його щодва місяці. Звідти тхнуло мерлятиною.

— Так от, дійшовши такої думки, старий ураз підвівся з ліжка. Скільки старій людині треба того сну? Сівши за своє бюро, він думав про те, як далекоглядно вчинив, зробивши хлопчика співучасником злочинів, яким той його шантажував. Він сидів і думав про те, яких величезних зусиль доклав хлопчик, щоб поліпшити свої оцінки у школі. А також про те, що тільки-но він їх повиправляє, йому вже не буде ніякого сенсу залишати старого живим. І що коли старий помре, то хлопчик стане вільним.

Він обернувся, тримаючи за шийку пляшку «бурбону».

— Знаєш, а я чув тебе,— сказав він майже лагідно. — З тої самої миті, як ти відсунув стільця і підвівся. Ти ще не можеш робити це нечутно. Принаймні поки що.

Тод мовчав.

— Так от! — вигукнув Дюсандер, заходячи знову до кухні й щільно зачиняючи за собою двері до підвалу. — Що лишалося старому, як не записати все, nicht war?¹ І коли, нарешті, він це зробив, уже розвиднялося, і рука в нього гула від артриту — verdammt² артрит! — але він почувався добре, вперше за останні тижні. Він почувався *в безпеці*. Старий знову ліг до ліжка і спав майже до вечора. Довше не міг, бо пропустив би наступну серію свого улюбленого серіалу — «Лікарня».

Він добувся до крісла-гойдалки, сів, витяг старого ножа з колодкою із поховкої слонівки і почав ретельно сколупувати сургуч із шийки.

— Назавтра старий, одягнений у свій найкращий костюм, пішов до банку, де тримав свої невеликі заощадження та акції. Там він перебалакав зі службовцем, який дав вичерпні відповіді на всі запитання старого. Той орендував сейф. Службовець пояснив, що старий матиме ключа від сейфа, і банк теж матиме такого ключа. Щоб відчинити сейф, треба мати обидва. Ніхто, крім старого, без доручення, підписаного старим, або його дозволу, не зможе скористатися його ключем. За одним винятком.

Дюсандер посміхнувся беззубим ротом просто в біле, застигле обличчя Тода Боудена.

— Цей виняток зроблено на випадок смерті власника сейфа,— пояснив він. Не перестаючи з усміхом дивитися на Тода, Дюсандер поклав складаного ножа до кишені халата, відкрутив ковпачок і знову наповнив свою чашку.

— Що ж тоді? — хрипко запитав Тод.

— Тоді сейф відчиняють у присутності посадової особи банку та представника Фінансової управи. Вміст сейфа реєструється. У нашому випадку вони знайдуть там лише документ на дванадцяти сторінках. Оподаткуванню він не підлягає... проте дуже цікавий.

Тод шосили зціпив пальці обох рук.

— Ви цього не зробите,— сказав він, затинаючись, із неймовірою вголосі. То був голос людини, яка побачила когось, хто розгулював по стелі. — Ви не можете... ви не можете цього зробити.

— Хлопчику мій,— лагідно сказав Дюсандер. — Я вже це зробив.

— Але... я... ви... — Голос його зробився таким високим, що скидався на виття. — Ви вже *старий*! Хіба ви не знаєте, що ви вже *старий*? Ви можете померти! *Ви можете померти першої-ліпшої хвилини!*

Дюсандер підвівся. Він відійшов до одної із шаф і добув звідти маленьку скляночку. Колись у ній було желе. На склянці танцювали, побравшись за руки, герої мультфільмів. Тод впізнав їх усіх — Фред та Вільма Флінтстоун, Барні та Бетті Рабл, Пеллз та Бам-Бам. Він зростав із ними. Тод дивився, як Дюсандер майже ритуально протирає рушником склянку з-під желе. Дивився, як Дюсандер ставить її перед себе. Дивився, як Дюсандер наливає туди десь так на палець «бурбону».

— А це навіщо? — пробурмотів Тод. — Я ж не п'ю. Пиятика — це для таких дешевих алкоголіків, як ви.

— Піднеси-но свою склянку, хлопче. Це особлива подія. Сьогодні ти питимеш.

Тод довго дивився на нього, потім підніс склянку. Дюсандер легенько цокнувся з ним своєю дешевою керамічною чашкою.

— Випиймо, хлопчику, за довге життя! Довгого віку нам обом! Prosit!³ — Стариган хильцем випив «бурбон» і засміявся. Він розгойдував-

¹ Чи не так? (Нім.)

² Проклятий (нім.)

³ На здоров'я! (Нім.)

ся вперед-назад, ноги у шкарпетках ляпали по лінолеуму, і Тод подумав, що ніколи ще Дюсандер не був такий схожий на стерв'ятника, стерв'ятника в купальному халаті, смердючого жерця стерва.

— Я вас ненавиджу,— прошепотів Тод, і тоді Дюсандер зайшовся своїм особливим, притаганим лише йому сміхом. Його обличчя прибрало барви темної червоної цегли; здавалося, він водночас сміється, кашляє і задихається. Настраний Тод мершій схопився на ноги і почав гупати старого по спині, аж поки напад кашлю припинився.

— Danke schön¹,— сказав той. — Пий, чого не п'єш. Тобі полегшає.

Тод випив. Смак такий, наче він випив якоїсь гидоти від застуди, у горлі запекло вогнем.

— Не можу повірити, що ви цілими днями дудлите це лайно,— сказав він, ставлячи склянку на стіл і знизуючи плечима. — Вам треба зав'язувати. Перестати пити і курити.

— Твоя турбота про моє здоров'я мене зворушує,— зауважив Дюсандер. Він витяг зібгану пачку сигарет із тої самої кишені купального халата, де зник складаний ніж. — Так само і я турбуюся про твоє, хлопче. Майже щодня читаю в газетах, як на жвавому перехресті велосипедиста збиває авто. Облиш велосипед. Ходи пішки. Або ж користуйся автобусом, як я.

— Та йдіть ви... — вибухнув Тод.

— Хлопчику мій,— сказав Дюсандер,— наливаючи собі ще «бурбону» і знову заходячись сміхом,— та ми з тобою тільки те й робимо, що посилаємо один одного під три чорти, невже ти ще й досі не здогадався?

За тиждень Тод сидів на полишеній залізничній платформі старої сортувальні. Він жбурляв вугілля через заіржавілу, порослу бур'янами колію. *А може, я все-таки його вб'ю? Чому б мені його не вбити, га?*

Тому що він, Тод, розумний хлопець; ця відповідь перша спала йому на думку. Так то воно так, але... Рано чи пізно Дюсандер все одно гине, і, зважаючи на його звички, цього, мабуть, уже не довго ждати. Чи він порішить старого, а чи Дюсандер сам сконає у ванні від серцевого нападу, однаково все вийде наяв. Але принаймні він матиме задоволення від того, що скрутить старому стерв'ятникові в'язи.

Рано чи пізно — ці слова кидали виклик здоровому глузду.

Може, це станеться пізніше, думав Тод. *Байдуже, куритиме та питиме він чи ні, а старий вилупок це досить міцний. Якщо він протримався так довго, то... може, це станеться пізніше.*

Звідкись ізнизу, немовби з-під нього, почулося ледь чутне хропіння.

Тод схопився на ноги, впустивши додолу вугілля. Хропіння почулося знову.

Постоявши якийсь час, він збирався вже тікати, але хропіння більш не озивалося. Десь за кілометр від цього зарослого бур'янами, засміченого закапелка з покинутими будівлями, заіржавленими огорожами та дошаними пожолобленими платформами, здіймалося під самий обрій восьмирядне шосе. Автомобілі, мов екзотичні жуки у твердих панцерах, виблискували в сонячному промінні. Там — восьмирядний рух, а тут — нічогісінько, крім Тода, кількох пташок і того, що хропіло.

Обережно, спираючись руками об коліна, він нахилився і заглянув під платформу. Там, у пожухлому бур'яні, посеред бляшанок та старих запо-рошених пляшок лежав якийсь п'яничка. Визначити його вік було не-просто; йому могло бути від тридцяти до чотирьохсот. Він мав на собі смугасту сорочку в засохлій блювотині, зелені завеликі для нього штани та сірі робочі полуботки, подерті, мабуть, у сотні місць. Сіромахи скидалися на викривлені в агонії роззявлені роти. Тод подумав, що від нього тхне, мов із Дюсандерової комірчини.

¹ Дуже дякую (нім.).

Почервонілі очі п'янички поволі розплющилися і вп'ялися в Тода каламутним, байдужісіньким поглядом, що змусило того згадати про швейцарського армійського ножа моделі Англер, схованого у нього в кишені. Він придбав його у «Спорттоварах» на Редондо-Біч десь із рік тому. Тод як зараз чув слова клерка, що тоді його обслуговував: *«Кращого ножа, як цей, синку, тобі не знати — такий ніж колись урятує тобі життя. Хай йому чорт, щороку ми продаємо півтори тисячі швейцарських ножів».*

Півтори тисячі щороку.

Він сгнув рукою до кишені й намацав ножа. Перед його очима промайнуло видиво, як Дюсандерів ніж поволі обчищає сургуч довкола пляшаної шийки. А ще за мить Тод відчув, що щорка його стає сторч.

Крижаний жах охопив його.

П'яничка утер рукою потріскані губи й облизнув їх брудно-жовтим від нікотину язиком.

— Маєш десять центів, хлопче?

Обличчя Тода залишилося байдужим.

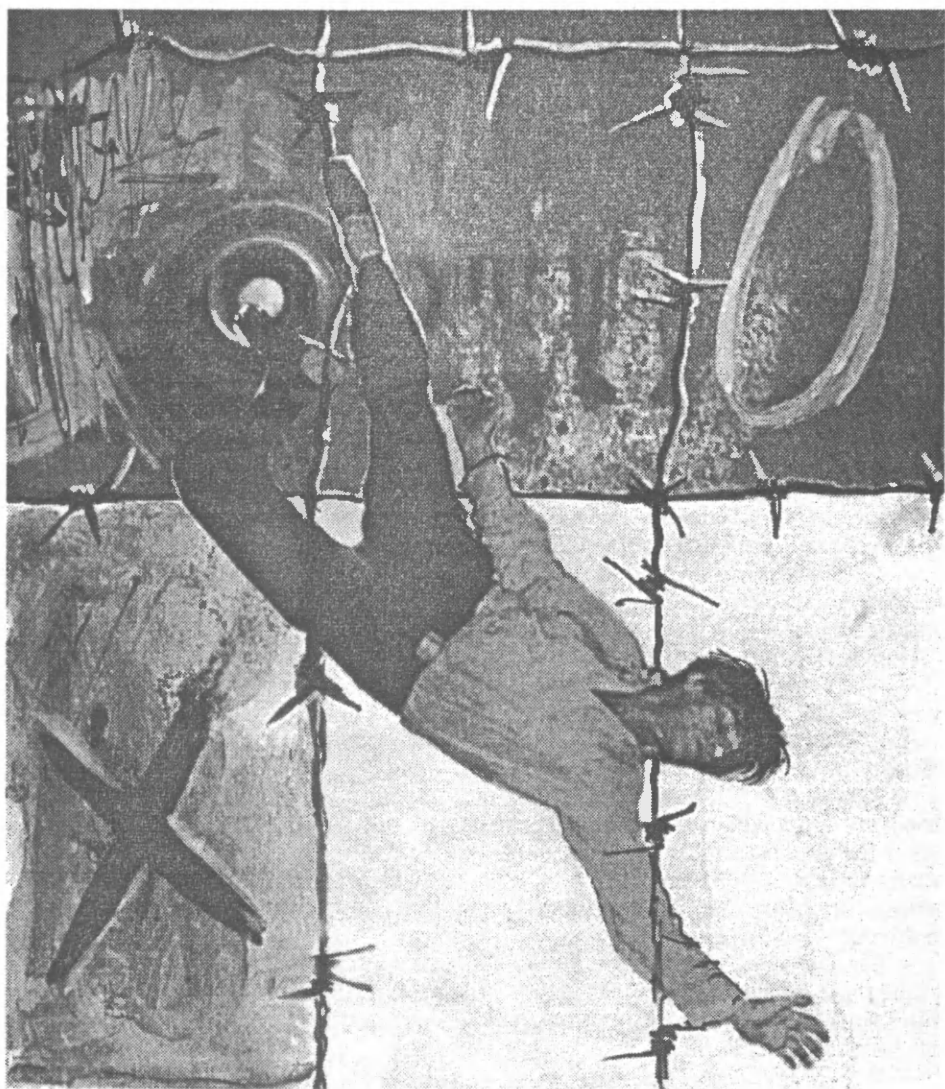
— Мене бракує десять центів на автобус. Мене пропонують робота. У такого гарного хлопчика повинні бути десять центів. А може, ти маєш чет-вертака?

Атож, пане, таким ножем, чорт бери, ви можете випатрати сойку... а при потребі — й щуку. Ми продаємо щороку по півтори тисячі. Кожна крамниця спорттоварів та військового спорядження їх продає, і якщо ви надумаете випатрати котрогось із отих брудних смердючих старих п'яничок, ніхто зроду-віку не визначить власника ножа, НІХТО.

П'яничка притишив голос, переходячи на довірчий шепіт.

— За один долар я можу справити тобі таку втіху, якої ти ще зроду не зазнавав. У тебе очі на лоба полізуть, у тебе...

Тод витяг руку з кишені. Він не був певен, що у нього в жмені, поки не розтулив пальців. На долоні блищали дві монети по двадцять п'ять центів. Одна десятицентова. Кілька монет по одному центу. Він жбурнув гроші у п'яничку і кинувся навітікача.

12

Червень, 1975

Тод Боуден, якому тепер було вже чотирнадцять років, під'їхав стежкою до Дюсандерового будинку і поставив велосипед на приступку. На нижній сходинці ганкових сходів лежала свіжа газета. Він зиркнув на дзвінок, під яким ще й досі виднів акуратний напис: «АРТУР ДЕНКЕР» та «НІЯКИХ ЗБИРАЧІВ ПОЖЕРТВ, КРАМАРІВ, ТОРГІВЦІВ». Тепер він уже не дзвонив, тепер, зрозуміло, він мав власного ключа.

Тод чув, як десь поруч булькає поливальний шланг. Він глянув на травник і подумав, що його вже час підстригати; треба сказати Дюсандерові, щоб той знайшов когось із косаркою. Останнім часом Дюсандер частенько забував про такі дрібнички. Може, давалася взнаки старість, а може, то так впливав на його мозок «бурбон». Це вже були думки не чотирнадцятирічного хлопчика, а дорослої людини, але тепер вони не здавалися Тодові незвичайними. Такими тепер були майже всі його думки.

Він зайшов до будинку.

На мить його охопив звичний уже для нього страх, коли він вступив до кухні й побачив у кріслі-гойдалці трохи перехиленого набік Дюсандера; на столі стояла чашка, біля неї недопита пляшка «бурбону». На накривці від майонезу лежала сигарета, що вже зотліла по всій довжині, перетворившись на мереживний сірий попіл; там-таки видніло ще кілька розчавлених недопалків. Рот у Дюсандера був роззявлений. Обличчя — жовте, великі руки теліпалися обабіч билець. Здавалося, він не дихає.

— Дюсандере,— покликав Тод трохи різкуватим голосом. — Прокидайся і радій, Дюсандере!

Він відчув полегкість, коли старий смикнувся, закліпав очима і нарешті випростався.

— А, це ти? Чого так рано?

— Нас відпустили раніше, бо сьогодні останній день занять,— пояснив Тод. Він показав на рештки сигарети на накривці. — Колись ви так спалили будинок.

— Може бути,— байдуже кинув Дюсандер. Він узяв сигарети, витяг одну (випавши йому з пальців, вона була б скотилася зі столу, якби Дюсандер її не підхопив) і нарешті запалив. Шойно він затягнувся, як одразу зайшовся кашлем. Тод з відразою дивився на нього. Коли старий починав отак кашляти, Тодові здавалося, що той ось-ось почне спльовувати зеленувато-чорне харкотиння прямо на стіл (Дюсандер, мабуть, ще й посміхався б, роблячи це).

Нарешті кашель ущух, і Дюсандер спромігся запитати його:

— А що то у тебе в руці?

— Табель.

Дюсандер узяв його, розгорнув, відвів якнайдалі від очей, щоб розібрати оцінки.

— Англійська — «відмінно»... Історія Америки — «відмінно»... Природознавство — «добре з плюсом»... «Суспільство і я» — «відмінно»... Французька — «добре з мінусом». Початковий курс алгебри — «добре». — Він поклав табель на стіл. — Чудово. Як там кажуть вашим жаргоном? Ми врятували твою шинку, хлопче. Як ти дивишся на деякі оцінки? Чи не збираєшся їх поліпшити?

— Французьку та алгебру, але не більше як на вісім-дев'ять балів. Я не думаю, що це колись матиме якесь значення. Що ж, свої успіхи я завдячую вам. Не скажу, що я цим пишаюся, але це правда. Так от, висловлюю вам свою подяку.

— Яка зворушлива промова,— зауважив Дюсандер і знову закашлявся.

— Гадаю, відтепер я бачитимуся з вами не часто,— сказав Тод, і Дюсандер враз перестав кашляти.

— Не часто? — досить чомно перепитав він.

— Еге ж,— відказав Тод. — Двадцять п'ятого червня ми їдемо на місяць на Гаваї. А з вересня я ходитиму до школи на другому краю міста. Через оті чортові автобуси.

— Розумію, Schwarzen¹,— сказав Дюсандер, знічев'я спостерігаючи за мухою, що лазила по червоних та білих квадратах церати. — Вже двадцять років ця країна розпускає рюмси з жалю до Schwarzen. Та ми з тобою знаємо, як усе це можна було б залагодити... га, хлопче? — він усміхнувся до Тода беззубим усміхом, і Тод похнюпив голову, відчуваючи, як йому

¹ Негри (нім.).

млоїть у шлунку. Його опосіли страх, ненависть та бажання вчинити щось неймовірно жахливе, гідне порівняння хіба що з нічним кошмаром.

— Послухайте, може, ви цього не знаєте, але я надумав вступити до коледжу,— похвалився Тод. — У мене ще багато часу попереду, одначе я вже про це думаю. Я навіть знаю, що саме хочу вивчати. Історію.

— Чудово. Той, хто нехтує минуле...

— О, заткніть пельку,— урвав Тод.

Дюсандер скорився з досить приязною міною. Він знав, що хлопчика ще остаточно не приборкано... принаймні поки що. Він сидів згорнувши руки і пильнував за ним.

— Я міг би забрати у приятеля тамтого листа,— раптом випалив Тод. — Отак-то. Я дав би вам його почитати, а потім спалив на ваших очах. Як-що...

—...якщо я заберу з сейфа певний документ.

— Авжеж.

Дюсандер скрушно зітхнув.

— Хлопчику мій,— сказав він. — До тебе ще й досі не дійшло, що діється. І ніколи не доходило, з самого початку. Почасти через те, що ти дитина, хоча це й не зовсім так... навіть тоді, на початку, ти вже був вельми *дорослою* дитиною. Ні, справжнім призвідцею лиха була і є твоя безглузда американська самовпевненість, яка ніколи не давала тобі замислитися над тим, чим можуть обернутися твої дії... і яка не дає тобі зробити це й тепер.

Тод розтулив був рота, аби щось сказати, але Дюсандер підніс руки догори, невблаганний, мов найгрізніший у світі інспектор вуличного руху.

— Ні, не переч мені. Це правда. Якщо тобі так хочеться, роби як знаєш. Залиш мій дім, забирайся звідси і ніколи більш не повертайся. Хіба я можу тебе зупинити? Ні. Звичайно, ні. Розважайся на Гаваях, а я тим часом сидітиму в цій задушній смердючій кухні й чекатиму, чи не вирішать Schwarzen у Вотсі й цього року, що настав час знов убивати поліцаїв та запалювати свої вошиві хати. Я не можу тебе зупинити достоту так само, як не можу завадити тому, що завтра я стану на день старішим.

Він пильно глянув на Тода, так пильно, аж той відвів очі.

— Десь на споді серця ти мені не подобаєшся. Ніщо не може мене змусити, щоб я тебе полюбив. Ти накинув мені себе. Ти непроханий гість у моєму домі. Ти примусив мене розкопати могили, яких, може, краще було б не чіпати, бо, виявляється, дехто був похований у них живцем, і в декотрих із них *ще й досі* жевріє життя. Ти сам утелюшивсь у все це, і щоб я тобі співчував?

Gott in Himmel!¹ Ти постелився собі сам, чого ж я маю тобі співчувати, що ти погано спиш? Ні... я тобі не співчуваю, і я тебе не люблю, проте я почав тебе трохи поважати. Тож не випробовуй мого терпцю і не змушуй мене пояснювати двічі. Ми можемо взяти наші документи і знищити їх тут, у моїй кухні. Та все одно це нічого не змінить. Можеш бути певний: ми залишимося там, де ми є тепер, цієї хвилини.

— Я вас не розумію.

— Вірю, бо ти ніколи не думав над тим, які наслідки матиме те, до чого ти берешся. Але послухай мене, хлопче. Якщо ми спалимо наші листи, тут, у цій затичці від карафки, як я можу бути певним, що ти не зробив копії? Або двох копій? Або трьох? У кожній бібліотеці я бачив ксерокси, які за п'ять центів зроблять фотокопію. За один долар ти можеш розвісити фотокопії мого смертного вироку на кожному розі у двадцятьох кварталах міста. Чотири *милі* смертних вироків, хлопче! Подумай про це! Чи можеш ти мені сказати, як я можу бути певним, що ти цього не зробив?

— Я... ну, я... — Тод збагнув, що йому нічого сказати, і примусив себе стулити рота. Дюсандер шойно так яскраво змалював йому можливості дворушництва, що він був приголомшений. Він розтулив був рота, аби запев-

¹ Святий Боже! (Нім.)

нити, що про таке він ніколи й гадки не мав, та враз зрозумів, що Дюсандер йому не повірить... отож-то й воно, що не повірить.

Він знову стулив рота.

— З другого боку, звідки ти знаєш, що я теж не зробив двох копій для свого сейфа; що як я сплю одну, то там не залишиться друга?

Тод розгублено мовчав.

— Навіть якби була третя, незацікавлена сторона, до якої ми могли б звернутися, все одно сумнів лишався б завжди. Цю проблему розв'язати неможливо. Повір мені.

— Чорт,— тихесенько вилаявся Тод.

Дюсандер ковтнув «бурбону» і зиркнув на Тода поверх чашки.

— Зараз я поясню тобі ще дві речі, хлопче. По-перше, якщо викриється твоя участь у цій справі, покарання для тебе буде досить м'яким. Десь найпевніш ти навіть не фігуруватимеш у газетах. Колись, потерпаючи, що ти про все роздзвониш, я лякав тебе виправною колонією. Але чи вірив я в це сам? Ні. Я вдався до цього, як батьки вдаються до Баби-Яги, щоб налякати дитину і змусити її приходити додому завидна. Я не вірю, що тебе туди запроторять, адже в цій країні навіть убивцю поплескують по плечу, а потім, по яких двох роках в'язниці, де він дивився кольоровий телевізор, випускають на вулиці, щоб він знову вбивав людей. Та все одно це може занепасти твоє життя. Тебе допитуватимуть... а людям рота не зав'яжеш. Вони завжди ляпають язиками. Такому пікантному скандалові не дадуть ушухнути; його настоюватимуть у пляшці, як вино. Звісно, з роками твоя провинна зростатиме разом з тобою. Твоя мовчанка ставатиме дедалі незрозумілішою. Якби правда зринула на поверхню тепер, люди б сказали: «Та він же всього-на-всього дитина!» — не знаючи того, що знаю я: якою *дорослою* дитиною ти є насправді. Та що вони скажуть, коли правда про мене вкупі з тим фактом, що ти її знав ще 1974 року й мовчав, викриється тоді, як ти вчитимешся у коледжі? Нічого доброго з цього не вийде. А як усе вийде наяв, коли ти вчитимешся в університеті, буде біда. Для молодика, який щойно розпочинає кар'єру,— це армагеддон. Ти зрозумів, що я хотів сказати тобі найперше?

Тод мовчав, але Дюсандер здавався потішеним. Киваючи головою, він провадив:

— Далі. Я не вірю, що ти *справді* маєш такого листа.

Тод намагався прибрати байдужого вигляду, проте він страх як потерпав, що в нього з несподіванки поширилися чоловічки. Дюсандер пожирав його очима, і Тод раптом збагнув, що цей стариган допитував сотні, а то й *тисячі* людей. Він був дока. Тод відчув, як його голова повертається до віконної шибки, а в очах миготять райдужні кола.

— Я спитав себе, кому б ти міг аж так довірити. Хто твої друзі... з ким ти товаришуєш? Кому б цей хлопчик, цей самостійний, із холодною головою хлопчик, міг довірити свою таємницю? Відповідь була: нікому.

У очах Дюсандера палахкотіли жовті вогники.

— Частенько я до тебе приглядаюся і роблю свої висновки. Я тебе знаю, спізнав твою вдачу — звісно, не до кінця, бо жодна людина не може знати все, що лежить на серці в іншої людини,— але я дуже мало знаю про те, що ти робиш і з ким товаришуєш поза цим будинком. Тож я кажу собі: «Дюсандере, ти можеш помилятися. Після всіх цих років невже ти хочеш, щоб тебе зловили, а може, й стратили, через те, що ти недооцінюєш цього хлопця?» Можливо, будши молодшим, я б ризикнув — шкурка була варта вичинки. Але, знаєш, мені дуже дивно, що чим старшим ти робишся, чим менше втрачаєш, коли йдеться про життя та смерть, тим консервативнішим ти стаєш.

Він суворо глянув у лице Тодові.

— І ще одне я хочу тобі сказати, а тоді можеш іти собі, я тебе не спинятиму. Так от: хоч я маю великі сумніви в існуванні *твого* листа, можеш не сумніватися в існуванні *мого*. *Документ, про який я тобі розповідав, існує. Якщо я помру сьогодні... завтра... все вийде наяв. Все.*

— Тоді мені нічого не залишається,— сказав Тод. Він ледь помітно посміхнувся. — Ви ж розумієте?

— Ні, залишається. Йтимуть роки. І з їхнім плином твоя влада наді мною матиме дедалі менше значення, бо попри те що моя воля і моє життя залишатимуться так само важливими для мене, в американців і... так, навіть у ізраїльтян, бажання відібрати їх у мене згасатиме.

— Невже? Тоді чому ж вони не відпускають Шпеєра?

— Якби він був у американців, у американців, які тільки злегка б'ють по руках убивць і випускають їх, вони б його звільнили,— відказав Дюсандер. — Так само і в цьому разі. Чи дозволять американці ізраїльтянам депортувати дев'яносторічного діда, щоб повісити його, як вони повісили Ейхмана? Гадаю, ні. Може б, де й дозволили, але не в країні, де на перших сторінках міських газет друкують фотографії пожежників, які рятують кошеният, знімаючи їх із дерев. Ні, твоя влада наді мною ослабне, натомість моя над тобою зміцніє. Незмінних ситуацій не буває. І наспіє час,— якщо я проживу достатньо довго,— коли я вирішу, що те, що ти про мене знаєш, уже нічогосінько не важить. Ось тоді я і знищу свого документа.

— Але ж доти з вами може статися що завгодно! Нещасливий випадок, хвороба...

Дюсандер знизав плечима.

— «І якщо Господь схоче, вода буде, і ми знайдемо її, якщо цього схоче Господь, і ми нап'ємося її, якщо цього схоче Господь». Від нас нічого не залежить.

Тод довго дивився на старого, дуже довго. В Дюсандерових доводах мали бути вразливі місця, які відкривали б шлях, можливість утечі для них обох або лише для Тода. Можливість відмовитися... як колись: гей, хлопці, я забив ногу і більше не гуляю. Якимось внутрішнім зором він уже бачив ті роки, що їх йому доведеться прожити. Він відчував, що підсвідоме тільки чекає на те, щоб незабаром обернутися свідомими думками. Куди б він не поїхав, щоб він не робив...

Він уявив собі героя мультика, над головою якого завис молот. Коли Тод закінчить середню школу, Дюсандер матиме вісімдесят, і це ще не буде кінець; коли він здобуде диплом у коледжі, Дюсандер відзначить вісімдесят чотири і не відчуватиме, що вже достатньо старий; університет Тод закінчить того року, коли Дюсандерові виповниться вісімдесят шість, і може бути, що Дюсандер ще не почуватиметься у цілковитій безпеці.

— Ні,— рішуче промовив Тод,— те, про що ви говорили... я не зможу з цим жити.

— Мій хлопчику,— сказав лагідно Дюсандер, і Тод уперше, з якимось жахом, помітив наголос, який старий робив на першому слові. — Мій хлопчику... ти мусиш.

Тод дивився на нього; язик у роті розпух і стужавів; здавалося, язик заб'є йому горло і він задихнеться. Тоді хлопець крутнувся і кинувся геть з будинку.

Дюсандер байдужісінько спостерігав за ним, а коли двері зачинилися і лопіт хлопчикових ніг завмер,— це означало, що той сів на велосипед,— він запалив сигарету. Певна річ, ніякого сейфа, ніякого документа не було. Але хлопчик повірив у їхнє існування; повірив беззастережно. Тепер я у безпеці, подумав Дюсандер. Усе скінчилося.

Однак не скінчилося, ні.

Тої ночі їм обом наснилося вбивство, і обидва прокинулися, охоплені жахом і легким збудженням.

Тод прокинувся і відчув на лобку вже знайому вологу. Дюсандер, занадто старий для такої реакції, вдягнув гестапівську форму і знову ліг, чекаючи, доки вгамується шалене калатання серця. Форма була з дешевого краму і вже почала розлазитися.

Уві сні Дюсандер нарешті добувся табору на верхів'ї пагорба. Широка

брама відчинилася і, ковтнувши його, з гуркотом зачинилася. Крізь ворота й огорожу довкола табору був пропущений електричний струм. Його голі, виснажені переслідувачі хвиля за хвилею кидалися на огорожу; Дюсандер сміявся з них і ходив туди-сюди, випнувши груди; кашкет був збитий набакир, не більше й не менше, ніж годилося. Терпкий, п'яний дух паленої плоті стояв у чорному повітрі, і він прокинувся в Південній Каліфорнії з думкою про ліхтарі з гарбузів та ніч, коли упирі шукають блакитного полум'я.

За два дні до відльоту Боуденів на Гаваї Тод знову завітав на покинуту сортувальню, звідки люди вирушали до Сан-Франциско, Сієтла та Лас-Вегаса; звідки інші, ще давніші, їхали тролейбусом до Лос-Анджелеса.

Сонце вже стояло на вечірньому прузі, коли він туди добувся. За кілометр звідти, на звороті шосе більшість водіїв уже вмикали фари. Хоча було тепло, Тод мав на собі легку куртку. Під нею, за пасом, стримів великий різницький ніж, загорнений у старий рушник. Він придбав цього ножа в одній з великих крамниць, навколо яких паркувалися цілі розсипища автомобілів.

Він заглянув під платформу, де місяць тому побачив п'яничку. В голові у нього вирували якісь невиразні, розпливчасті думки, якийсь морок, безпросвітна каламуть.

Він побачив там знайомого, а може, й якогось іншого п'яничку — всі вони були схожі між собою, як близнюки.

— Гей! — гукнув Тод. — Гей! Хочеш трохи грошей?

П'яничка обернувся, кліпаючи очима. Він побачив Тодову широку сонячну усмішку і заусміхався й сам. Ще мить — і новенький, блискучий, гладенький ножака вгородився в його шетинисту праву شوку. Пирснула кров. Тод побачив лезо ножа у роззявленому роті п'янички... а тоді вістря на мить зачепилося за лівий куточок пиякової губи, розтягуючи рота у криву посмішку юродивого. Та посмішка була витвором ножа; Тод краєв обличчя п'янички, мов гарбуза на Хелловін¹.

Він штрикнув п'яничку ножем тридцять сім разів. За його власними підрахунками. Тридцять сім разів, починаючи з першого удару в شوку п'янички, що перетворив усміх, у якому намагалися розтягтись його губи, на жаний вишир. П'яничка облишив спроби кричати після четвертого удару, а спроби відповзти від Тода — після шостого. Тоді Тод заліз під платформу і довершив свою справу.

Повертаючись додому, він жбурнув ножа в річку. На його штанах видніли плями крові. Він запахнув їх у пральну машину і поставив автомат на «холодне прання». Після прання плями остаточно не витравилися, але Тод цим не журився. З часом вони зникнуть. Назавтра він ледве спромігся підвести руку до рівня плеча. Батькові він сказав, що, певно, розтяг її, кидаючи в парку з хлопцями м'яча.

— На Гаваях усе пройде, — сказав Дік Боуден, куйовдячи йому чуба, і так воно й сталося; коли вони повернулися додому, рука знову була справна.

Знову настав липень.

Дюсандер, охайно прибраний в один із трьох своїх костюмів (не в найкращий), стояв на автобусній зупинці, чекаючи на останній автобус, яким міг вернутися додому. Годинник показував за чверть одинадцяту вечора. Він був у кіно: дивився пусту, бездумну комедію, яка йому дуже сподобалася. Він був у доброму гуморі з самого ранку, коли принесли пошту. Він одержав листівку від хлопчика, лискучий кольоровий знімок узбережжя Вайкікі зі снігово-білими висотними скелями на задньому плані. На зворотному боці було коротеньке послання.

¹ День усіх святих (31 жовтня).

Любий пане Денкере!

Сто чортів, це справді не абищо!. Я плаваю цілими днями. Татусеві спіймалася на гачок велика рибина, а матуся — на гачку у читва (жарт). Завтра екскурсія до вулкана. Постараюся не впасти у кратер. Сподіваюся, з вами все гаразд.

Бувайте здорові,

Тод

З його вуст іше не збігла усмішка, викликана останнім хлопчиковим реченням, коли чиясь рука торкнулася його ліктя.

— Пане?

— Слухаю.

Він обернувся, насторожився — навіть у Санта-Донато водилися злодії — а потім до нього долинув змішаний запах пива, гнилих зубів, засохлого поту і, можливо, гелю для волосся. То був волоцюга, у штанах капшуклом, фланелевій сорочці та старезних кедах, які не розпадалися лише завдяки обмотці з липучки. Обличчя цього строкатого опудала нагадувало страхітливий машкару.

— У вас не знайдеться зайвих десять центів, пане? Моя треба їхати. Моя пропунують роботу. Мені немає тільки десять центів на експрес. Моя не просити, якби це не був для мене останній шанс.

Дюсандер почав був хмуритися, потім, осяяний раптовою думкою, всміхнувся.

— Вам справді на автобус?

П'яничка непевно всміхнувся, не розуміючи запитання.

— А що, коли ми поїдемо до мене додому? — запропонував Дюсандер. — Я дам вам випити, попоїсти, ви полежите у ванній, виспитесь. Усе, чого я хочу натомість — трохи з вами побалакати. Я старий чоловік. Живу самотою. І часом мені дуже бракує товариства.

Пиякова усмішка, коли ситуація прояснилася, раптом стала змовницькою. Та це ж старий заможний педераст, який до того ж любить потеревенити.

— Сам-один! Чорт!

Дюсандер відповів на його вишир чемною усмішкою.

— Я лише просив би вас, щоб ви не сиділи поруч мене в автобусі. Він вас страшенно тхне.

— То, може, ви боїтеся, щоб я не засмердів і вашої хати? — сказав п'яний із раптовим спалахом п'яної самоповаги.

— Годі, автобус ось-ось над'їде. Вийдіть з автобуса на наступній зупинці після мене, а тоді поверніться на два квартали назад. Я чекатиму на вас на розі. Вранці побачу, скільки зможу вам дати. Може, два долари.

— А може, й п'ять, — весело сказав п'яничка, забувши про свою гідність.

— Може бути, може бути, — нетерпляче відповів Дюсандер: вже було чути дедалі ближчий низький рев автобусного двигуна. Він тицьнув у бридку пиякову руку двадцять п'ять центів, саме стільки коштував проїзд, і, не обертаючись, ступив кілька кроків уперед.

Волоцюга стояв у нерішучості, поки вулицю осяяло світло автобусних фар. Старий педераст уже зайшов до автобуса, а той усе ще стояв, похмуро дивлячись на четвертака. Нарешті подався геть, але останньої миті змінив напрямок і заскочив до автобуса, коли двері вже зачинялися. Він поклав четвертака до каси з виглядом людини, що ризикнула зробити сто-доларову ставку. Далі поминув Дюсандера, глянув на нього скоса і подався до заднього сидіння. Він задрімав, а коли прокинувся, багатого старого педераста в автобусі вже не було. Він зійшов на наступній зупинці, навмання, але не надто цим журився.

Він пройшов два квартали назад і побачив якусь постать, що бовваніла під вуличним ліхтарем. То був старий педераст. Ну звісно ж. Педераст насторожено дивився, як він наближається.

Волоцюга миттю протверезів і відчув нездоланне бажання дати ходу і за-бути про все.

Аж тут старий схопив його за руку... і та рука була на диво міцною.
— Чудово,— озвався старий. — Я дуже радий, що ви приїхали. Мій бу-
диночок онде. Це недалеко.

— А може, й десять,— сказав вештанець, дозволяючи себе вести.

— Може, й десять,— погодився старий педераст і раптом засміявся. —
Поживемо-побачимо!

14

Настав день двохсотріччя.

Тод навідував Дюсандера десь разів із шість у проміжку між поверненням з Гаваїв улітку 1975 року та подорожжю з батьками до Рима, коли барабанний гуркіт, вимахування прапорцями та паради вітрильників наближалися до апогею. Тод дістав особливий дозвіл закінчити навчальний рік першого червня, і вони повернулися з Рима за три дні до двохсотріччя Дня незалежності.

Ті візити до Дюсандера були спокійними і аж ніяк не неприємними; обидва збагнули, що можуть спілкуватися досить цивілізовано. Вони розмовляли більш очима, аніж словами, і ті їхні розмови, сказати по правді, приспали б будь-якого агента ФБР. Тод розповів Дюсандерові, що він вряди-годи зустрічається з дівчиною на ім'я Анджела Ферроу. Не те, щоб закохався — просто вона була донькою старих матусиних приятелів. Старий розповів Тодові, що почав плести килимки після того, як десь вчитав, ніби ця робота допомагає при артритіах. Він показав Тодові декотрі зі своїх робіт, і Тод мусив його похвалити.

Хлопчик підріс, чи не так? (Ну, дюймів на два.) Чи розпрощався Дюсандер із тютюном? (Ні, але курить значно менше; останнім часом його мучив кашель.) Як справи у школі? (Вчитися важко, але цікаво: у нього самі «відмінно» та «добре», він вийшов у фінал олімпіади штату з працею про використання енергії в майбутньому і вирішив вступити до коледжу, спеціалізуватися не на історії, а на антропології.) Хто підстригав цього року Дюсандерового травника? (Ренді Чандерс, що живе кінець вулиці,— гарний хлопчина, але занадто гладкий і забарний.)

Протягом року Дюсандер забив у своїй кухні трьох п'яничок. Він разів з двадцять приходив на автобусну зупинку в середмісті; разів із сім робив пропозицію випивка-обід-ванна-ліжка. Двічі його матюкнули, двічі пияки ушивалися з четвертаками, які Дюсандер давав їм на автобус. Після певних міркувань, він знайшов спосіб, як розв'язати цю проблему: придбав проїзного квитка на автобус. Розрахований на 15 поїздок, він коштував два долари п'ятдесят центів, і його не можна було обміняти на випивку в найближчій крамниці.

Нешодовно одного спекотного дня Дюсандеру шибнув у носа сморід, що підіймався з підвалу. Тож відтоді в такі дні він тримав вікна та двері будинку щільно зачиненими.

Тод Боуден знайшов якомсь п'яничку, що спав у старому риштаку на покинутій ділянці біля чимазького шосе,— це було в грудні на Різдво. Він постояв там якусь часину із застромленими в кишені руками, дивлячись на п'яничку і весь тремтячи. Протягом місяця він шість разів повертався на те місце, завжди в легкій куртці, застебнутій до половини на «змійку», щоб приховати столярського молотка, який був у нього за пасом. Нарешті він знов натрапив на п'яничку — того самого чи іншого (хай йому чорт, яка різниця!) — першого дня березня. Він почав гамселити його спочатку обушком, а потім (коли саме, він не пам'ятав; усе плавало в червоному тумані) лапою, нівечачи пиякове обличчя.

Для Курта Дюсандера п'янички були напівцинічним засобом уласкавлення богів, до яких він нарешті навернувся... чи то пак навернувся знов. А до того ж, п'янички розважали його. Вони давали йому знову відчуття себе живим. Він навіть починав думати, що роки, прожиті в Санта-Донато, поки на порозі його будинку не з'явився хлопчак із великими блакитними

очима та широкою усмішкою, були роками, коли він чув себе передчасно старим. Йому було лише шістдесят вісім, коли з'явився Тод. А тепер він почувався значно молодшим за тодішній свій вік.

Після того як Тод зарізав п'яничку під залізничною платформою, він гдав, що його нічні кошмари стануть ще страхітнішими... може, навіть зведуть його з ума-розуму. Він чекав на хвилю, коли з'явиться почуття провини, що паралізує душу й може штовхнути на необачну сповідь, а то й на самогубство.

Натомість він поїхав з батьком-матір'ю на Гаваї і провів там найкращі у своєму житті вакації.

Коли торік у вересні він почав ходити до повної середньої школи, то відчув себе оновленим і відпочилим, немовби в його, Тода Боудена, шкірі оселився хтось інший. Те, що з дитинства літ не справляло на нього особливого враження, — сонячне проміння на світанку, вигляд на океан із Рибальського пірса, заклопотані люди, що поспішають надвечір вулицями середмістя, коли ось-ось засвітяться вуличні ліхтарі, — все це зараз яскріло в його мозку різнобарвними каменями, виразними, як гальванокліше. Він відчував на язика смак життя, як відчувають ковток вина просто з пляшки.

Та після того, як він побачив у риштаку волоцюгу, його знову почали мучити кошмари.

Найчастіше вони були пов'язані з пияком, якого він забив на смерть на покинутій залізничній сортувальні. Він повертається додому зі школи, ускакує в будинок із веселим «Вітання, Моніко-кицю». Та його усміх ураз згасає, коли він бачить у куточку кухні, де вони звичайно снідали, п'яничку. П'яничка сидить у своїх смердючих штанах та сорочці, злігши на стіл, де Моніка рубає м'ясо. По блискучому кахлю підлоги струміє кров; вона запеклася на сталевому оббиттю шаф. На буфеті з натуральної сосни — криваві відбитки пальців.

На дошці для нотаток прикріплене послання від матусі: «Тоде, я поїхала до крамниці. Буду десь о 3.30». Стрілки стильного годинника, почепленого над стелажима, показують 3.20, а п'яний лежить, як мертвий, там, у куті, схожий на страхітливого кровоточивого трупа з напівпідвального приміщення лахмітничкової лавки, і скрізь — кров, і тоді Тод заходжується все витирати, вимивати всі забруднені поверхні, не перестаючи гримати на п'яничку, щоб той забирався геть, дав йому спокій, але п'яничка сидить і далі, злігши на стіл, залишаючись нерухомим, виширившись на стелю, а з ножових ран на його брудному тілі не перестає цебеніти кров. Тод хапає з туалету швабру і мов навіжений соває нею туди-сюди по підлозі, добре розуміючи, що кров не витирається, а лише розріджується і бруднить усе довкола; але зупинитися він не може. І саме тоді, коли він чує, як матусин джип завертає на під'їзну стежку, він усвідомлює, що п'янюга — Дюсандер... З таких снів він пробуджувався весь у поту, хапаючи ротом повітря, стискаючи в руках простиралла.

Але коли він знову натрапив у риштаку на п'яничку — того самого, а може, й іншого — і приклався до нього молотком, ці кошмари пропали. Тоді він дійшов висновку, що, мабуть, уб'є когось іше, а може, й не одного. Усе це, звісно, паскудство, але ж їхній час як корисних людських створінь уже вийшов. Якщо, звичайно, не рахувати того, що вони корисні для нього. Себто Тод, як і всі, кого він знав, лише будовав свій стиль життя, який відповідав би його потребам, коли він стане дорослим. І він нічим не відрізнявся тут від інших. Людина повинна торувати свій власний шлях у світі; якщо вона хоче жити, то має робити це сама.

Восени того року, коли Тод почав відвідувати повну середню школу, він уже грав у дублі команди «Пантери Санта-Донато» і був гравцем збірної Конференції. У другій чверті того ж таки 1977 року він вийшов переможцем конкурсу на найкращий патріотичний твір, що його оголосив Американський легіон.

То був конкурс із участю всіх учнів середніх шкіл міста, які спеціалізувалися з історії. Тодів твір мав назву «Відповідальність американця». Протягом бейсбольного сезону того не зовсім спокійного року (іранського шаха вигнали з Ірану, і ціни на пальне знову підскочили) він став найпершим пітчером школи. На зборах у червні його визнано спортсменом року, і тренер Хайнс сам вручав йому нагороду. (Тренер Хайнс, який одного разу відкликав його вбік і сказав йому шліфувати свого «гака», «бо жоден із цих чорнопиких «гака» не втне, Боудене, жоден з них».) Моніка Боуден пустила сльозу, коли син зателефонував їй зі школи і сповістив, що має дістати нагороду. А Дік Боуден цілих півмісяця після церемонії нагородження ходив по офісу з вельми самовдоволеним виглядом, ледве стримуючись, щоб не похвалитися комусь сином.

Того літа вони наймали будиночок у Біг Сур, де пробули півмісяця і де Тод майже не скидав із себе акаланг. Того ж таки літа Тод порішив ще чотирьох волоцюг. Двох із них зарізав, а решту двох забив сіпком. Звичайно він напинав на себе двоє штанів, коли вирушав, як він тепер це називав, на лови. Іноді сідав у міський автобус, щоб знайти нову жертву. Найбагатшими на дичину місцями, як виявилось, були жебрацький притулок на вулиці Даглас та притулок Армії спасіння, що містився неподалік, відразу ж за рогом, на вулиці Евкліда. Він неквапом обходив ці два місця, вичікуючи, коли хтось до нього причепиться. Коли п'яничка підходив, Тод оголошував, що йому, Тодові, треба купити пляшку віскі, і якщо п'яничка купить її, Тод із ним поділиться. Він знає місце, казав він, де вони були б у затишку. Звичайно, щоразу то було інше місце. Він ледве гамував неперборне бажання податися до старої сортувальні чи до риштака на пустищі біля чимазького шосе. Але це було б украй нерозумно — знову відвідувати місце попереднього злочину.

Того ж таки року Дюсандер став менше курити, переважну більшість часу він цмулив «бурбон» і дивився телевізор. Тод іноді навідувався до нього, але їхні розмови були дуже стримані. Вони віддалялися один від одного. Того року Дюсандер відсвяткував свою сімдесят восьму річницю, а Тодові виповнилося шістнадцять. Дюсандер із цього приводу зауважив, що шістнадцять — золота пора в житті молодика, сорок один — у житті літньої людини, а сімдесят вісім — у житті старого чоловіка. Тод чемно кивав. Дюсандер був уже під доброю мухою, і від його патякання Тодові було мулько на душі.

Протягом 1976 — 1977 навчального року (Тодового) Дюсандер забив двох пияків. Другий виявився жвавіший, ніж здався йому на вигляд; навіть по тому як Дюсандер напоїв його до нестями, він, заточуючись, із колодкою ножаки, що стриміла у нього з шиї, метався по кухні; кров дзюрила йому на сорочку, а звідти — на підлогу. Після двох кіл, які п'яничка заточив по кухні, йому пошастило знайти вихід до коридору, і він ось-ось міг утекти.

Дюсандер стояв на кухні, — очі в нього як не вилізали з орбіт — таким неймовірним видавалося все це, — дивлячись, як п'яничка із хрипом, надсадно сапаючи, посувається до дверей, відлітаючи від однієї коридорної стіни і скидаючи додолу дешеві репродукції Сур'є та Івза. Остовпіння в Дюсандера минуло тільки тоді, коли п'яничка вже тримався за клямку парадних дверей. Дюсандер мершій кинувся до шафи, висунув шухляду і витяг великого шашличного шампура. Відтак гайнув у коридор, тримаючи шампура перед себе, і встромив його пиякові у спину.

Дюсандер, хекаючи, стояв над ним, старече серце шалено калатало в грудях, аж йому зробилося страшно... воно калатало, як у жертви серцевого нападу з суботньої телепрограми «Швидка допомога», яка йому так сподобалася. Нарешті пульс уповільнився до нормального, і він тепер був певен, що все обійдеться.

Щоб вимити кров, довелося добряче попінтіти.

Це сталося чотири місяці тому, і він більше не ходив на автобусну зупинку і нікого до себе не запрошував. Його нажахало те, що він майже випустив з рук останню свою жертву... проте, коли він пригадував, як зумів останньої миті викрутитися з халепа, його починали сповнювати гордоші. Волоцюга не вислизнув з будинку, і це було найважливіше.

Восени 1977 року в першій чверті другого року навчання у повній середній школі Тод вступив до стрілецького клубу. 1978 року він виконав норму «вправного стрільця». Він знову став найкращим гравцем асоціації і здобув третю за розміром в історії школи суму навчальних балів. Він подав заяву до університету Берклі, звідки одразу ж надійшло повідомлення, що його буде зараховано. Десь наприкінці березня він уже знав, що йому доручать виступити на випускному вечорі або з вітальною, або з прощальною промовою. Він жадав, щоб йому припала прощальна.

У другій половині останнього шкільного року він відчув якийсь дивний внутрішній поштовх, що видався безглуздим і водночас лякав. Тод начебто тримав його під суворим контролем, і це його заспокоювало, але сам факт, що така думка взагалі з'явилася, нагнав на нього холод. Життя його було сплановане. Він зробив для цього все. Воно нагадувало матусину кухню, що сяяла сліпучою білиною, блишала хромом та нікелем — місце, де все починало працювати, якщо натиснути на кнопки. Звичайно, у цій кухні були ще й глибокі, темні шухляди, одначе там можна було тримати всяку всячину, не відчиняючи дверцят.

Той новий поштовх нагадав йому сон, де, вернувшись додому, він бачив мертвого п'яка в чистенькому, добре освітленому закутку володінь його матусі. Здавалося, в його блискучих, добре обміркованих планах, у кухні його мозку, де знаходилося місце для всього і все було на своїх місцях, тепер шалався страшний непроханий закривавлений гість, шукаючи місця, де його смерть залишилася б непоміченою...

За чотириста метрів від будинку Боуденів пролягало шосе з восьмирядним рухом. До нього вів крутий, порослий чагарниками узвіз. В узвозі була сила-силенна схованок. На Різдво батько подарував йому вінчестер. 30.30 зі снайперським прицілом. Надвечір, коли всі вісім рядів шосе були вщерть заповнені, він міг би знайти відлюдну місцину на тому узвозі й... авжеж, міг би легко...

Зробити що?

Вчинити самогубство...

Зруйнувати все, над чим він працював останні п'ять років?

Скажи, що саме зруйнувати?

Ні, пане, ні, пані, нізащо.

Словом, як то кажуть, сміх, та й годі.

Еге ж, сміх... проте поштовх не щезав. Однієї суботи за кілька тижнів до закінчення школи Тод нап'яв покрівець на свого вінчестера, ретельно спорожнивши перед цим магазин. Він поклав гвинтівку на заднє сидіння нової батькової цяцьки, уживаного «порше», і вирушив до того місця, де порослий чагарниками узвіз круто спадав до шосе. Батьки поїхали кудись фургоном на вікенд. Дік, тепер уже повноправний партнер, мав провести перемови з фірмою «Хаят» щодо будівництва нового готелю в Рино.

Серце в Тода мало не вискакувало з грудей, у роті було повно кислоти, липучої слини, коли він спускався узвозом із гвинтівкою в руках. Він підійшов до поваленого дерева і сів за ним, склавши ноги по-турецькому. Потім стяг із гвинтівки покрівець і поклав її на гладенький стовбур. Обломлена в належний спосіб гілка була надійною опорою для цівки. Він приставив приклад до правого плеча і зазирнув у снайперський приціл.

Дурень! — повстав проти нього його розум. *А бодай тобі, та ти справжній дурень! Якщо хтось тебе побачить, то вже не матиме жодного значення, чи була гвинтівка заряджена, чи ні! Ти вскопиш у страшенну халепу... і ще добре, якщо в тебе не почнуть стріляти фараони!*

Було десь близько одинадцяті, і рух на шосе не відзначався особливою жвавістю. Він навів приціл на жінку за кермом блакитної «тойоти». Віконце в автомобілі було відсунене, і круглий комірець її блузи без рукавів ма-

йорів на вітрі. Тод наставив перехрестя прицілу на її скроню і легенько натис гашетку. Він знав, що це вадить спусковому механізмові, але хай воно все западеться!

— Бабах! — прошепотів він, коли «тойота» зникла під мостом метрів за вісімсот від узвозу, де сидів Тод. До горла йому, наче грудка зліплених до купи п'ятицентовиків, підступив давкий клубок.

Ось над'їхала «субару-брет» із чоловіком за кермом. У водія була страшновидна борода, на голові красувалася кепка команди «Отці Сан-Дієго».

— Ти... ти, брудний шуре — брудний шуре, ти застрелив мого брата, — прошепотів, пирснувши, Тод і знову вдав, ніби стріляє з гвинтівки.

Він пальнув ще в п'ятьох автомобілістів, безсиле клацання курка псувало ефект від кожного «вбивства». Потім він знову нап'яв на гвинтівку покрівця. Він ніс її під гору узвозом, опустивши низенько, щоб ніхто не побачив. Діставшись «порше», поклав її на заднє сидіння. У скронях гупало, мов молотком. Він поїхав додому. Усамітнися у своїй кімнаті. І втішався солодійством.

17

Волоцюга мав на собі дивоглядний, грубий, з оленячої вовни светр, який тут, у Південній Каліфорнії, справляв враження чогось сюрреалістичного. На ньому були також сині матроські джинси з дірками на колінах, крізь які світилася біла волохата коростява шкіра. Він підніс склянку з-під желе (Фред та Вільма, Барні та Бетсі кружляли в танку по її обводу; якийсь гротесковий символ родючості абошо?) і душком вихилив увесь «бурбон», що був у ній. Відтак востаннє в житті облизав губи.

— Не побоюся вам сказати, пане, що це відразу ж мене відсвіжило.

— Мені теж подобається хильнути ввечері, — погодився Дюсандер, який стояв позад нього і встромив різницького ножаку волоцюзі в шию. Було чути, як хруснув хрящ; звук був такий, наче відірвали ніжку в щойно запеченого курчати. Склянка від желе вислизнула у волоцюги з руки і брязнула на стіл. Вона покотилася на край столу, породжуючи ілюзію, ніби герої мультиків справді танцюють.

Волоцюга закинув голову, намагаючись закричати. Та, крім моторошного свисту, нічого з горла не вихопилося. Очі його вилуплялися... голова безвільно впала на червоно-білу церату, якою був накритий кухняний стіл. Вставна шелепа вилізла наполовину з рота, утворюючи подвійний вищир.

Дюсандер витяг ножа, — йому довелося робити це обома руками, — і пішов до мийниці. Вона була заповнена гарячою водою (з розчиненим у ній мийним засобом із запахом цитрини) та брудними тарілками, що залишилися після вечері. Ніж зник у морі запахущої піни, як маленький винишувач, що пірнув у хмару.

Він знову повернувся до столу і зупинився там, спираючись однією рукою на мертве плече волоцюги; раптовий напад кашлю стрясав усім Дюсандеровим тілом. Він витяг носовичка із задньої кишені й сплюнув на нього жовтувато-брунатне харкотиння: останнім часом він дуже багато курих. Він завжди багато курих, коли планував нову справу. Але цього разу все пройшло гладенько. Після тої останньої справи, яка завдала стільки клопоту, він боявся знову братися до свого: хто знає, може, він надто випробує свою долю.

Та все ж він учинив нове вбивство, і тепер, якщо поквартиться, то зможе ще подивитися другу половину програми Лоренса Вельке.

Він швидко перейшов кухню, відчинив двері в підвал і ввімкнув світло. Потім повернувся до мийниці й узяв пакет пластикових торб на сміття із шафки, що стояла під нею. Йдучи до мертвого п'янюги, видобув із пакета одну торбу, кров капотіла круг столу, збігаючи з церати. Нею були замащені коліна волоцюги, цілі калюжі її розлилися по жолобчастому вилинялому лінолеуму. По столі, мабуть, теж, але все це можна буде легко змити.

Дюсандер ухопив волоцюгу за чуба і рвучко підніс мертву голову. Не

прикріплена тепер до хребта, вона легко подалася, і за мить п'яничка вже сидів, відкинувши її назад, мов чоловік, якому перед стрижкою митимуть голову. Дюсандер нап'яв торбу для сміття йому на голову, потім на плечі й так аж до ліктів. Далі торба не йшла. Він розщібнув пас свого пізнього гостя і витяг його з витертих петельок. Потім обкрутив пас довкола торби сантиметрів на десять вище ліктів і міцно затяг його. Пластик зашарудів. Дюсандер почав мугикати собі під ніс «Лілі Марлен».

П'яничка був узутий у старезні брудні черевики на гумовій платформі. На підлозі вони залишили нерівно виписане «у» після того, як Дюсандер, ухопившись за пас, приволік його до дверей у підвал. Щось біле випало з пластикової торби і стукнуло об підлогу. Дюсандер побачив, що то штучна верхня щелепа. Він підняв її і запхав до одної з пиякових кишень.

Він поклав п'яничку на порозі підвальних дверей сторч головою, так що вона торкалася другої сходинки. Дюсандер перелетів через труп і тричі з усієї сили його штовхнув. Після перших двох стусанів той трохи посунувся, а після третього — з'їхав донизу, мов із ковзанки. Десь на півдорозі ноги перекинулися через голову, тіло зробило сальто і з глухим стуком упало животом на утрамбовану долівку. Один черевик спав з ноги, і Дюсандер подумав, що треба буде про це не забути.

Він спустився сходами, обійшов тіло і приступив до полиці з реманентом. Ліворуч на полиці рівеньким рядочком, попритулювані до муру, стояли лопата, граблі та сапа. Дюсандер узяв лопату. Старій людині не завдять трохи розім'яти м'язи. Від цього вона почуватиметься молодшою.

Запах тут, унизу, був не дуже приємний, проте не надто йому й докучав. Раз на місяць він мазав підвал вапном (шотретього дня після того, як «кінчав» одного зі своїх п'яничок), до того ж там був вентилятор, який виганяв сморід нагору, щоб той не заходив до кімнат у теплі, погідні дні. Він пам'ятав: Джо-зеф Крамер полюбляв казати, що мертві розмовляють, але чуємо ми їх носом.

Дюсандер вибрав місце у північному кутку підвалу і взявся до роботи. Розміри могили були два фути з половиною на шість. Він уже викопав яму футів на два завглибшки — половина потрібної глибини — коли перший біль ударив, мов кулеметна черга, у груди, мало не паралізуючи. Він випростався, очі йому повилазили з орбіт. Потім біль покотився по лівиці... неймовірний біль, немовби чиясь невидима рука схопила у жменю всі його жили й висотувала їх. Він побачив, як упала лопата, і відчув, що в нього підгинаються коліна. На якусь жадливу мить його опанувала думка, що зараз він упаде в могилу сам.

Він якось спромігся відступити на три кроки назад і важко опустився на полицю для реманенту. На його обличчі застиг вираз безглузлого подиву, — він це відчував, — і Дюсандер подумав, що зараз він, мабуть, схожий на персонажів комедійних фільмів, яких щойно вдарили двері або які щойно вступили у коров'ячий млинець. Він звисив голову між колін і важко дихав.

Спливло п'ятнадцять нескінченних хвилин. Біль потроху попускав, але він ще не був певен, що здужає підвестись. Уперше він зрозумів, що таке старість, досі поблажлива до нього старість. Він ледве не заскиглив з жаху. Смерть із косою промайнула повз нього в цьому просяклому смородом підвалі; вона торкнулася його подолом своїх шат. І вона ще може повернутися по нього. Але він тут не вмере; не вмере, якщо йому поталанить.

Він підвівся, вхопившись руками за груди, немовби підтримував ламку конструкцію. Хитаючись, подолав шлях від полиці до східців. Лівою ногою він зачепився за випростану ногу трупа і з тихим зойком упав на коліна. У грудях знову небезпечний біль. Він глянув на східці — круті східці. Їх було дванадцять. Квадрат світла нагорі був такий розпачливо далекий.

— Ein, — почав лічити Курт Дюсандер і насилу здужав зійти на першу сходинку. — Zwei. Drei. Vier¹.

Він витратив цілих двадцять хвилин, щоб добути до встеленої ліноле-

¹ Один. Два. Три. Чотири (нім.).

умом кухняної підлоги. Двічі на східнях біль загрожував повернутись, і обидва рази Дюсандер, заплющившись, чекав, що буде, добре розуміючи, що коли той виявиться не менш гострим, як був унизу, то він, Дюсандер, напевне сконає. Та обидва рази біль проходив.

Він проповз підлогою кухні до столу, обминаючи калюжі та струмки крові, яка вже встигла запектись. Узяв пляшку «бурбону», відсorbнув з неї і заплющився. Щось, що міцно стискало груди, здавалося, трохи послабило свій стиск. Біль прищух. Ще за п'ять хвилин Дюсандер почав спроквола посуватися коридором до дверей. Телефон стояв на маленькому столику на підлозі до них.

Було чверть на десяту, коли в будинку Боуденів озвався телефон. Тод, підбгавши під себе ноги, сидів на канапі, готуючись до екзамену з тригонометрії. Тригонометрія була його вразливим місцем, власне, як і вся математика, і, мабуть, лишатиметься ним завжди. Батько сидів у протилежному кутку з калькулятором у руках і з недовірливим виразом перевіряв чекову книжку. Моніка, яка сиділа найближче до телефону, дивилася фільм про Джеймса Бонда, який два вечори тому Тод записав для неї на відео.

— Алло? — якийсь час вона слухала. Потім, трохи спохмурнівши, передала слухавку Тодові. — Пан Денкер. Здається, він чимось дуже схвилюваний. Або стурбований.

Серце в Тода шалено закатало, але на обличчі не здригнувся жоден м'яз.

— Справді? — він підійшов до телефону і взяв слухавку. — Моє шанування, пане Денкере.

Голос у Дюсандера був хрипкий, деренчливий.

— негайно приходь до мене, хлопче. У мене серцевий напад. Гадаю, це дуже серйозно.

— Чудово, — сказав Тод, намагаючись зібрати думки і глянути в вічі тому жахові, що раптом скував його мозок. — Дуже цікаво, але вже пізно, до того ж я готуюся...

— Я розумію, що ти не можеш говорити, — сказав Дюсандер тим самим хрипким, мов гавкіт, голосом. — Але ти можеш слухати. Я не можу викликати «швидку» або накрутити 222... принаймні тепер. У мене тут страшний розгاردіаш. Мені потрібна допомога... а це означає, що допомога потрібна й тобі.

— Ну... як ви так кажете... — пульс у Тода сягнув ста двадцяти ударів на хвилину, але обличчя лишилося спокійне, навіть безтурботне. Чи ж він не знав, не знав віддавна, що така ніч, як ця, колись та настане? Так, звичайно, знав.

— Скажи батькам, що я одержав листа, — сказав Дюсандер. — Важливо-го листа. Ти мене розумієш?

— Так. Гаразд.

— Зараз ми побачимо, хлопче. Зараз ми побачимо, з якого ти тіста.

— Авжеж, — сказав Тод. Він раптом усвідомив, що мати, замість дивитися фільм, не зводить очей з нього, і змусив себе всміхнутися. — До зустрічі.

Дюсандер говорив щось іше, але Тод поклав слухавку.

— Я ненадовго поїду до пана Денкера, — звернувся він до них обох, але дивився на матір — на її обличчі ще малювався вираз стурбованості. — Може, вам щось купити у крамниці?

— Мені — протикача для люльки, а матері — пакетик бланків податкових декларацій, — озвався Дік.

— Дуже дотепно, — сказала Моніка. — Тодє, а що, пан Денкер...

— На Бога, чи можеш ти мені сказати, що ти купила у Філдінга? — урвав Дік.

— Оту елегантну полицку для гардеробної. Я ж бо про неї казала. З паном Денкером усе гаразд, Тодє? У нього якийсь дивний голос.

— А що, хіба на правду є такі речі, як елегантні полицки? Я вважав, що

це витвір британських леді, авторок детективів, таке собі місце, де вбивця будь-коли може знайти тупий предмет для вчинення злочину.

— Діку, чи ти даси мені втулити бодай словечко?

— Звичайно. Прошу. Отже, вона для гардеробної?

— Гадаю, з ним усе гаразд,— відповів Тод. Він нап'яв шкірянку і вживкнунув «змійкою». — Проте він справді був схвильований. Він отримав листа від свого небожа чи то з Гамбурга, чи з Дюссельдорфа, чи з якогось іншого місця. Уже багато років він не мав жодної вістки від своїх родичів, і ось нарешті надійшов лист, а він його не вчитає, бо не бачить.

— Ну, це вже чортівня якась,— зауважив Дік. — Иди, Тоді. Иди до нього і розваж старому душу.

— А я гадала, що йому вже читає хтось інший,— сказала Моніка. — Якийсь інший хлопчик.

— Так, він йому читає,— збрехав Тод, раптом починаючи ненавидіти матір за її невиразний інтуїтивний страх, що його він бачив у неї в очах. — Мабуть, його не було вдома, або він не зміг прийти, бо вже пізня година.

— Ну... тоді йди. Тільки будь обережний.

— Добре. То вам щось купувати?

— Ні. А квитки з алгебри повторив уже всі?

— Із тригонометрії,— поправив Тод. — Гадаю, так. Я саме збирався закруглятися. — То була досить прозора брехня.

— Іхатимеш «порше»? — запитав Дік.

— Ні. Велосипедом,— йому треба було виграти які п'ять хвилин, щоб зібрати думки й опанувати себе,— принаймні зробити таку спробу. А «порше» він уженеться в перший-ліпший стовп.

— Пристібни до коліна ліхтарика,— сказала Моніка,— і перекажи панові Денкеру від нас вітання.

— Добре.

У матері в очах і досі жеврів сумнів, проте вже не такий виразний. Він послав їй повітряний поцілунок і пішов до гаража, де стояв велосипед — тепер уже не «швін», а німецький, спортивного типу. Серце не переставало калатати у грудях, і він відчував жагуچه бажання взяти вінчестер, повернутися додому і застрелити батька й матір, а потім податися до узвозу, що виходив на шосе. І більше не треба буде вмирати зі страху через Дюсандера. Ніяких тобі кошмарів, ніяких п'яничок. Він стрілятиме, стрілятиме і стрілятиме, приберігаючи насамкінець одного набоя.

Потім він прийшов до тям і поїхав до Дюсандерового будинку, його ліхтарик ходив угору-вниз разом із коліном, і довге біляве волосся маяло на зустрічному вітрі.

— Святий Боже! — зойкнув Тод.

Він стояв у дверях кухні. Дюсандер сидів, спираючись на лікті, між якими стояла його чайна чашка. На лобі в нього перлилися великі краплини поту. Проте Тод дивився не на Дюсандера. Він дивився на кров. Кров, здавалося, була скрізь — на столі, на вільному стільці, на підлозі.

— Звідки у вас кровотеча? — закричав Тод, нарешті примусивши свої застрягли ноги знову рухатися,— йому здалося, ніби він простояв на порозі кухні принаймні тисячу років. *Це вже кінець*, думав він, *кінець усьому. Кулька летить високо, високо, дитинко, аж до самого неба, дитинко, і співає тобі, бувай*. Проте він був обачний і в кров не вступив. — Ви ж мені сказали, що у вас серцевий напад!

— То не моя кров,— пробурмотів Дюсандер.

— Що? — Тод зупинився. — Що ви сказали?

— Спускайся в підвал. Сам побачиш, що треба зробити.

— Та в чому ж річ, сто чортів? — вигукнув Тод. Несподіваний, жахливий здогад прошив йому мозок.

— Не марнуй нашого часу, хлопче. Гадаю, тебе не надто здивує те, що там побачиш. Я певен: ти маєш досвід у таких справах. Особистий досвід.

Тод іще мить дивився на нього з неймовірою, відтак кинувся в підвал, перескакуючи через сходишки. У тьмяному світлі єдиної підвальної лампочки йому здалося, ніби на долівці лежить велика торба зі сміттям. Потім він побачив простягнені ноги і руки, притиснуті до боків пасом.

— Святий Боже,— повторив Тод, але цього разу вже не гучно, а слабким, ледве чутним шепотом.

Затиллям правиці він витер губи, сухі, мов вимочка. На мить заплющив очі... а коли розплющився, то відчув, що вже опанував себе.

Тод узявся до роботи.

Він побачив держално лопати, що стирчало з неглибокої ями у проти-лежному кутку, і вмить зрозумів, що робив Дюсандер, коли його схопило серце. Ще за мить він збагнув і походження запаху сірководню — запаху гнилих помідорів. Він помічав його і раніше, але там, нагорі, дух був набагато слабкішим... а за останні кілька років Тод і зовсім про нього забув, бо навідувався сюди не так уже й часто. Тепер він знав достеменно, що означав той сморід, і протягом кількох секунд ледве міг стриматися, щоб не блювати. Він затулив рота і носа рукою, але в горлі у нього клекотіло.

Помалу до нього повернулося самовладання.

Він схопив труп за ноги і поволік до краю ями. Тоді покинув, утер долонею піт із чола і якусь мить стояв спокійнісінько, у глибокій задумі, в яку не впадав ще ніколи в житті.

Нарешті він знову схопив лопату і заходився поглиблювати яму. Коли глибина сягнула метрів з півтора, ногою скинув на дно труп волоцюги. Тод стояв край домовини і дивився вниз. Вицвілі блакитні джинси. Брудні подряпані руки. Поза всяким сумнівом, то був безхатько. Доля відверто глузувала з Тода. Глум її був такий очевидний, аж робилося смішно.

Він збіг сходами нагору.

— Ну, як ви тут? — запитав він у Дюсандера.

— Зі мною все буде гаразд. Ти там дав з ним раду?

— Даю, зрозуміло.

— Швидше. Тут ще роботи та й роботи.

— Я з великою насолодою згодував би вас свиням,— кинув Тод і спустився у підвал, перш ніж Дюсандер устиг розтулити рота.

Він уже майже цілком закопав п'яничку, коли раптом відчув, що щось тут не те. Він заглянув у могилу, тримаючи однією рукою лопату. Ноги забитого стирчали врізнобіч із земляної купи, на одній був старий черевик, а на другій — брудна спортивна шкарпетка, яка за царя Панька, може, й була білою.

Один черевик? Один?

Тод майже бігцем кинувся до східців. Він зацьковано роззирався на всі боки. У нього почало бахкати у скронях, тупий біль свердлував їх, прагнучи вихопитися назовні. Він наглянув черевика за два метри, на одній з полиць. Тод схопив його, майнув до могили і вкинув свою здобич туди. Потім знову замахав лопатою. Він загорнув землею черевика, ноги, геть усе.

Коли долівка знову була рівненька, він кілька разів стукнув лопатою, щоб пооббивати землю. Потім схопив граблі і почав розпушувати груддя, намагаючись приховати свіжі сліди розкопін. Марний клопіт: без належного маскування щойно викопана і засипана яма завжди впадає в око. Та навряд чи комусь забаньється потякаться в підвал. Йому з Дюсандером лишається сподіватися на це.

Тод збіг нагору. Він починав задихатися.

Лікті в Дюсандера роз'їхалися, і голова впала на стіл. Очі були заплющені, повіки прибрали блискучої багряної барви — барви айстри.

— Дюсандере! — закричав Тод. Він відчув гострий, ядучий смак у роті — смак страху, змішаного з адреналіном та б'ючкою гарячою кров'ю. — Не здумайте мені тут померти, старий вилупку.

— Не так голосно,— промирив Дюсандер, не розплющуючи очей. — А то збіжиться увесь квартал.

— Де твої порошки? «Лестойл»... «Топ Джоб»... будь-що, чим можна мити. І ганчір'я. Мені потрібне ганчір'я.

— Все це у шафці під мийницею.

Кров майже скрізь уже запеклася. Дюсандер звів голову і дивився, як Тод повзає по підлозі, спочатку витираючи калюжі на лінолеумі, а потім патьоки на ніжках стільця, де сидів п'яничка. Хлопець бридливо закушував губи, гриз їх, як кінь вудила. Нарешті роботу впорано. У кімнаті стояв терпкий дух мийного засобу.

— Під сходами є ящик із ганчір'ям,— озвався Дюсандер. — Криваве шмаття поклади на спід. Не забудь помити руки.

— Я не потребую ваших порад. Це ви мене втягли у це болото.

— Та невже? Мушу визнати, що ти добре тримався. — У Дюсандеровім голосі знову з'явилось кепкування, але за мить його обличчя скривилося від болю. — Поквапся.

Тод поклав ганчірки і востаннє подався до підвалу. Глянув униз, вимкнув світло і зачинив двері. Відтак рушив до мийниці, закасав рукави і вимив руки у такій гарячій воді, яку тільки міг стерпіти. Зануривши руки в піну, добув звідти ножаку, яким скористався Дюсандер.

— З якою втіхою я перерізвав би вашу горлянку,— похмуро кинув Тод.

— А потім згодував би мене свиням. Безперечно, так би ти й зробив.

Тод помив ножа, витер його і поклав на місце. Швидко вимив решту посуду, випустив воду і чистою водою сполоснув мийницю. Миючи руки, глянув на годинника і побачив, що вже двадцять хвилин на одинадцять.

Він підійшов до телефону, що стояв у коридорі, взяв слухавку і задумливо вп'яв у неї очі. Думка, що він про щось забув, про щось не менш важливе, як пияків черевик, не давала йому спокою. Про що? Він не знав. Якби не головний біль, він, безумовно, з'ясував би це. Триклятий біль. Це не було на нього схоже: Тод ніколи ні про що не забував, і це його лякало.

Він накрутив 222, і після гудка зразу ж озвався голос:

— «Швидка допомога» Санта Донато. У вас хтось захворів?

— Мене звуть Тод Боуден. Моя адреса: Клармон Лейн, 963, мені потрібна «швидка».

— Що сталося, синку?

— Йдеться про мого приятеля, пана Д... — Тод з такою силою прикусив губу, що з неї чвиркнула кров, і на якусь мить він забув про все, потопавши в болеві, яким пульмувала його голова. Він трохи не назвав невідомому голосові із «швидкої» справжнього імені Дюсандера.

— Заспокойся, синку,— озвався голос. — Говори повільніше, і все буде гаразд.

— Йдеться про мого приятеля, пана Денкера,— сказав Тод. — Здається, в нього серцевий напад.

— Можеш перелічити симптоми?

Тод почав перелічувати, проте реєстратові вистачило болю у грудях, що віддавав у ліву руку. Він сказав Тодові, що «швидка» буде за десять-двадцять хвилин залежно від вуличного руху. Тод поклав слухавку і притис долоні до очей.

— Викликав?

— Так! — закричав Тод. — Так, я її викликав! Так, хай йому чорт, так! Так, так, так! Тільки заткніть пельку!

Він ще міцніше притис долоні до очей, від чого в них зароїлися іскорки-зірочки, щоб потім перетворитися на суцільне яскраве поле. *Тримайся, Котику-Тодє! Заспокойся, вгамуйся, опануй себе. Спокійно.*

Він розплющив очі і знову взяв слухавку. Тепер найважче. Настав час телефонувати додому.

— Алло? — почувся тихий приймний голос Моніки. На мить — лише на мить — він уявив, як стромляє дуло свого вкчестера їй у носа і натискає на гашетку, стріляючи в перші струминки крові.

— Матуся, це Тод. Негайно поклич тата.

Він уже давно не називав її матусею. Він знав, що це насторожить її більше, ніж будь-що інше, і так воно й вийшло. — Що сталося? Щось негаразд, Тоді?

— Дай йому слухавку!

— Але в чім річ?

У слухавці зашурхотіло і клацнуло. Він відчув, як мати щось казала батькові. Тоді зібрався в один клубок.

— Якісь проблеми, Тоді?

— Йдеться про пана Денкера, тату... гадаю, в нього серцевий напад. Еге ж, я цього певен.

— Боже! — голос батьків на мить пропав, і Тоді почув, як він переказує його слова матері. Потім батько озвався знов: — Він ще живий? Ну ж бо, відповідай!

— Живий. І при пам'яті.

— Дяка Богові. Викликай «швидку».

— Щойно викликав.

— 222?

— Так.

— Молодець. Стан тяжкий?

— Не знаю, тату. Сказали, «швидка» незабаром приїде, але... мені якось трохи лячно. Чи не міг би ти приїхати, і ми почекали б на них удвох?

— Звичайно. Дай мені чотири хвилини.

Тоді чув, що мати ще щось сказала, але батько поклав слухавку, і голос її урвався. Тоді поклав слухавку.

Чотири хвилини.

Чотири хвилини, щоб зробити те, чого ще не зроблено. Чотири хвилини, щоб пригадати, чи не забув він ще чого. Невже він щось таки забув? Може, то просто нерви. Боже, чого б він не віддав, аби могли не телефонувати батькові. Але з його боку це цілком природно, чи не так? Авжеж. А може, він мав зробити ще щось таке саме природне, але не зробив? Щось...?

— О, голова моя капустяна! — застогнав він раптом і кинувся назад до кухні.

Голова Дюсандера лежала на столі, очі були приплюснені, нерухомі.

— Дюсандере! — заволав Тоді. Він брутально смикнув Дюсандера, і старий застогнав. — Прокиньтесь! Прокиньтесь, старий смердючий вилупку!

— Що? Приїхала «швидка»?

— Лист! Мій батько їде сюди, ось-ось буде тут. *Де той надлючий лист?*

— Що... який лист?

— Ви сказали мені, щоб я сказав батькам, ніби ви отримали важливого листа. Я сказав... — Серце йому впало. — Я сказав, що ви отримали його з Європи... з Німеччини. Боже! — Тоді схопився руками за голову.

— Лист, — Дюсандер спроквола, через силу підвів голову. Його зморшкуваті щоки мали нездоровий жовтаво-білий колір, а губи були сині. — Від Віллі, здається. Віллі Френкеля. Любий... любий Віллі.

Тоді зиркнув на свого годинника і побачив, що вже минуло дві хвилини після того, як поклав слухавку. Батько, звичайно, не доїде, не зможе доїхати до Дюсандера за чотири хвилини, але у всякому разі на своєму «порше» він примчить дуже швидко. Швидко, ось у чому вся штука! Все діялося аж надто швидко. І ще й досі йому щось муляло, щось було не так; він це відчував. Проте не мав часу зупинитися і згадати це «щось».

— Чудово. Я його вам читав, а ви розхвилювалися і вас ухопив гречь. Чудово. А де він?

Дюсандер дивився на нього безтямними очима.

— Лист. Де він?

— Який лист? — спитав Дюсандер: було видно, що він нічого не розуміє. Тоді так і кортіло дати волю рукам і придушити старого п'яного монстра.

— Той, якого я вам читав! Від Віллі чи як так його в біса! Де він?!

Вони обидва прикипіли очима до столу, немовби очікуючи, що лист за-раз там з'явиться.

— Нагорі,— нарешті витис із себе Дюсандер. — Подивись у моєму комоді. Третя шухляда. На споді шухляди є маленька дерев'яна скринька. Тобі треба буде виламати замка, щоб її відкрити. Я вже давно загубив від неї ключа. Там є кілька дуже давніх листів від одного мого приятеля. Без підпису. Без дати. Всі — німецькою. Однієї-двох сторінок буде досить, щоб замазати очі, як ви тут кажете. Якщо ти поквapiшся...

— Чи ви *здурили*? — визвірився на нього Тод. — Я ж не розумію німецької! Як я можу читати вам листа, написаного німецькою, ви, старий бовдуре?

— А чому б це Віллі писав до мене англійською? — стомлено огризнувся Дюсандер. — Якби ти читав мені того листа німецькою, то я розумів би його, навіть коли б ти сам не розумів ні слова. Звісно, твоя вимова була б спотвореною, але я міг би...

Дюсандер мав рацію — він, як завжди, мав рацію, і Тод уже не гаяв ні секунди. Навіть у такому тяжкому стані старий випереджав його на крок. Тод кинувся до сходів, лише на мить приставши біля дверей, щоб поглянути, чи не над'їжджає батько на своєму «порше». Його ще не було, але Тодів годинник показував, як мало в нього залишилося часу; вже минуло п'ять хвилин.

Перескакуючи через дві сходинок, він удерся до Дюсандерової спальні. Він тут ще не був, не мав навіть бажання сюди заходити, тож якусь мить лише в нестямі розглядався довкола, обстежуючи незнайомий терен. Потім побачив дешевого комода. Він упав навколiшки і почав висувати третю шухляду. Вона вийшла наполовину, потім перекособочилась і застрягла.

— Чорт,— прошепотів він. Його обличчя було бліде, як у мерця, за винятком криваво-червоних плям на щоках та блакитних очей, схожих зараз на темні штормові хмари над Атлантикою... — Хай тобі чорт, *висовуйся!*

Він сіпнув її з такою силою, що весь комод похилився вперед і ледь на нього не впав. Шухляда вилетіла з пазів і опинилась на колінах у Тода. Дюсандерові шкарпетки, білизна та носовички повипадали на підлогу і валялися довкола хлопця. Він запустив руку в речі, які ще лишилися в шухляді, і витяг дерев'яну скриньку завдовжки десь сантиметрів з двадцять п'ять і заввишки сантиметрів з вісім. Він спробував відкрити віко. Марна річ! Вона була замкнена, як і казав Дюсандер. Сьогодні за все треба платити.

Він запхав розкидані речі до шухляди. Потім поставив її у прямокутні пази. Але вона знову застрягла. Тод намагався вивільнити її, соваючи туди-сюди; по його обличчю збігали струмки поту. Нарешті йому вдалося її засунути. Він підвівся, тримаючи в руках скриньку. Скільки часу він на це витратив?

Дюсандерове ліжко мало в ногах два стояни, і Тод шосили торохнув по одному тим боком скриньки, де був замок; від сильного болю, який озвзався спершу в долоні, а потім у лікті, Тод скривився. Він глянув на замок. Замок трохи погнувся, проте залишався неушкодженим. Він знову хряпнув ним об стояна, цього разу ще дужче, не звертаючи уваги на біль. Від стояна відлетіла тріска, але замок не піддавався. Тоді Тод засміявся і поніс скриньку до другого стола. Він підніс скриньку над головою і вдарив нею з усієї сили. Цього разу замок розколовся.

Коли він піднімав віко, у вікна вдарило світло автомобільних фар.

Він почав мов навіжений порпатись у скриньці. Вітальні листівки. Медальйон. Зім'ята фотокартка жінки, яка нічого не мала на собі, окрім чорних панчіх зі шлярками. Старий гаман. Кілька різних посвідчень особи. Порожня шкіряна обкладинка для паспорта. На самім дні — листи.

Світло ставало дедалі яскравіше, і він уже чув характерний гуркіт мотора «порше». Гуркіт робився дедалі гучнішим... а потім завмер.

Тод схопив три аркуші, помережані з обох боків дрібними німецькими літерами, і знову вибіг із кімнати. Він уже був майже на сходах, коли збagnув, що залишив розтрощену скриньку на Дюсандеровому ліжку. Він побіг назад, схопив її і висунув третю шухляду комода.

Вона знову застрягла, цього разу він чув, як дерево зачепилося за дерево.

Надворі застогнали гальма «порше», потім чути було, як відчинились і зачинились дверцята.

Мов здаля, Тод почув свій стогін. Він поставив скриньку до перекосяченої шухляди, підвівся і вдарив по ній ногою. Шухляда відразу ж засунулася. Він якусь мить стояв і дивився на неї, потім помчав, майже полетів до коридору. На піддорозі почув шурхіт батькових черевиків, який швидко йшов стежкою до дверей. Тод перестрибнув через поруччя, легко приземлився і побіг до кухні; аркуші листа маяли в його руках.

Стукіт у двері.

— Тоде, це я!

Звідкись іздалеку до нього долинув ще звук сирени «швидкої». Дюсандер знову був у стані напівзомління.

— Йду, тату! — закричав Тод.

Він поклав аркуші листа на стіл, трохи розкидав їх, немовби аркуші жбурнули в поспіху, потім пішов коридором до дверей і впустив батька.

— Де він? — спитав Дік Боуден, проходячи повз Тода і чіпляючи його плечем.

— У кухні.

— Ти все зробив правильно, Тоде,— сказав батько й обійняв його, якось незграбно і немовби ніяково.

— Сподіваюсь, я нічого не забув,— скромно відповів Тод і подався за батьком до кухні.

У метушні, яка зчинилася, коли Дюсандера виносили з будинку, про листа майже ніхто не згадав. Батько Тодів узяв його, мигцем переглянув і поклав на стіл, коли зайшли санітари з ношами. Тод із батьком поїхали слідом за «швидкою», і його пояснення з приводу того, що сталося, цілком задовольнили лікаря, який оглядав Дюсандера. Зрештою «панові Денкеру» вже сімдесят дев'ять років, і в нього не найкращі звички. Лікар також похвалив Тода за його швидкі й розумні дії. Тод із силуваною усмішкою подякував, а потім спитав у батька, чи можуть вони вже їхати додому.

Коли вони поверталися, Дік знову сказав йому, як ним пишається. Але Тод майже його не чув. Він знову думав про свій вінчестер.

18

Того самого дня Моріс Хайзель зламав собі хребта.

Моріс ніколи не мав наміру ламати собі хребта; все, що він намірявся зробити, це прибити кількома цвяхами ринву з західного боку свого будинку. Він зовсім не думав про те, що може зламати хребта; в житті його і так не бракувало горя — нема дурних! Його перша дружина померла двадцятип'ятирічною, обидві доньки також пішли з цього світу.

Втратив він і брата, загиблого в автокатастрофі неподалік Діснейленду 1972 року.

Самому Морісові було близько шістдесяти, і він слабував на артрит, що швидко, як на його літа, прогресував. Обидві його руки були обсипані бородавками, які відростали знов, ледве лікар устигне їх випалити. Він також мав схильність до мігрені, а останніми роками отой *мішігінер*¹ сусіда Роган ще й узяв за звичку називати його Котяра Моріс. Моріс часом питав Лідію, свою другу дружину, якої заспівав би Роган, якби Моріс почав узивати його Роган-Геморой.

— Облиш, Морісе,— мовила Лідія в таких випадках. — Ти не розумієш жартів, ти ніколи не розумів жартів; іноді я дивуюсь, як я могла віддатися за людину наголо позбавлену почуття гумору. «Ми приїздимо до Лас-Вегаса,— бідкалася Лідія, звертаючись до порожньої кухні, наче там стояла і слухала її невидима орда глядачів, яких бачила лише вона,— ми дивимося Баді Хакета, а Моріс хоч би тобі всміхнувся».

¹ Дурень (свр.).

Окрім артриту, бородавок та мігрені, Моріс мав ще Лідію, яка за останні п'ять років, одколи їй вирізали матку, перетворилася, хай береже її Господь, на справжню *пилу*. Отже, горя та проблем йому не бракувало й без зламаною хребта.

— Морісе! — гукнула Лідія, підійшовши до задніх дверей і витираючи руки рушником для посуду. — Морісе, негайно злязь із цієї драбини.

— Що? — Моріс повернув голову, щоб мати змогу її бачити. Він стояв на останньому шаблі алюмінієвої драбини. На тому шаблі була наліпка з ядуче-жовтим написом: «ОБЕРЕЖНО! РІВНОВАГА МОЖЕ РАПТОВО ПОРУШИТИСЯ ВИЩЕ ЦЬОГО ШАБЛЯ». Моріс мав на собі теслярський фартух із великими кишнями. В одній кишени було повно цвяхів, в іншій — надміцних дужок. Поверхня, на якій стояла драбина, була нерівна, і з кожним його різким рухом драбина злегка погойдувалася. У нього боліла шия — він знав: це прелюдія до мігрені. Він був не в гуморі. — Що?

— Кажу тобі, злязь, а то зламаєш собі хребта.

— Я вже закінчую.

— Ти гойдаєшся на цій драбині, немов у човні, Морісе. Злязь.

— Закінчу — злізу! — огризнувся він — Дай мені спокій!

— Ти зламаєш собі спину, — повторила вона скорботно і зникла в будинку.

За десять хвилин, коли він, небезпечно відхилившись назад, забивав у ринву останнього цвяха, Моріс почув котячий зойк у супроводі собачого гавкату.

— Хай Господь милує, що там таке?

Він озирнувся, і драбина небезпечно схибнулася. Ту ж мить їхній кіт — звали його Коханий, — вискочив із-за гаража, наїжачений, з вогнистими зеленими очима. Його, висолопивши язика, переслідувало Роганове цуценя-колли, мотузок волочився слідом за ним.

Коханий, не дуже схильний до забобонів, пробіг під драбиною. Цуценя не відставало.

— Обережно, обережно, ти, безпородне опудало! — закричав Моріс. Драбина захиталася. Цуценя зачепило її боком, вона перекинулася назад, а разом з нею, зойкнувши з переляку, і Моріс. Цвяхи та дужки повилітали з кишень теслярського фартуха. Моріс grimнув на цементовану стежку, і страшений біль запалав у нього в спині. Він не так відчув, як почув, що хруснув хребець. В очах йому потемніло.

Опритомнівши, він побачив, що досі лежить на стежці серед порозкиданих цвяхів та дужок. Поруч нього влякла Лідія і плакала. Роган, сусіда, теж був тут; обличчя в нього було біле як крейда.

— Я ж тобі казала, — белькотала Лідія. — Я ж тобі казала, щоб ти зліз із тої клятої драбини! Тепер поглянь! Поглянь на себе!

Моріс не мав жодної охоти це робити. Його поперек, мов пасом, здавлював б'ючий біль, і це вже було зле; однак було ще дещо набагато гірше: нижче пояса болю він нічого не чув — нічогісінько!

— Голоситимеш потім, — озвався він хрипко. — А тепер викликай лікаря.

— Зараз я викличу, — кинув Роган і побіг до свого будинку.

— Лідіє, — сказав Моріс і облизав губи.

— Що? Що, Морісе? — вона схилилася над ним, і на шоку йому впала сльоза. Це зворушливо, подумав Моріс, але від доторку сльози він здригнувся, і біль став ще нестерпніший.

— Лідіє, у мене знов починається мігрень.

— О бідолашечко ти мій! Сердешний Морісе! Я ж тобі казала!

— У мене болить голова через цуценя того покидька Рогана. Воно гавкало всеньку ніч і не давало мені спати. А сьогодні собака погнався за котом і перевернув мою драбину, і тепер я думаю, що зламав собі спину.

Лідія зойкнула. Від того зойку в Моріса затрусилася голова.

— Лідіє, — сказав він і знов облизав губи.

— Що любий?

— Я вже багато років маю підозру. Тепер я цього певен.

— Мій бідолашний Морісе! Певен? Чого?

— Бога немає,— сказав Моріс і знову зомлів.

Його відвезли до Санта-Донато, і лікар сказав йому (десь під ту пору, коли він, Моріс, мав би сидіти за одним із тих триклятих обідів Лідії), що він уже ніколи не ходитиме. Моріс уже був у гіпсовому корсеті. У нього взяли на аналіз сечу та кров. Доктор Кеммельман зазірав йому в очі й стукнув маленьким гумовим молоточком по колінах — але ноги ніяк на це не реагували. І хоч би куди він повернув голову, він бачив Лідію, у сльозах, яка раз у раз мінjala мокрі носовички, Лідію, якій треба було б бути дружиною Іова: хоч би куди вона йшла, вона завжди мала про запас маленькі мереживні носовички — ану ж випаде нагода пустити сльозу! Вона зателефонувала своїй матері, і та незабаром буде тут. (Чудово, Лідіє, хоча якщо й був на землі хтось, кого Моріс відверто не міг терпіти, то це її мати.) Вона зателефонувала рабинові, і він теж незабаром прийде (Чудово, Лідіє, — хоча за останні п'ять років він жодного разу не був у синагозі й навіть не знав, як звати рабина.) Вона зателефонувала його босові, і хоча той і не помчав сюди негайно, а все ж переказав йому своє найширше співчуття. (Чудово, Лідіє, — хоча якщо й можна було когось поставити поруч матері Лідії, то це того *мішігінера* Френка Гаскела з незмінною сигарою в роті.) Нарешті йому дали валіум і спровадили з палати Лідію. Невдовзі по тому Моріс поринув у забуття: ані турбот, ані мігрені — нічогісенько. Якщо вони й дали, подумав він наостанок, даватимуть йому ці маленькі блакитні пігулки, він знову полізе на драбину і зламає собі хребта.

Коли він прокинувся — чи опритомнів, що було ймовірніше,— ще тільки благословлялося на світ, і в лікарні було так тихо, як і мало там бути, подумав Моріс. Він відчував спокій... майже блаженство; тіло було сповите і не мало ваги. Його ліжко оточувала якась хитромудра споруда, схожа на білячу клітку,— нікельовані поперечки, відтяжки та невеличкі блоки. Його задерті догори ноги трималися на тросах, прилаштованих до тої конструкції. Йому здавалося, ніби спина його прогнулася під дією якоїсь противаги знизу, але певності в цьому не було: поле його зору було дуже обмежене.

Іншим ще гірше, думав він. По всьому світі повно таких, кому ще гірше. В Ізраїлі палестинці перебили цілий автобус селян, які скоїли політичний злочин, вирухивши до міста подивитись кіно. Ізраїльтяни помстилися за таку несправедливість, закидавши бомбами палестинців і повбивавши укуні з терористами, якщо вони були там узагалі, і дітей. Іншим ще гірше, ніж мені... що, звісно, не означає, ніби мені добре, так думати не треба, але іншим ще гірше.

Він із певним зусиллям підніс одну руку — десь у тілі озвався біль, але дуже слабкий — і стис перед очима кулака. Отак. Отже, з руками все гаразд. І з передпліччям теж. Так, він не чутиме нічого нижче попереку, ну то й що? У світі є люди спаралізовані від шиї до ступнів. Є люди хворі на проказу. Є люди, які вмирають від венеричних хвороб. Десь у світі є люди, які зараз сходять трапом на реактивний літак, а той незабаром розіб'ється. Ні, те, що з ним сталося, не мед, проте у світі є значно гірші речі.

Він підніс лівицю. Здавалося, вона пливе перед його очима, позбавлена плоти: кістлява рука старої людини з дедалі кволішими м'язами. На ньому була лікарняна сорочка з короткими рукавами, і він ще досі міг бачити на зап'ястку номер, витатуюваний блакитним чорнилом. А 499965214. Гай-гай, є гірші речі, так, набагато гірші, ніж упасти в передмісті з драбини і потім бути відвезеним до чистої стерильної міської лікарні, де тобі дають валіум, який гарантує забуття.

Там були душові,— хіба це не гірше лихо? Його перша дружина Хетер померла в одній із таких мерзенних душових. Там були траншеї, майбутні могили — він заплющив очі й знову бачив людей, які стояли вздовж роззявленої пащеки траншеї, знову чув рушничну сальву; він ще й досі пам'я-

тає, як люди, мов нездалі ляльки, падали спинами у траншею. Там були крематорії,— це теж було гірше лихо,— крематорії, що без упину виповнювали повітря нудотно-солодкавим духом євреїв, які згорали, мов смолоскипи, сховані від людського ока. Спотворені жахом обличчя давніх друзів та родичів... обличчя, які топилися, мов свічки, обличчя, які, здавалося, танули, обпливаючи лосем *перед самими твоїми очима*,— вони робилися дедалі прозорішими... Потім одного дня вони зникали. Куди? А куди зникає полум'я смолоскипа, коли його задуває холодний вітер? Подається до раю? До пекла? Вогні серед ночі, свічки на вітрі... Коли Іов нарешті не витримав і засумнівався, Бог запитав його: *«Де був ти, коли я створював світ?»* Якби Моріс Хейзель був Іовом, він би відповів: *«А де був ти, коли вмирала моя Хетер? Де ти був? Дивився матч «Янкі» проти «Сенаторів»? Якщо ти не можеш доглянути за цим світом ліпше, я не хочу тебе бачити».*

Так, були речі значно гірші, ніж зламати собі спину, це — поза всяким сумнівом. Але який Бог дозволив би йому зламати спину й залишитися спаралізованим на решту життя, бачивши, як померла його дружина, його доньки та його друзі?

Ніякий — це напевно.

З краєчка вуха скотилася сльоза. Він почув, як тихенько задзвонив дзвоник. Пройшла медсестра у своїх білих черевиках на м'якій підозшві. Двері палати стояли отвором, і на стіні коридору йому видно було літери СІВ-НА ТЕР, як він здогадався, частина напису ІНТЕНСІВНА ТЕРАПІЯ.

У палаті щось заворушилося — він почув шурхіт простирадл.

Рухаючись дуже обережно, Моріс повернув голову праворуч від дверей до коридору. Відразу біля себе побачив тумбочку з карафкою води. На тумбочці видніли дві кнопки для виклику медсестри. Далі стояло ще одне ліжко, і на тому ліжку лежав чоловік, на вигляд старіший і ще хворіший, ніж Моріс. Його не було припнуто гачками до колеса, як Моріса, але біля його ліжка стояла крапельниця, а з боку бильця — якась штуковина, подібна до монітора. Шкіра в чоловіка мала блідо-жовтий колір. Навколо рота і очей пролягли глибокі зморшки. Волосся біласте з жовтаним полиском, сухе і тьмяне. Тонкі повіки здавалися прозоро-синіми, а на його великому носі Моріс побачив розірвані капіляри, притаманні хронічним пиякам.

Моріс відвів погляд і... глянув на чоловіка. Коли в палаті розвиднілося і лікарня почала прокидатися, у Моріса з'явилося предивне відчуття, ніби сусіда йому знайомий. Чи справді це так? Чоловікові було десь сімдесят п'ять — вісімдесят років, а Моріс не був певен, що знає когось аж такого старого — за винятком матері Лідії, страшила, давнішого, як іноді здавалося Морісові, за сфінкса, на якого та жінка була навдивовижу схожа.

Може, він знав цього чоловіка у минулому, ще перед тим, як Моріс приїхав до Америки. Може, й так. А може, й ні. І взагалі, чому йому раптом здалося, ніби це має якесь значення? Незрозуміле й те, чого минулої ночі його обсіли всі ці спогади про табір, Патін, коли він завжди намагався — і майже завжди спромагався — тримати все це похованим на самім споді пам'яті!

Нараз він увесь похолов, наче в уяві зайшов до якогось примарного будинку, де блукають давні неприкаяні привиди. Але ж ні, хіба таке можливе, тут, у цій чистенькій лікарні, через тридцять років по тому, як минули ті страшні часи?

Він відвів погляд від діда на сусідньому ліжку, і невдовзі знову задрімав.

Це просто гра твоєї уяви, що той чоловік видається тобі знайомим. Лише твоєї уяви... щоб якнайкраще розважити тебе, як вона намагалася розважити тебе у...

Але він про це не думатиме. Він не дозволить собі про це думати.

Поринаючи в сон, він пригадав, як хвалився перед Хетер (він ніколи не робив цього перед Лідією; хвалитися перед Лідією не мало сенсу, вона була не така, як Хетер, що завжди лагідно всміхалася, коли він безневинно вихвалявся: *«Я ніколи не забуваю людських обличч»*. Тепер він мав нагоду перевірити, чи це справді так. Якщо він знав колись чоловіка, який тепер лежить на сусідньому ліжку, то повинен пригадати коли... і де.

Уже засинаючи, уже переступаючи поріг забуття, Моріс подумав: «*Може, я знав його в таборі.* Ба це було б смішно — глум Господній, як то кажуть».

А втім, про якого Господа він говорить, спитав себе Моріс Хейзель і заснув.

19

Тод закінчив школу другим у класі, може, лише через те, що мав нижчу оцінку з тригонометрії, до іспиту з якої він готувався того вечора, коли Дюсандера спіткав серцевий напад. Це знизило його загальний бал із цього предмета до 91, тобто до «відмінно» йому забракло одного бала.

Через тиждень після закінчення школи Боудени завітали в міську лікарню Санта-Донато до пана Денкера. Тодові смертельно надокучило чверть години вислуховувати банальності на кшталт «дякую вам» та «як ся маєте», і він зрадив, коли чоловік із сусіднього ліжка попросив його підійти на хвилючку.

— Перепрошуюю,— сказав він вибачливим тоном. Його було закуто у великий корсет і прикріплено до системи з якихось блоків та тросів. — Мене звуть Моріс Хейзель. Я зламав собі хребта.

— Дуже зле,— поважно відповів Тод.

— *Йой*, він каже, дуже зле! Чудовий спосіб заспокоювати людей!

Тод почав вибачатися, але Хейзель, усміхаючись, підніс руку. Обличчя в нього було біде і стомлене, як обличчя будь-якої старої людини в лікарні; на нього чекало життя, сповнене радикальних змін, і, сказати по правді, змін не на краще. Тодові подумалося, що це споріднювало його з Дюсандером.

— Не треба,— сказав Моріс. — Не треба вибачатися за нетактовний коментар. Ви — незнайома людина. Чи ж стороння людина повинна перейматися моїми проблемами?

— «Немає людини, що була б, як острів»,— почав був Тод, і Моріс засміявся.

— Він цитує мені Дона! Що за дитина! Ваш приятель що, тяжкий?

— Ну, лікарі кажуть, що з ним буде все гаразд, наскільки це можливе в його віці. Йому сімдесят дев'ять.

— Ого! — вигукнув Моріс. — Ви знаєте, він не з балакучих. Та з того, що він мені сказав, я зрозумів, що він з емігрантів. Як і я. Я поляк. Тобто родом із Польщі. З Радена.

— Справді? — чемно промовив Тод.

— Так. А ви знаєте, як у Радені називали помаранчеві накривки каналізаційних люків?

— Ні,— засміявся Тод.

— Ховард Джонсон¹,— сказав Моріс зі сміхом. Тод йому вторував.

Дюсандер, наляканий їхнім сміхом, глянув на них і ледь нахмурився. Потім Моніка щось сказала йому, і він перевів погляд на неї.

— То ваш приятель з емігрантів?

— О, так,— відказав Тод. — Він з Німеччини. З Ессена. Ви знаєте це місто?

— Ні,— сказав Моріс,— я був у Німеччині лише раз. Цікаво, чи був він на війні?

— Цього я не знаю, — очі Тодові блукали десь далеко-далеко.

— Ні? То й гаразд. Вона була вже так давно, ота війна. Ще рік-два — і вашій країні можна буде, за Конституцією, обирати президентом країни — президентом! — людей, які ще й не народилися, коли закінчилася війна. Для них, мабуть, немає великої різниці між дюнкеркським дивом та переходом Ганнібала на слонах через Альпи.

— А ви були на війні? — спитав Тод.

— Гадаю, був, якщо можна так висловитися. Ти гарний хлопчик, якщо приходиш навідати стару людину... двох старих людей, враховуючи і мене.

¹ Мережа готелів у США.

Тод скромно всміхнувся.

— Я стомився,— сказав Моріс. — Мабуть, посплю.

— Сподіваюсь, вам незабаром стане краще,— сказав Тод.

Моріс кивнув, засміявся і заплющив очі. Тод повернувся до Дюсандеро-вого ліжка; його батьки вже збиралися йти — і тато раз у раз позирав на годинника, з удаваною жвавістю звертаючи увагу на пізню годину. Але Моріс Хейзель не спав, і не спав він ще довгий час.

За два дні Тод завітав до лікарні сам. Цього разу, замурований у своєму корсеті, Моріс Хейзель міцно спав на сусідньому ліжку.

— Добре, що прийшов,— тихо промовив Дюсандер. — До мого будинку ще навідувався?

— Так. Я поклав на місце скриньку і спалив того клятого листа. Навряд, щоб ним хтось зацікавився, але я потерпав... ну, не знаю. — Тод знизав плечима, не знаючи, як пояснити Дюсандерові, що той лист викликав у нього якийсь майже марновірний страх; він боявся, що до будинку може хтось зайти, хтось, хто знає німецьку, і помітити в листі посилення на події десяти-, а то й двадцятирічної давності.

— Як прийдеш наступного разу, принеси мені чогось випити,— попросив Дюсандер. — Про сигарети я й не згадую, але...

— Я більше до вас не приходитиму,— сказав Тод навпростець. — Ніколи. Це — кінець. Ми квити.

— Квити,— Дюсандер згорнув руки на грудях і посміхнувся. Та посмішка була не зовсім лагідна... попри всі Дюсандерові зусилля надати їй якнайбільше тепла. — Я вважав, що так говорять лише за грою у карти. Наступного тижня мене, мабуть, випишуть із цього цвинтаря... а може, трохи пізніше, принаймні так мені пообіцяли. Лікар каже, що я можу прожити ще кілька років. На моє запитання, скільки саме, він тільки засміявся. Гадаю, не більше як три, а то й два. Одначе я можу його здивувати і дожити до року Орвелла¹.

Почувши таке ще два роки тому, Тод недовіриливо нахмурився б, але тепер тільки кивнув головою.

— Але, між нами кажучи, хлопче, я вже майже відмовився від сподівань дожити до нового сторіччя.

— Я хочу дещо у вас запитати,— сказав Тод, дивлячись Дюсандерові просто в очі. — Тому сьогодні й прийшов. Я хочу запитати вас про одну річ, яку ви мені сказали одного разу.

Тод зиркнув через плече на того другого чоловіка, який лежав поруч, і підсунув свого стільця ближче до Дюсандеро-вого ліжка. Він відчув дух, що йшов від Дюсандера,— дух музейних єгипетських мумій.

— Ну, питай.

— Отой п'яничка. Ви сказали мені щось про те, що я начебто маю досвід. Особистий досвід. Що ви цим хотіли сказати?

Губи Дюсандера розповзлися в ширшій усмішці.

— Я читаю газети, хлопчику. Старі люди завжди читають газети, але не так, як це роблять молоді. Відомо, що стерв'ятники збираються наприкінці злітних смуг деяких льотовищ у Південній Америці, коли дмуть зрадливі зустрічні вітри. Чи ти про це знав? Отак старі люди читають газети. Місяць тому в недільному номері з'явилась одна стаття. Не на першій сторінці: кому потрібні волоцюги та алкоголіки, щоб писати про них на перших сторінках. Але то була чільна стаття під постійною газетною рубрикою. «ЧИ ПОЛЮЄ ХТОСЬ У САНТА-ДОНАТО НА ТИХ, ХТО ЗАЗНАВ КРАХУ В ЖИТТІ?» — так вона називалася. Примітив. Жовта преса. Ви, американці, в цьому ділі мастаки.

Руки в То-да стислися в кулаки, покусані нігті уп'ялися в долоні. Він ніколи не читав недільних випусків газет — мав на що витратити час із більшою користю для себе. Звичайно він проглядав газети, що виходили в буденні дні, відразу після кожної з його маленьких пригод, але жоден його п'яничка не сподобився того, щоб про нього писали в газеті, надто на пер-

¹ 1984 рік.

ших трьох сторінках. Уже сама думка, що хтось за його спиною робив якісь здогади, розлютила його.

— У статті писалося про кілька вбивств. Дуже брутальних убивств. За допомогою ножа, ціпка. «Нелюдська жорстокість» — обурювався журналіст, але ти ж знаєш, які вони, ці репортери. Автор цієї жалісливої статті відзначав, що серед вештанців дуже високий рівень смертності, а в Санта-Донато той рівень навіть вищий, ніж деінде. Вони помирають щороку, але не конче природною смертю чи через свої погані звички. Серед них часто трапляються вбивства. Однаке вбивця здебільшого — хтось із компанії загиблого покидька. Мотив — звичайна собі сварка через карти або пляшку дешевого вина. Вбивця майже завжди залюбки кається. Його мучить гризота. Та ці останні вбивства лишилися нерозкриті. Найбільше тривожить, на думку писарчука жовтій преси, високий відсоток зникнення цих сіромаха за останні кілька років. Певна річ, відзначає він, усі вони — такі собі сучасні бурлаки. Всі вони приходять і відходять. Але декотрі з них пішли з Санта-Донато, навіть не отримавши допомоги для безробітних або чека за виконану поденну роботу, які видаються лише п'ятницями. Він питає: а чи не могли б вони стати жертвами Ловця п'яничок — такого назвиська вживає той бульварний писарчук. Тими жертвами, яких не знайдено? Ет!

Дюсандер помахав рукою в повітрі, немовби відкидаючи таке безглузде припущення.

— То було бажання полоскотати нерви. Мовляв, треба в недільному випуску почастувати людей дешницею жаху. Викликати давні привиди, хай і заяложені, але ще корисні — Торсо, вбивцю з Клівленда, Зодіака, таємничого Містера Х, вбивцю Чорної Жоржини, Джека Спрінгхіла. Бридня, та й годі! Але мене це змусило замислитись. А що ще залишається старому, як не розмірковувати, коли давні друзі більше не приходять до нього у гості.

Тод знизав плечима.

— Я подумав: мавши бажання, чого, звісно, бути не могло, допомогти тому мерзенному жовтому псові-журналісту, я міг би пояснити деякі з тих зникнень. Я маю на увазі не забитих ножом чи ціпком, хай Бог заспокоїть їхні заблукані душі, а тих, кого не знайдено. Бо принаймні декотрі з волоцюг, що зникли, спочивають у моєму підвалі.

— А скільки їх там? — стиха запитав Тод.

— П'ятеро, — спокійно відповів Дюсандер. — Якщо рахувати того, з ким ти сам допоміг мені розібратися.

— Ви справді несповна розуму, — сказав Тод. Шкіра у нього під очима зробилася білою і прозорою. — У якомусь пункті вам відмовляють ваші трикляті гальма.

— Відмовляють гальма! Яка чудова ідіома. Може, й твоя правда! Та потім я сказав собі: «Цей шакал-газетяр був би радий почепити всіх зниклих волоцюг на когось одного — на отого його уявного Ловця п'яничок. Але я знаю, що це було б помилкою».

Після чого я запитав себе: «А чи не знаю я ще когось, хто міг би це робити? Когось, хто останні кілька років був би у такому самому стресовому стані, як і я? Когось, хто міг чути брязкіт кайданів на старих привидах?» І відповідь була така. Знаю. Це ти, хлопче.

— Я ніколи нікого не вбивав.

Перед його очима постали не п'янички: то були не люди, атож — ніякі не люди. У своїй уяві він бачив самого себе: зачаївшись за всохлим деревом, він дивиться в оптичний приціл своєї гвинтівки, мушка застигла на скроні чоловіка з бридкою цапиною бородою, що сидів за кермом «субару-брета».

— Може, й ні, — приязненно погодився Дюсандер. — Але того вечора ти так добре тримався. Гадаю, ти був не так вражений, як лютий, що стареча неміч поставила тебе під загрозу. Чи, може, я помиляюся?

— Ні, не помиляєтесь, — сказав Тод. — Я завжди на вас чхав, і чхаю й досі. І допоміг вам лише тому, що ви маєте у своєму сейфі щось таке, що може зруйнувати моє життя.

— Ні, я там нічого не маю.

— Що? Що це ви торочите?

— То був такий самий блеф, як твій «лист, залишений у товариша». Ти ніколи не писав такого листа, і в тебе ніколи не було такого товариша, а я ніколи не писав жодного слова про наш... сказати б, зв'язок. Зараз я розкриваю свої карти. Ти врятував мені життя, байдуже, що тільки задля того, аби оборонити себе; це не змусило тебе діяти повільніше чи менш кмітливо. Я не можу зашкодити тобі, хлопче. Кажу тобі це відверто. Я зазирнув смерті в вічі, і вона налякала мене, але не настільки, як я сподівався. Ніякого документа немає. Як ти сказав, ми квити.

Тод посміхнувся: химерний вигин вуст. Дивні глумливі іскорки в очах.

— Негг¹ Дюсандер,— сказав він,— аби ж то я міг цьому повірити.

Увечері Тод спустився узвозом, що виходив на шосе, підійшов до всоного дерева і сів на нього. Сутеніло. Вечір був теплий. Вогні автомобілів, мов довга жовта гірлянда стокроток, яскріли у примерку.

Документа немає.

Лише тоді, коли їхня розмова завершилася, Тод збагнув усю безнадійність свого становища. Дюсандер сказав, що Тод може обшукати увесь його будинок, і коли не знайде там ключа від сейфа, це буде доказом того, що ніякого сейфа нема взагалі, а отже, немає й листа. Але ключа можна сховати деінде, його можна покласти у слоїк з-під маргарину чи вишневого сиропу, а той слоїк поставити під відверту й знову поставлену на місце мостину; Дюсандер навіть міг поїхати до Сан-Дієго і сховати її в мурі, яким обведений куточок, де ведмеді тішаються ілюзією волі. Власне, провадив Тод, Дюсандер міг би просто викинути того ключа. А чом би й ні? Він був йому потрібний лише раз, щоб покласти до сейфа написаний документ. Коли він помре, хтось інший візьме його з сейфа.

На те Дюсандер неохоче кивнув, але, замислившись на хвилику, підкинув ще одне розв'язання проблеми. Коли він одужає і його випишуть з лікарні, хлопчик може обдзвонити всі банки Санта-Донато, кажучи банківським службовцям, що телефонує на прохання свого дідуся. Мовляв, за останні два роки сердешний дідуся так постарів, що не пригадує, де поклав ключа від банківського сейфа. Ба гірше: не пригадує, у якому банку в нього сейф. Чи не могли б вони поглянути, чи є серед клієнтів їхнього банку Артур Денкер, так, ім'я одне. І коли Тод перевірить один по одному всі міські банки...

Тод уже знову тріпав головою. По-перше, така легенда конче викличе підозру. Вони подумують, ніби це якесь шахрайство, і заявлять у поліцію. Навіть коли всі вони купляться на цю баечку, нічого путнього з цього не вийде. Якщо в жодному з сотні банків, що є в Санта-Донато, і не виявиться сейфа на ім'я Денкера, це ще не означатиме, що Дюсандер не орендував сейфа в Сан-Дієго, чи Лос-Анджелесі, чи ще в якомусь місті, розташованому між ними.

Нарешті Дюсандер склав зброю.

— Ти, хлопче, маєш на все відповіді. На все, крім одного. Що я виграю, коли тобі брешу? Я вигадав ту історію, щоб оборонитися від тебе,— то був єдиний мій мотив. Тепер я намагаюся пояснити тобі, що документ — просто вигадка. Який, на твою думку, я мав би з нього зиск?

Дюсандер на превелику силу звівся на лікті.

— Власне кажучи, навіщо мені взагалі в моїй ситуації якийсь документ? Я міг би зруйнувати твоє життя, навіть не підводячись із цього лікарняного ліжка, якби це було те, що мені потрібне. Я звернувся б до першого-ліпшого лікаря, що проходив би повз мене, вони тут усі євреї, і всі дізналися б, хто я такий, принаймні ким я був. Але навіщо мені це здалося? Ти гарний учень. Перед тобою чудова кар'єра... якщо ти не погориш на своїх п'яничках.

¹ Пан (нім.).

Обличчя у Тода закам'яніло.

— Я ніколи вам не казав...

— Так, я знаю. Ти ніколи нічого про них не чув, ти ніколи не торкався жодної волосинки на їхніх брудних головах; гаразд, хай буде так. Я більше про це не говоритиму. Скажи мені одне, хлопче: навіщо б я тобі брехав? Ти сказав, ми — квити... А я скажу тобі, що ми можемо бути квити, лише коли довіримося один одному.

Тепер, сидячи за всохлим деревом на узвозі, що спускався до шосе, дивлячись на всі оті безіменні вогні, що зникали без кінця і краю, мов якісь повільні трасуючі кулі, він добре знав, чого саме він боїться.

Дюсандер говорив про довіру. Саме цього він і боявся.

Думка про те, що десь на споді душі Дюсандер може крити невеличке, проте цілком сформоване полум'я ненависті, теж лякала його.

Ненависті до Тода Боудена, молодого, гарного, без зморшок; до Тода Боудена, здібного учня, перед яким слалось таке чудове, таке довге життя.

Але найбільше його лякало те, що Дюсандер відмовлявся називати його на ім'я.

Тод. Що ж тут важкого, навіть для старого фрица з протезами замість зубів? *Тод.* Лише один склад. Дуже легко вимовити. Уперти язика в зуби, трохи їх розтулити, поставити язика на місце, та й квіт! Одначе Дюсандер завжди звав його «хлопчик». Лише так. Зневажливо. *Анонімно.* Так, саме так, анонімно. Так само анонімно, як називав номер в'язня концтабору.

Може, Дюсандер і не *брехав*. Ні, не просто «може», а *напевне*. Але залишалися всі оці побоювання... найгіршим з яких була відмова Дюсандера називати його на ім'я.

Проте він розумів, що, зрештою, все впиралося в його власну нездатність зважитися на нележку, остаточну ухвалу. Все впиралося у безжальну правду: навіть після чотирьох років відвідин Дюсандера він так досі й не вгадав, що діється у старого в голові. Можливо, він, зрештою, не такий-то вже й здібний учень.

Машини, машини, машини. У нього аж руки свербіли вхопити гвинтівку. Скількох би він поцілів? Трьох? Шістьох? Чи, може, й тринадцятьох? Цікаво, скільки звідси миль до Вавилона?

Йому стало моторошно.

Тільки Дюсандерова смерть розставить усі крапки над «і», подумав він. Десь у найближчі п'ять років, а то й раніше. У проміжку од трьох до п'яти... це було схоже на вирок.

Тодє Боудене, суд засуджує тебе до ув'язнення від трьох до п'яти років за зв'язок із відомим військовим злочинцем. Від трьох до п'яти років кошмару та холодного поту.

Рано чи пізно Дюсандер все одно помре. Тоді розпочнеться очікування. І йому млоїтиме в шлунку щоразу, як він чутиме дзвінок телефону або дзвінок у двері.

Він не був певен, чи зможе це витримати.

Йому знову засвербіли пальці — так і кортіло вп'ястися у гвинтівку. Тод зціпив кулаки і тицьнув ними собі в пах. Його охопив нудотний біль, і він лежав якийсь час, скрутившись калачиком на землі, з губами, завмерлими в мовчазному зойку. Біль був жакливий, але урвав нескінченний плин думок.

Принаймні на якийсь час.

Для Моріса Хейзеля та неділя була днем чудес.

«Атланта брейвз», його улюблена бейсбольна команда, розгромила у серії з двох зустрічей сильну команду «Цинциннаті редз», яка завжди посідала найвищі місця у таблиці чемпіонату. Лідія, що вічно вихвалялася, ніби

завжди про себе дбає, і раз у раз повторювала прислів'я «Береженого і Бог береже», посковзнула на мокрій підлозі в кухні своєї приятельки Дженіт і розтягла стегно. Тепер вона вдома у ліжку. Нічого серйозного, нічогісінько, дяка Богові (якому Богові?), однак це означало, що вона не зможе прийти до нього щонайменше два, а то й чотири дні.

Чотири дні без Лідії. Чотири дні він не муситиме вислуховувати, що вона попереджувала його, аби він не ліз на хистку драбину. Чотири дні він не чутиме її слів про те, що вона завжди його остерігала перед цуцням Роганів, мовляв, воно призведе їх до лиха, вічно ганяючись за Коханцем. Чотири дні Лідія не допитуватиметься, чи не радий він тепер, що вона, Лідія, змусила його піти застрахуватися, врятувавши їх від старечого будинку. Чотири дні він не чутиме, як Лідія торочить, що багато людей живе цілком нормальним життям чи принаймні майже нормальним, хай навіть вони й спаралізовані нижче пояса; адже у кожному музеї чи картинній галереї міста, крім сходів, є ще й стежки для колясок і є навіть спеціальні автобуси. Втішаючи його, Лідія бадьоро всміхалася, після чого щоразу заливалася слізьми.

Моріс поринув у блаженний пообідній сон.

Коли він прокинувся, було пів на шосту вечора. Його сусіда спав. Моріс ще й досі не пригадав, звідки він може знати Денкера, але був певен, що колись його знав. Він уже раз чи двічі поривався був розпитати Денкера про його минуле життя, але щось його утримувало. Та сама таємнича сила утримувала його й від простої банальної розмови з ним — про погоду, останній землетрус або про те, що «Телегазета» пише, ніби Майрон Флорен візьме участь як спеціальний гість у програмі Вельке.

Моріс казав собі, що він утримувався від розпитів, бо йому подобалася така розумова гра, надто корисна, коли ти від плечей до стегон у гіпсовому корсеті. Якщо ти сушиш мозок над якоюсь загадкою, у тебе менше часу розмірковувати над тим, що решту свого життя ти муситимеш мочитися через катетер.

Якби він спитав Денкера навпростець, то ця розумова гра, можливо, швидко скінчилася б і не дала бажаних плодів. Можливо, вони пригадали б, що десь колись і справді зустрічалися — під час подорожі поїздом, на пароплаві, а то й у таборі. Денкер міг бути у Патіні: там було повно німецьких євреїв.

З другого боку: одна медсестра сказала йому, що Денкера можуть за тиждень-два виписати. Якщо Моріс доти не зуміє його вирахувати, він скаже собі, що гру програно, і питає того чоловіка: *«Послухайте, у мене таке відчуття, ніби я вас знаю»*.

Та було тут щось більше за це, говорив він собі. Було ще щось у тому відчутті — якість погане передчуття, що змусило його згадати оповідання «Мавпяча лапа», де кожне бажання виконувалося внаслідок якогось лихого поворота долі. Старе подружжя, яке стало власником тої лапи, забажало мати сто доларів і дістало їх на знак співчуття, коли їхній єдиний син загинув під час жажливого нещасливого випадку на млині. Тоді мати забажала, щоб син до них повернувся. Невдовзі після цього вони почули, як хтось повільно йде стежкою до дверей; потім розлягся стук у двері, справжній шквал ударів. Нетямлячись із радощів, мати збігла сходами донизу, аби впустити єдину свою дитину. Натомість батько почав розпачливо рачкувати в темряві, шукаючи засушеної лапи. Нарешті знайшов її і висловив бажання, щоб їхній син помер знову. Коли мати за хвилину відчинила двері, на ганку нікого не було — тільки гуляв шалений нічний вітер.

Може, в душі Моріс відчував, що він знає, де зазнайомився з Денкером, але це чимось нагадувало випадок із сином старого подружжя — сином, який повернувся з могили, але вже не таким, як запам'ятався матері: він повернувся страшенно понівеченим і покаліченим після падіння в оповиту скреготливим жахом, шалено розвировану дробарку. В Денкера було відчуття, ніби спогад про старого криється у його підсвідомості, стукаючи у двері, які відокремлювали цю частину його розуму від свідомої, здатної до впізнання, вимагаючи, щоб його впустили... і ніби та друга частина його розу-

му в нестямі шукала мавпячої лапи, або її психологічного еквіваленту — того талісману, який позбавив би його назавжди прикрого здогаду.

Нахмурившись, він дивився на Денкера.

Денкер, Денкер. Звідки я тебе знаю, Денкере? Чи було це в Патіні? Може, саме через це я і не хочу знати? Але ж двом, що пережили спільний жах, нічого боятися один одного, га? Якщо, звичайно...

Він знову зсунув брови. Відчував, що зненацька підійшов до таємниці впритул, але в ногах у нього забігали мурашки, відвертаючи й дратуючи його. Так, наче ти перележав руку, а потім починає відновлюватися кровообіг. Якби не цей триклятий корсет, він би підвівся і чухав ноги, доки мурашки не зникли б. Він міг би...

Очі в Моріса зробилися великі-превеликі.

Він довго лежав без руху. Лідію забуто. Денкера забуто, Патін забуто — забуто геть усе, окрім відчуття мурашок у ногах. Так, в обох ногах, хоч воно було гостріше у правій.

Ага: «Моя нога прокидається». Моріс намацав гудзик дзвінка. Він натискав на нього знову й знову, аж поки прийшла медсестра.

Медсестра намагалася переконати його, що він помиляється,— тут уже траплялися пацієнти, заповнені марними сподіваннями. Його лікаря у клініці не було, а телефонувати йому додому їй не хотілося. Всі знали, яка лиха вдача у лікаря Кеммельмана... надто він дратувався, коли телефонували додому. Але Моріс не дав їй себе переконати. Він був лагідний чоловік, але зараз був ладен учинити щось більше, ніж скандал; він був ладен учинити жакливу бучу. «Атланта брейвз» виграла два матчі, Лідія розтягла стегно. Але всі знають, що Бог трійцю любить.

Нарешті медсестра повернулася з інтерном, молодим лікарем на ім'я Тімпнел, чиє волосся виглядало так, немовби його підстригали косаркою з тупими лезами. Лікар Тімпнел добув із кишені білих штанів швейцарського військового складаного ножа, відхилив штопор («Філіпс») і провів ним від пальців Морісової ноги аж до п'яти. Нога не зреагувала, та пальці смикнулися — цього не можна було не помітити, настільки це було очевидне. Моріс розплакався.

Тімпнел, геть спантеличений, сів поруч на ліжку і поплескав його по руці.

— Часом таке трапляється,— зауважив він, можливо, покладаючись на свій «багатий досвід (мабуть, піврічний, не більше). — Жодному лікареві цього не передбачити, але справді — трапляється. І, безсумнівно, ваш випадок саме такий.

Моріс кивнув. Сльози не переставали бігти в нього по щоках.

— Цілком очевидно, що вас спаралізувало не цілком,— Тімпнел почав гладити його по руці. — Але важко сказати, чи ваше одужання буде часткове, а чи цілковите. Я не певен, що й лікар Кеммельман виявиться ясновидую, Гадаю, вам доведеться довго лікуватися, ну, всляк там фізіотерапевтичні процедури, деякі з них не дуже приємні. Однак це буде набагато краще, ніж... самі знаєте.

— Так,— промовив Моріс зі слізьми на очах. — Я знаю. Дяка Богові! — Він згадав, що сказав Лідії, ніби Бога немає, і відчув, як гаряча кров прилинула йому до обличчя.

— Я подбаю, щоб про це повідомили лікаря Кеммельмана,— пообіцяв Тімпнел востаннє, погладив руку недужого і підвівся.

— Чи не могли б ви зателефонувати моїй дружині? — запитав Моріс. Бо попри всі її слези, попри її нескінченне заламування рук, він щось-таки до неї почував. Може, навіть любов, почуття, либонь, нічим не схоже на бажання скрутити їй шию, що іноді його опановувало.

— Так, я про це подбаю. Сестро, будь ласка...

— Авжеж, авжеж, лікарю,— захапалася сестра, і Тімпнел насилу приховав задоволений усміх.

— Дякую,— сказав Моріс, утираючи очі. — Широ вам дякую.

Тімпнел пішов. Поки вони розмовляли, Денкер прокинувся. Моріс спочатку подумав, що годилося б вибачитися за галас, а може, й за сльози, та потім вирішив, що все це дурниці.

— Вас можна поздоровити, оскільки я зрозумів,— озвався пан Денкер.

— Пожиремо-побачимо,— відказав Моріс, подібно до Тімпнела ледве приховуючи усміх. — Побачимо.

— Все якось влаштовується,— сказав щось не зовсім зрозуміле Денкер і за допомогою дистанційного вмикача увімкнув телевізор. Було вже близько шостої, і саме показували веселу передачу «Ха-ха». За нею йшли вечірні новини. Зростало безробіття. Інфляція була вже не така-то й велика. Заручників ще й досі не звільнено. Нове опитування Геллапа засвідчило, що якби вибори відбулися нині, чотири республіканські кандидати могли б перемогти Джиммі Картера. В Атланті після вбивства чорношкірої дитини спалахнули сутички на расовому ґрунті (до жахливих подій в Атланті залишалася ще пірвоку). «Ніч насильства» — так назвав ці заворушення коментатор. Місцеві новини: «У садку біля шосе, 46 знайдено неопізаного чоловіка, забитого ножем та ціпком».

Лідія подзвонила о 6. 30. Їй зателефонував лікар Кеммельман; спираючись на повідомлення молодого інтерна, він висловлювався хоч і обережно, але оптимістично. Лідія боялася вірити своєму щастю. Вона пообіцяла прийти завтра, хай навіть стала б після цього калікою. Моріс освідчився їй у коханні. Сьогодні він любив усіх — Лідію, лікаря Тімпнела з його стриженою косаркою головою, пана Денкера, навіть юнку, що принесла таці з вечерю, коли він клав слухавку.

На вечерю були гамбургери, картопляне пюре, трошки моркви та зеленого горошку, а на десерт — морозиво в маленьких вазочках. Усе це їм принесла Філіс, сором'язлива, щонайбільше двадцятирічна білявка. Принесла вона й гарні новини — її хлопець влаштувався програмістом у одній з солідних компаній і офіційно попросив у неї руки.

Пан Денкер, здатний ширити круг себе певні чари, до яких не залишалася байдужі молоді жінки, був вельми потішений почутим.

— Справді, чудово! Ви повинні сісти і розповісти нам усе. Геть-чисто все. Не опускайте жодної подробиці.

Філіс почервоніла, засміялася і сказала, що зараз ніяк.

— Треба ще обносити вечерю два крила. Гляньте, вже пів на восьму.

— Тоді неодмінно завтра ввечері. Ми наполягаємо — правду я кажу, пане Хейзелю?

— Певно, що так,— промурмотів Моріс, проте думки його блукали десь ген далеко — на відстані у мільйон миль. *(Ви повинні сісти і розповісти нам усе.)* Слова, сказані достоту тим самим жартівливим тоном. Він чув їх раніше. Жодних сумнівів. Чи то часом не Денкер їх проказував? Часом не був то він? *(Геть чисто все.)*

Голос чемної людини. Освіченої. Але в голосі чаїлася погроза. Залізна рука в оксамитовій рукавичці. Так.

Де?

(Розкажіть нам усе. Не опускайте жодної подробиці.)

(Патін?)

Моріс Хейзелю не відводив погляду від своєї вечері. Пан Денкер уже смакував нею. Після розмови з Філіс він був у щонайліпшому гуморі — так само він почувався після того, як його навідував молодий білявий хлопець.

— Гарна дівчина,— сказав Дюсандер з ротом, напханим горохом та морквою.

— О, так.

(Ви повинні сісти)

— ...ви маєте на увазі Філіс. Вона...

(і розповісти нам усе)

... дуже мила.

(Геть чисто все. Не опускайте жодної подробиці.)

Він дивився на свою вечерю і раптом згадав, як то було в таборі, вже опісля. Спочатку ти був готовий убити за шматок м'яса, байдуже, що він червивий та гнилий, аж зелений. Та опісля несамовитий голод пропадає, і твій шлунок залягає у тебе всередині, мов маленький сірий камінчик. Ти розумієш, що вже ніколи не відчуватимеш голоду.

Доки хтось не покаже тобі їстива.

(«Розкажіть нам усе, мій друже. Не опускайте жодної подробиці. Ви повинні сісти і розповісти нам у-у-у-с-с-е-е.»)

Головною стравою на Морісовій тачі був гамбургер. Чому він раптом навів його на думку про овечину? Що не про баранячу ногу і не про битеники — зрозуміло. Бараняча нога часто жилава, а битеники тверді, тож людину, чиї зуби перетворилися на гнилі пеньки, навряд чи можна звабити чимось таким. Але чому він мріяв саме про овечину, запашну, тушковану з м'якими, смаковитими овочами овечину? Звідки ці думки про неї? Звідки? А може...

Двері з грюкотом розчахнулися. То була усміхнена Лідія, обличчя їй порожевіло з радощів. Під пахвою вона тримала алюмінієву милицю і йшла, спираючись на неї, мов той Честер, товариш маршала Ділона.

— Морісе! — вереснула вона.

Її підтримувала попід руку з таким самим щасливим виглядом їхня сусідка Емма Роган.

Пан Денкер з переляку впустив виделку. Він вилаявся тихцем, собі під ніс, і, скривившись, підняв її з підлоги.

— Це просто ЧУДО! — Лідія майже задихалася від хвилювання. — Я зателефонувала Ем і запитала, чи не сходила б вона зі мною нині, а не завтра, як умовлялися; я мала вже милиці і сказала: «Ем, якщо я не буду поруч із Морісом, коли йому так важко, то яка з мене, в біса, дружина?» Ось що я сказала їй, правда ж, Еммо?

Емма Роган, певно, пам'ятаючи, що її цуценя завинило, коли не в усьому, то принаймні багато в чому, ствердно кивала головою.

— Я зателефонувала до лікарні, — сказала Лідія, скидаючи пальто і вигідно вмоштуючись на стільці, що означало: вона прийшла надовго, — і мені сказали, що час побачень уже минув, але для мене вони зроблять виняток, якщо я не лишатимусь довго і не потурбую пана Денкера. Ми ж вас не турбуємо, пане Денкере, га?

— Ні, любя пані, — покірно відповів Денкер.

— Еммо, сідайте, візьміть стільця пана Денкера, він йому зараз не потрібен. Слухай, Морісе, не їж морозива, ти весь замурзався, мов та дитина. Ну, та дарма, зараз ми тебе вмиємо. Я тебе погодую. Скажи а-а-а. Роззяв ширше ротика... за зубки... за ясна... гей, шлунку, а ось і я! Ні, цить, не кажи ні слова, матуся знає ліпше. Еммо, ти тільки-но поглянь на нього, у нього на голові майже не залишилося чуба, ще б пак, він же думав, що вже ніколи не ходитиме. Це — милість Господа нашого. Я казала йому — драбина хитається. Казала, торочила: «Морісе, злязь звідтіля, а то...»

Вона нагодувала його морозивом і базікала ще з добру годину, а коли пішла додому, театральньо спираючись на милицю (Емма тримала її за другу руку), тушкована овечина та голоси, що озивалися луною крізь роки, було останнє, про що думав Моріс. Він знемігся. Сказати, що сьогодні був важкий день, означало б, не сказати нічого.

Він пробудився десь між третьою та четвертою ночі з криком, що застряг у горлі.

Тепер він знав, знав достеменно, де і коли він запізнався з чоловіком, що лежав у сусідньому ліжку. Тільки звався він *тоді* не Денкер. О, зовсім не так.

Він прокинувся від найжахливішого за все його життя нічного кошмару. Хтось дав йому з Лідією мавпячу лапу, і вони зажадали в неї грошей. Відтак

у кімнаті разом з ними вже був хлопчик із «Вестерн юніен телеграф»¹, зодягнений у форму гітлерюгенду. Він вручив Морісові телеграму, де повідомлялося: «З ЖАЛЕМ СПОВІЩАЄМО ВАС ОБИДВІ ВАШІ ДОНЬКИ ЗАГІНУЛИ КРАПКА КОНЦЕНТРАЦІЙНОМУ ТАБОРІ ПАТІНІ КРАПКА ДУЖЕ ШКОДУЄМО ЗВ'ЯЗКУ З ЦЕЮ ОСТАТОЧНОЮ УХВАЛОЮ КРАПКА ЧЕКАЙТЕ НА ЛИСТА НАЧАЛЬНИКА КРАПКА ВІН ВАМ УСЕ РОЗПОВІСТЬ НЕ ОПУСТИТЬ ЖОДНОЇ ПОДРОБИЦІ КРАПКА БУДЬ ЛАСКА ОТРИМАЙТЕ НАШ ЧЕК НА СТО РЕЙХСМАРОК НА ДЕПОЗИТІ ВАШОГО БАНКУ ЗАВТРА КРАПКА ПІДПИСАНОГО РАДНИКОМ АДОЛЬФА ГІТЛЕРА».

Лідія заголосила, і дарма що ніколи не бачила Морісових доньок, піднесла високо догори мавпячу лапу і зажадала, щоб вони ожили. У кімнаті споночіло. І раптом, знадвору почувлися важкі, непевні кроки.

Моріс стояв навкарачки у темряві, яка раптом засмерділа димом, газом та смертю. Він шукав лапи. Праг тільки одного. Якщо знайде лапу, жадає, щоб цей страхотливий кошмар розвіявся геть, як дим. Тоді він не бачитиме своїх доньок — живих скелетів з очима, мов глибокі рани, й номерами, що полум'яніють на виснаженій плоті їхніх тоненьких рученят.

Грюкіт у двері, не грюкіт, а справжній обстріл.

Кошмар триває, пошуки лапи стають ще несамовітшими, але все марно. Здавалося, він шукає цілі роки. Аж ось двері падають. Десь у нього за спиною. «Ні,— думає він,— не дивитимусь. Заплющу очі. Вирвіть їх у мене, але не дивитимусь».

Та він подивився. Мусив подивитися. У тому сні йому примарилось, немовби якісь велетенські ручиська схопили його голову і крутнули її назад.

Проте на порозі не було його доньок — там стояв Денкер. Набагато молодший Денкер, Денкер, що мав на собі форму нацистського СС та хвацько збитого набакир кашкета з блискавкою на кокарді. Гудзики безжално виблискують, чоботи наглянсовані, аж разять очі.

А в руках — здоровий горщик, де стиха булькотить тушкована овечина.

Посміхаючись своєю жаскою, улесливою посмішкою, той «кошмарний» Денкер говорить: *«Ви повинні сісти і розповісти нам усе, як товариш товаришеві, чули? Ми знаємо, що в язні приховують золото. Що вони приховують тютюн. Що Шнайбель не отруївся їжею — перед двома днями у вечерю йому підсипано товченого скла. Не прикидайтесь, ніби нічого не знаєте, ми не такі дурні, щоб нас ошукати. Ви знаєте ВСЕ. То й розкажіть нам усе. Не опускайте жодних подробиць».*

І в темряві, чуючи, як дух овечини зводить його з розуму, він розповів їм усе. Його шунок, що доти нагадував маленький сірий камінчик, перетворився на ооскаженілого тигра. Слова безрадно зривалися у нього з язика... Вони лилися з нього, мов маячня божевільного,— мішанка правди з вигадками.

Бродін має материну обручку, вона в нього приклеєна під калиткою.

(Ви повинні сісти.)

Ласло і Герман Дворські домовлялися про напад на вартову вежу номер три!

(Розкажіть нам усе.)

У чоловіка Рашель Таненбаум є тютюн, він почастивав ним охоронця (що заступає на варту після Цайкерта) на прізвисько Коза (бо він довбеться в носі, а потім облизує пальця); Таненбаум дав йому трохи тютюну, щоб той не забирав у його дружини серезжок із перлами!

(О, та це ж нісенітниця, гадаю, ви переплутали два різні випадки, але гаразд, усе гаразд, краще переплутати два різні випадки, ніж опустити цілком один, ви не повинні опускати НІЧОГО!

Один чоловік на переклику відгукується ще й за свого померлого сина, щоб дістати подвійну пайку!

(Назвіть його ім'я.)

¹ Телеграфна компанія у США.

Імені не знаю, але можу його показати, будь ласка, так, я можу його показати, я покажу, покажу, покажу,по...

(Розкажіть нам усе.)

... покажу, покажу, покажу, покажу, покажу, по...

І так, аж поки він прийшов до пам'яті із криком, що обпікав горло.

Не перестаючи труситися, він зирнув на сонного на сусідньому ліжку. Просто перед його очима виднів зморшений, запалий рот. Старий беззубий тигр. Старезний, жорстокий слон-убивця, який стратив одного бивня, а другий ледве тримається. Чудовисько, з якого сиплеться порохно.

— Боже мій,— прошепотів Моріс Хейзель. Голос у нього був тоненький та кволий, не чутний нікому, окрім нього самого. Сльози стікали йому по щоках на вуха. — Святий Боже, вбивця моєї дружини та моїх доньок спить в одній кімнаті зі мною, Боже мій, о милий, милий Боже, він зараз тут, разом зі мною, у цій кімнаті.

Сльози ринули потоком — гарячі й пекучі сльози люті та жаху.

Він тремтів і чекав на ранок, чекав, здавалося, цілу вічність.

21

Назавтра, у понеділок, Тод о шостій ранку мляво длубався виделкою в омлеті (власноручного приготування), коли до кухні зайшов батько — досі в купальному халаті з монограмою та в капцях.

— Добрранку,— невиразно промурмотів він до Тода, проходячи до холодильника, щоб налити собі помаранчевого соку.

Тод відповів, не відриваючи очей від книжки, детектива з серії «Командос-87». Як добре, що він відкрутився од літньої практики у групі топографів, яка працювала неподалік Саусаліто. Це досить неблизький світ, щоб їздити туди щодня, навіть якби хтось із батьків зголосився позичити йому на літо свій автомобіль (ніхто не зголошувався). Та батько працював на будівництві під Саусаліто, тож міг би щоранку дорогою на роботу підвозити Тода до автобусної зупинки, а ввечері забирати його там-таки, повертаючись додому. Таке розв'язання проблеми як не зводило Тода з розуму: щовечора вертатися додому разом з батьком — це ще можна було якось стерпіти, але сама думка про те, що йому доведеться їздити з ним щоранку, доводила його до сказу. Саме вранці він почувався найвразливішим, коли мур між тим, який він є, і тим, яким би міг бути, здавався найтоншим. Найгірше було після нічних кошмарів, але й тоді, коли лихі сновидіння його щадили, він теж мався зле. Одного ранку він із жахом, таким раптовим, аж мурашки забігали в нього по спині, зрозумів, що він цілком серйозно думає про те, що може сягнути рукою через батьків дипломат, вчепитися в кермо «порше», і вони вдвох, змітаючи все на своєму шляху, вженуться в потік машин, що котить швидкісною смугою.

— Може, ще одне яйце, Тодє?

— Ні, дякую, тату.

Дік Боуден їв яечню. Як можна було їсти яечню? Дві хвилини в мікрохвильовій печі — і вона готова. Те, що ви потім бачите в тарілці, скидається на велетенське мертве око, вражене катарактою, око, що пускатиме жовто-жару кров, якщо проколоти його виделкою.

Тод відсунув набік свого омлета. Він ледве його торкнувся.

Надворі у двері стукнула ранкова газета.

Закінчивши смажити яечню, батько вимкнув гриль і підійшов до столу.

— Ти сьогодні не голодний, Тодику?

Ще раз так мене назвеш, і я встромлю свого ножа просто у твої мерзенний ніс... татусику.

— Гадаю, я втратив апетит.

Дік лагідно всміхнувся синові; на правому хлопцевому вусі залишився клаптик піни від крему для гоління.

— Твій апетит украла Бетті Траск. Ось яка моя думка.

— Еге ж, мабуть, твоя правда,— він усміхнувся вимученою усмішкою, яка миттю зникла, шойно тільки батько подався до дверей по газету. *Можливо, ти прочнувся б, якби я розповів тобі, яка вона сучка, татусику? А що було б, якби я сказав: «О, до слова, ти, мабуть, не знаєш, що донька твого доброго приятеля Рея Траска — одна з найбрудніших хвюйд у Санта-Донатто? Вона залюбки поцілувала б себе в піхву, якби могла складатися навпіл, татусику. У неї тільки це і в голові. Маленька, брудна блудяжка. Дві затажки коки¹, і вона твоя на всю ніч. Твоя і тоді, як, бува, не маєш коки. Вона звабить і пса, як не знайде чоловіка». Гадаю, тебе б це розпалило, татусику? Непогана була б наснага на цілий день!*

Він із серцем відкинув ті думки геть, але знав, що їх йому не здихатись.

Повернувся батько з газетою. Тод кинув оком на заголовки: «НАБЛИЖАЄТЬСЯ СУДОВИЙ ПРОЦЕС НАД ШПИГУНАМИ. ІЗ ДЖЕРЕЛ ДЕРЖАВНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ».

Дік сів.

— Бетті — гарненька дівчина,— зауважив він. — Вона нагадує мені твою матір, як я зустрів її вперше.

— Невже?

— Гарненька... молода... свіжа,— очі в Діка Боудена на мить узялися поволокою. Потім проясніли, і він глянув на сина, немовби чогось від нього чекав. — Не те, що краса твоєї матері геть злиняла. Але у цьому віці дівчина розточує певне... сяйво; гадаю, саме це слово тут доречне. Те сяйво короточасне, воно швидко згасає. — Він знизав плечима і розгорнув газету. — *C'est la vie*².

Вона — сучка, в якій тічка. Того-то, мабуть, і сяє.

— Ти з нею як слід поводишся, чи не так, Тодіку? — батько здійснивав свою звичну мандрівку по шпальтах газети до спортивних сторінок. — Вона не надто молода?

— Все в нормі, тату.

(Як він зараз же не стулить писка, я... я... я щось... зроблю... Закричу. Вихлюпну йому в обличчя його каву. Або ще щось.)

— Рей має тебе за славного хлопця,— неуважно кинув Дік. Нарешті він добувся спортивної сторінки і з головою поринув у читання. За столом запанувала благословенна тиша.

Уже з першого побачення Бетті Траск прилипла до нього як шевська смола. Після кіно він повів її до місцевої алеї закоханих, бо знав, чого саме від нього сподіваються. Там можна було з півгодини послинити одне одному шоки, щоб мати що розповідати назавтра своїм друзям. Вона, вирививши очі, могла б розповісти, як вона пручалася,— хлопці іноді такі настирливі, так, так, а вона ж ніколи не злягається з першого разу, вона не з тих дівчат. Колежанки їй притакуватимуть, відтак усім кодлом підуть до дівчого туалету і робитимуть там, як завжди, усяку чортівню — малюватимуться, куритимуть чи ще там щось.

Хлопець знав: він повинен домагатися свого. Повинен подолати перший етап, другий і зробити спробу перейти до третього. Бо на карті твоя репутація. Тод найменше прагнув мати славу племінного жеребчика, але дорожив репутацією нормального хлопця. А як ти зовсім не домагатимешся свого — піде поголос, люди почнуть замислюватися, чи все з тобою гаразд.

Отож він водив дівчат на пагорок Джейн, цілував їх, мацав шицьки, заходив трохи й далі, якщо вони дозволяли. Та на цьому все й кінчалося. Дівчина зупиняла його, він удавав, ніби трохи на неї сердиться, і відвозив її додому. Після цього можна було бути спокійним за те, що про нього казатимуть назавтра в дівчачому туалеті. Можна не переживати, що хтось подумає, ніби Тод якийсь ненормальний. А проте...

А проте Бетті Траск була саме з тих дівчат, що злягалися вже на першо-

¹ Кокаїн (сленг).

² Таке життя (франц.).

му побаченні. І не тільки на першому, а й на кожному. І не тільки на кожному, а й між побаченнями.

Уперше вони зішлись за місяць до того, як триклятого фрица спіткав серцевий напад, і Тод вважав, що він не вдарив обличчям у багно, якщо враховувати його незайманість... може, з тієї самої причини молодий пітчер добре подає, коли його без попередження ставлять на одну з найголовніших ігор сезону. Не залишається часу на хвилювання, на роздуми, як-то воно буде.

Досі Тод завжди відчував, коли дівчина вирішувала, що наступного разу вона йому віддасться. Він знав, що хлопець він показний, привабливий і перспективний. Той тип хлопця, про якого їхні матусі-шльондри кажуть «гарна здобич». І коли він відчував, що дівчина ось-ось йому піддасться, він міняв її на іншу. Попри всі балачки, що він хлопець-зух, у Тода вистачало духу признатися собі, що якби він почав стрічатися з по-справжньому холодною дівчиною, то зрадів би й, може, ладен був би зустрічатися з нею упродовж років. А може, з нею і побрався б.

Але тоді, першого разу, з Бетті все вийшло якнайкраще — на відміну від нього, вона не була незайманиця. Вона мусила допомогти йому засягнути в неї, та, здавалося, сприйняла це, як належне. І вже в розпалі любовців пробелькотіла з ковдри, де вони лежали: «Мені страх як подобається отак голубитися!» Вона сказала це таким тоном, яким інша дівчина могла б сказати, що їй страх як подобається полуничне морозиво.

Подальші зустрічі — їх було п'ять (п'ять із половиною, якщо враховувати вчорашню) — вже не здавалися такими приємними. Вони, сказати по правді, швидко псувалися... хоча він не вірив, навіть тепер, що Бетті це помічала (принаймні до минулого вечора). Ба, все було якраз навпаки. Поза всяким сумнівом, Бетті вважала, що нарешті знайшла свою омріяну муropyробивну гармату.

Тод не відчував того, що мав би відчувати в таких випадках. Цілувати її губи було те саме, що цілувати теплу сиру печінку. Коли вона стромляла йому до рота свого язика, він думав лише про те, які мікроби у неї в роті, й інколи йому вчувався запах пломб — неприємний металевий запах, що відгонив хромом. Її груди були лише торбами м'ясива. Та й годі.

До серцевого нападу в Дюсандера Тод брав її ще двічі. Щоразу йому важче було почати. В обох випадках він вдавався до фантазій. Вона стояла гола-голісінька перед їхніми друзями і плакала. Тод ганяв її туди-сюди, горлаючи: *«Покажи-но свої цицьки! Покажи-но їм свій зад, ти, дешева лярво! Розсунь сідниці! Отак, нахилися і РОЗСУНЬ їх!»*

Те, що Бетті оцінила його, Тода не здивувало. З нього був гарний коханець, не всупереч його проблемам, а завдяки їм. Якщо ти вже розпалився, то мусиш довести діло до кінця. Кохаючися з нею вчетверте — за три дні після серцевого нападу в Дюсандера — він товк її понад десять хвилин. Бетті Траск здавалося, ніби вона вмерла й опинилася на небесах; солодка судома пронизувала її тричі за цей час і ось-ось мала пройняти вчетверте, коли Тодові згадалася його давня... власне його перша фантазія. Прикута до столу, безпорадна дівчина... Велетенський штучний член... Гумові кульки... Тільки тепер, коли він у розпачі обливався потом і майже нетямився від нестерпного бажання кінчити, покласти край усьому цьому страхіттю, обличчя на столі прибрало рис Бетті. Це викликало безрадісну спазму, що, як йому подумалося, принаймні формально була вершком блаженства. Відтак Бетті прошепотіла йому на вухо (подих у неї був теплий і мав запах фруктової жувальної гумки): «Коханий, я ладна робити це з тобою вдень і вночі. Зателефонуй мені, та й квит!»

Тод ледве не застогнав.

Суть його дилеми зводилася ось до чого. А чи не згнатьбить він себе, покинувши дівчину, ладну пожертвувати задля нього всім? Чи не вразить людей такий його крок? Якась частка його істоти переконувала, що не вразить. Йому пригадалось, як на першому році навчання у повній середній школі, ідучи холлом за двома старшокласниками, він почув, як один з них похвалився друго-

му, що розцурався зі своєїодівчиною. Другий поцікавився причиною. «Та ж я її геть затовк»,— сказав перший, і обидва зайшлися цапиним реготом.

Якщо хтось, бува, питає в мене, чому я її покинув, я просто скажу, що геть її затовк. Та що, як вона признається, що ми були з нею тільки п'ять разів? Чи цього достатньо?

Отакий був плин його думок, неспокійних, що ті голодні пацюки в лабіринті. Десь у найглибших закомарках мозку жевріло розуміння того, що коли він не спроможен її розв'язати, то це свідчення того, яким невпевненим він став. Та розуміння розумінням, а змінити свою поведінку він так і не зумів, і тяжко тим журився.

Коледж. Коледж міг би розв'язати все. Якби він послався на коледж, як на причину розриву з Бетті, цьому б усі повірили. Одначе вересень видавався ще таким далеким.

Піде час п'ятого побачення йому потрібно було двадцять хвилин, щоб досягти належного збудження, але потім Бетті заявила, що шкурка була варта вичинки. Зате вчора увечері пуття з нього не було ніякого.

— Що це з тобою? — роздратовалася Бетті. По двадцяти хвилинах маніпуляцій з його млявим прутнем вона вся була розпатлана і терпець їй явно уривався. — Чи ти часом не бісексуал?

Він мало не задавив її на місці. Ех, якби в нього був його вінчестер...

— Ого! Сто чортів! Вітаю тебе, синку!

— Га? — він непорозуміло глипнув на батька.

— Тебе записано до збірної команди середніх шкіл Південної Каліфорнії! — батько всміхався від гордощів та втіхи.

— Невже? — він насилу второпав, про що говорить батько: спочатку треба було усвідомити значення тих слів. — А, згадав, тренер Холлер натякав мені на це наприкінці року. Мовляв, висуває мене з Біллі Де Лайенсом. Я й не сподівався, що з цього щось вийде.

— Боже, ти, здається, байдужісінький!

— Я ніяк не звикну...

(Чхати мені на це.)

... до цієї думки,— він на превелику силу вичавив із себе усмішку. — Можна подивитися статтю?

Батько через стіл подав газету Тодові й підвівся.

— Піду розбуджу Моніку. Вона має це побачити, перш ніж ми поїдемо.

Боже, ні, цього ранку я їх не витримаю.

— Прошу тебе, не буди. Ти ж бо знаєш, вона потім не засне, як її розбуркати. Ми залишимо їй газету на столі.

— Так, мабуть, так ми і зробимо. Ти збіса делікатний хлопець, Тоді. — Він поплескав Тода по спині, і Тод міцно зажмурився. Водночас він знизав плечима, немовби хотів сказати: «Які дурниці», що змусило батька засміятися. Тод знову розплющив очі й зиркнув у газету. Там виднів заголовок: «ЧОТИРИ ЮНАКИ ЗАПИСАНІ ДО ЗБІРНОЇ КОМАНДИ ПІВДЕННОЇ КАЛІФОРНІЇ». Під ним красувалися фотографії хлопців у бейсбольній формі — пітчера та лівого крайнього зі школи Феав'ю, джігера з Маунтфорда і крайнього правого Тода, який щиро усміхався світові з-під дашка своєї бейсбольної кепки. Він проглянув статтю і дізнався, що Біллі Де Лайенса зараховано до другого складу збірної. Чи ж не підстава для того, щоб почуватися щасливим? Де Лайенс, якщо йому так подобається, може видавати себе за методиста, аж поки йому відпаде язик, але Тода йому не одурити. Він знає напевне, хто такий насправді Біллі Де Лайенс. Може, його слід би познайомити з Бетті Траск, адже вона теж маланка. Він давно вже про це думав, а минулої ночі зважився остаточно. Трасків мали за білих. Та одного погляду на її ніс та смугляве обличчя — у її старого воно видавалося ще смуглявішим — було досить, щоб усе зрозуміти. Може, саме через те він почувався з нею нездолящим. Все було дуже просто — його цюрка розпізнала це раніше за його мозок. Кого вони хотіли ошукати, називаючи себе Трасками?

— Ще раз вітаю тебе, синку.

Звівши очі, він спершу побачив простягнену батькову руку, а потім його обличчя з застиглою безглуздою усмішкою.

Твій приятель Траск — жид! Він чув, як він кричить це прямо батькові в обличчя. *Ось чому я вчора ввечері не зміг упоратися з його лахудою донькою! Ось у чім причина!* Потім, коли ці слова вже готові були зірватися з язика, холодний голос, який іноді озивавсь у ньому в такі хвилини,

(НЕГАЙНО ОПАНУЙ СЕБЕ) зринув із глибини його істоти, наче залізними шлюзами перекриваючи хвилю його нерозважливості.

Він узяв батькову руку і потис її. Відтак простодушно всміхнувся в горде батькове обличчя і сказав:

— О тату, спасибі.

Вони залишили Монісі розгорнуту на відповідній сторінці газету разом з цибулкою, яку Дік змусив Тода черкнути, підписавшись «Твій зоряний син, Тод».

22

Ед Френч, він же Боягуз Френч, він же Капець Піт і Людина в кедах, відомий також як Калоша Ед Френч, перебував у маленькому і затишному приморському містечку Сан-Ремо, де скликано симпозіум консультантів з навчального процесу. То було пусте марнування часу, — консультанти з навчального процесу ніколи і ні в чому не дійшли б між собою згоди, — і з першого ж дня йому остогидли папери, семінари та обговорення. Другого дня пополудні він зрозумів, що йому остогидло й Сан-Ремо, і що з усіх епітетів — маленьке, затишне, приморське *найістотніший* був, мабуть, «*маленьке*». Окрім величних панорам та лісів, де росли червоні дерева, у Сан-Ремо нічого не було — ані кінотеатру, ані кегельбану, а йти до єдиного на все містечко бару Едові страх не хотілося: на засміченій стоянці там стояли самоскиди з поналіплюваними на заіржавлених бамперах та задніх бортах передвибірчими листівками Рейгана. Ед не боявся, що там до нього в'язнутимуть, але йому анітрохи не усміхалося цілий вечір п'ясти очі на гевалі у ковбойських капелюхах та слухати Лоретту Лін.

Уже третій день — симпозіум розтягся на неймовірно довгі чотири дні — він сидів у номері 217 готелю «Холідей», позбавлений товариства дружини з донькою; телевізор коверзував, а з ванної кімнати тхнуло якоюсь гідотою. У готелі був плавальний басейн, та цього літа йому так докучала екзема, що він нізашо в світі не роздягся б до плавок. Вкрита струпами нижня частина ніг робила його схожим на прокаженого. Лишалася ще година до початку наступного семінару («ДОПОМОГА ДІТЯМ З МОВНИМИ ВАДАМИ») — тобто дітям-заїкам або дітям з вовчою пашею, ми ж бо нізашо не назвемо речі своїми іменами, Боже борони, ще, чого доброго, зменшать платню. Він пообідав у єдиному на все Сан-Ремо ресторані, спати йому не хотілося, а в єдиному справному каналі показували вдруге «Зачарованого».

Тож він узяв телефонну книгу і почав машинально гортати сторінки, навіть не розуміючи, навіщо це робить, бо навряд чи знав якогось божевільця, який, незважаючи на те що містечко було маленьке, затишне і приморське, жив би у Сан-Ремо. Він подумав, що зараз робить те саме, що роблять з нудьги всі люди у всіх готелях по всьому світі — вони шукають давно забутого приятеля або родича, якому могли б зателефонувати. А коли й справді хтось озветься, що він йому казатиме? Френк? Чорт! Як ся маєш?

Лежачи на ліжку, він усе гортав і гортав сторінки тоненького довідника Сан-Ремо з напівзаповненими колонками — і враз йому здалося, що в нього справді є тут хтось знайомий. Продавець книжок? Хтось із племінників Сондри, яких у неї було тьма? Якийсь партнер по покеру з коледжу? Родич когось із школярів? Здавалося, ось-ось він пригадає, але це тільки так здавалося.

Його палець лежав на розгорнутій сторінці, коли він відчув сонливість. Та шойно він почав поринати в сон, як йому нарешті свінуло, і він сів; сон як рукою зняло.

Лорд Пітер!

Нещодавно по одному з телеканалів знов показували серіал про Уїмслі — «*Жари свідчать*», «*Убивство з'ясує все*», «*Дев'ять кравців*». Вони з Сондрою не відходили від телевізора. Ян Кармайкл грав Уїмслі. Сондра була від нього в захваті. Еда, який вважав, що Кармайкл зовсім не схожий на Лорда Пітера, це навіть дратувало.

— Сенді, у нього ж зовсім не такий овал обличчя. І вставні щелепи, Господи Боже мій!

— Тю,— весело відповідала Сондра з кананки, де вона лежала, згорнувшись калачиком. — Ти просто ревнуєш. Він такий *красень*.

— Татко ревнує, татко ревнує,— заспівала маленька Норма, вистрибуючи по вітальні у своїй бавовняній піжамці.

— Ось уже година, як ти мусила бути у своєму ліжечку,— зауважив Ед, сердито поглядаючи на доньку. — І якщо я й далі тебе бачитиму тут, то ще, чого доброго, спохоплюся, що ти не там.

Маленька Норма вмить проковтнула язика. Ед знову взявся за Сондру.

— Пам'ятаю, три-чотири роки тому в мене був один підопічний хлопчик на ім'я Тод Боуден, і до мене на зустріч завітав його дід. Так от, той чоловік був справжня копія Уїмслі. Дуже старий Уїмслі, однак овал обличчя був достоту, як у того, і...

— Вімзі, Вімзі, Дімзі, Дімзі,— співала маленька Норма. — Вімзі, Бімзі, ку-ку-рі-ку...

— Замовкніть обоє,— сказала Сондра. — Як на мене, то він *красень над краснями*.

Що за жінка!

А хіба дід Тода Боудена не оселився в Сан-Ремо, відійшовши від справ? Певно, що так. Тод був найкращим учнем у дев'ятому класі. Потім раптом усі його оцінки полетіли к бісу. Прийшов старий, розповів знайому казочку про негарзди подружнього життя, і переконав Еда не втручатися наразі в ситуацію, що склалася; може, вона поліпшиться сама собою. Ед завжди вважав, що політика *laissez-Faire*¹ до добра не доводить; коли ви кажете підліткові: працюй мов віл, а то пропадеш, звичайно закінчується тим, що він усе ж пропадає. Проте старий був мастак переконувати (може, тому, що був схожий на Уїмслі), і Ед погодився дати Тодові час до кінця наступного залікового періоду. І, хай йому чорт, Тод таки викрутився. Ед подумав, що дідуган, мабуть, розігнав родину, але свого доскочив. У нього був вигляд людини, не тільки спроможної на таке, а й здатної мати від цього якесь похмуре задоволення. Ба більше: лише два дні тому він побачив у газеті Тодову фотографію — його було записано до збірної бейсбольної команди Південної Каліфорнії. Непогано, коли врахувати, що кожної весни в номінації беруть участь десь із півтисячі юнаків. Ед подумав, що нізачо не пригадав би дідового прізвища, якби не побачив того знімка.

Тепер він переглядав сторінки довідника ретельніше, водячи пальцем по колонках із дрібним шрифтом, і нарешті ось воно: БОУДЕН ВІКТОР, С., Провулок Рідж, № 403. Ед накрутив номер, але абонент довго не озивався. Він збирався вже покласти слухавку, коли старий відповів.

— Слухаю?

— Добрий день, пане Боудене. Вас турбує Ед Френч. З неповної середньої школи Санта-Донато.

— Так? — у голосі чемність, і не більше. Звичайно, він його не впізнав. Адже старому тепер на чотири роки більше (а всім нам хіба ні?) і, безперечно, пам'ять у нього вже не та.

— Ви мене пам'ятаєте, пане?

— А чому я маю вас пам'ятати? — голос у Боудена був насторожений, і Ед усміхнувся. Старий справді став забудькуватий, але намагається робити все, щоб ніхто про це не здогадався. Його батько поведився так само, коли почав недочувати.

¹ Політика невтручання (франц.).

— Я був у вашого онука консультантом з навчального процесу, коли він вчився у неповній середній школі Санта-Донато. Я зателефонував, щоб поздоровити вас. Які в нього чудові успіхи у повній середній школі! А тепер він ще й член збірної, овва!

— Тоді! — сказав старий, і голос його відразу повеселішав. — Так, він справді потрудився в поті чола, чи не так? Другий у класі! А дівчина, що його випередила, вступила на економічний факультет. — У його голосі з'явився відтінок зневаги. — Мій син телефонував мені і пропонував поїхати з ними на урочини вручення атестатів, але я зараз у колясці. У січні я зламав стегно. Не хочеться, щоб мене там бачили в колясці. Але будьте певні, у мене вдома висить його фотографія, зроблена того дня! Тоді доклав усіх зусиль, щоб батьки ним пишалися. І я теж, звичайно.

— Так, гадаю, з нашою допомогою йому пощастило подолати труднощі, — сказав Ед. Кажучи це, він усміхався, але його усміх був трохи збентежений, бо, здавалося, Тодів дід його не розуміє. Що ж, відтоді сплигло багато часу.

— Труднощі? Які труднощі?

— Пам'ятаєте, ми з вами мали невеличку бесіду. Коли у Тода різко знизилась успішність. У дев'ятому класі.

— Я вас не розумію, — сповільно мовив старий. — Я ніколи не взяв би на себе сміливості просити за Річардового сина. Це призвело б до великих прикроштів... гай-гай, ви навіть не *уявляєте*, до яких прикроштів це могло б призвести. Ви помиляєтесь, юначе.

— Але...

— Це якась помилка. Ви чи не переплутали мене з дідусем якогось іншого школяра?

Ед здавався приголомшеним. То був один з небагатьох випадків у його житті, коли він не знаходив що сказати. Якщо це і непорозуміння, то *він* напевно до нього не причетний.

— Що ж, — непевно мовив Боуден, — було дуже гречно з вашого боку зателефонувати мені, пане...

До Еда нарешті повернувся дар слова.

— Я зараз тут, у вашому місті, пане Боудене. У нас тут симпозіум. Консультантів з навчального процесу. Завтра о десятій я буду вільний — після того, як зачитають ухвалу симпозіуму. Чи не міг би я заскочити, — він знову зазирнув до телефонного довідника, — до провулка Рідж і побалакати з вами хвилинку-другу?

— А навіщо вам це здалося?

— Проста цікавість. Звісно, все вже поросло бур'яном. Але чотири роки тому Тод мав велику халепу з оцінками. Вони були такі погані, що довелося надіслати йому додому табеля з листом, де я запрошував до себе на бесіду когось із батьків. Але до мене заявився його дідусь, дуже приємний чоловік на ім'я Віктор Боуден.

— Але ж я вам уже казав...

— Так, знаю. Та все одно я розмовляв із *кимось*, хто назвався Тодовим дідусем. Гадаю, тепер це вже не має ніякого значення, але краще було б, якби я вас побачив... Я не заберу у вас багато часу, хіба кілька хвилин. Більшого дозволити собі не можу, бо на мене чекають удома.

— Час — це єдине, що я маю, — трохи сумно відказав Боуден. — Я буду вдома цілий день. Будь ласка, приходьте.

Ед подякував йому, попрошався і поклав слухавку. Він сидів на краю ліжка, задумливо дивлячись на телефон. За якусь часину підвівся і взяв з кишені спортивної куртки, що висіла на спинці стільця біля бюрка, пачку «Філіс Черутс». Час квапив; сьогодні практичне заняття, і якщо він не з'явиться, його відсутність помітять. Він запалив сигарету і кинув сірниковий недопалок до фірмової попільнички. Відтак приступив до вікна і почав розглядати готельне подвір'я.

Зараз це вже не має ніякого значення, запевнив він Боудена, проте особис-

то для нього це мало значення. Він не звик так дешево купуватися на विकрути когось із учнів, і несподіване відкриття його засмутило. Теоретично він ще й досі міг допустити, що все пояснюється старечою забудькуватістю, однак під час їхньої зустрічі Віктор Боуден ще не виглядав на старого марзматика. І, дідко б його вхопив, голос у нього був якийсь не такий.

Виходить, Тод обдурив його?

Він дійшов висновку, що, можливо, це й так. Принаймні припускав таку можливість. Та ще коли мав такі здібності. Він міг обдурити *кого завгодно* — не тільки Еда Френча. Він міг підробити підписи батька чи матері на картках із «незадовільно» у той період негараздів. Багато дітей відкривають у собі талант фальшивника, коли отримують такі картки. Він міг скористатися вибавлювачем чорнила, щоб виправити оцінки за другу та третю чверті; міг поставити вищі бали для батьків, а потім знову змінити їх на попередні, щоб класний керівник нічого не запідозрив. Подвійне використання вибавлювача може помітити лише той, хто за цим пильнує, хто вже щось підозрює; а на кожного класного керівника припадає пересічно по шістдесят учнів. Вони радіють, коли встигають зробити переклик учнів до початку уроків, не кажучи вже про перевірку табелів на можливість їхньої підробки.

Щодо Тодових оцінок в останньому класі, то вони погіршилися не більш як на три бали — і то лише в двох періодах із дванадцяти. Решта його оцінок були досить високі й допомогли йому здобути високий загальний бал. А батьки, чи багато батьків, заходять до школи, щоб перевірити оцінки своїх дітей у журналах, обов'язкових у всіх школах Каліфорнії? А надто як-що говорити про батьків такого здібного учня, як Тод Боуден?

Завжди гладенький лоб Еда Френча нахмурився.

Зараз це вже не має ніякого значення. Це справді так. Протягом чотирьох років навчання у повній середній школі успішність Тодова була взірцевою: ніколи в світі не можна було б підробити такий високий пересічний бал із кожного предмета — 94. Хлопця зараховано до університету Берклі, про це писалося в газетній статті, і Ед гадав, що Тодові батьки безмежно пишаються сином — і небезпідставно. Едові все більше й більше здавалося, що в житті Америки є багато пасток: опортунізм, корупція, наркотики, легковажне ставлення до кохання, мораль, яка щороку робиться дедалі невиразнішою. І коли ваша дитина виходить з усього цього переможцем — батьки мають цілковите право нею пишатися.

Зараз це вже не має ніякого значення... а проте, хто ж той його фальшивий дідусь?

Ця думка не давала йому спокою. Справді-бо, хто? Що, може, Тод пішов до місцевого відділка Спілки акторів і залишив на дощці оголошень таке: «МОЛОДОМУ ХЛОПЦЕВІ, У ЯКОГО НЕГАРАЗДИ В ШКОЛІ, ПОТРІБЕН СТАРИЙ ЧОЛОВІК БАЖАНО 70 — 80 РОКІВ, ЩОБ ЗІГРАТИ ЙОГО ДІДА У КОМЕДІЇ. ПЛАТНЯ ЗА ТАРИФАМИ СПІЛКИ»? Та не може цього бути. Яка доросла людина згодилася б стати учасником такої божевільної змови, з якого б то дива?

Ед Френч, він же Боягуз, він же Калоша Ед не знаходив жодної відповіді на такі запитання. А що це вже справді не мало ніякого значення, то він погасив сигарету і подався на практичні заняття. Але спекатись докучливих думок так і не спромігся.

Назавтра він приїхав у провулок Рідж і мав довгу розмову з Віктором Боуденом. Вони говорили про виноград, про роздрібну бакалійну торгівлю та про те, як великі крамниці витискають із неї дрібних власників; говорили про ситуацію з заручниками в Ірані (того літа всі обговорювали ситуацію із заручниками в Ірані); говорили про політичний клімат у Південній Каліфорнії. Пан Боуден запропонував Едові склянку вина. Ед залюбки прийняв почастинок: йому страшенно кортіло вихилити склянку вина, хоча була лише одинадцята година ранку. Віктор Боуден був схожий на Пітера Уїмслі не більше, ніж кулемет — на ірландський ціпок. У нього не по-

мічалось ані найменшого натяку на акцент, який запам'ятався Едові; до того ж Боуден був досить огрядний. Чоловік, що видавав себе за Тодового діда, був худий як тичка.

Перед тим як піти, Ед попросив старого:

— Я був би дуже вам вдячний, якби ви нічого не казали панові та пані Боуден. Може, є якийсь просте пояснення усього цього... а як і немає — то все це вже в минулому.

— Інколи, — сказав Боуден, підносячи свою склянку з вином проти сонця і милуючись його густим темним кольором, — минуле нагадує про себе. Якби це було не так, то чого б ото люди вивчали історію?

Ед ніяково всміхнувся і промовчав.

— Але ви не турбуйтеся. Я ніколи не втручаюсь у Річардові справи. А Тод — славний хлопчик. Другий у класі... він не може не бути славним. Правда ж?

— Ясно як Божий день, — щирсердо відповів Ед Френч і попросив ще склянку вина.

23

Сон у Дюсандера був неспокійний — він потрапив у смугу лихих сновидінь. Вони валили огорожу. Їх було тисячі, може, мільйони. Вони вибігали із джунглів і кидалися на колючий дріт з електричним струмом; огорожа загрозливо нахилилася у внутрішній бік. Подекуди дріт розірвався і його кільця валялися на утрамбованому ґрунті парадного плацу; дріт яскрів блакитними вогниками. А їм не було кінця-краю. Виходить, Роммель мав рацію: фюрер — шаленець, якщо він зараз думає, — якщо він взагалі коли-небудь думає, — що можна якось розв'язати цю проблему. Їх було мільярди, вони заповнили Всесвіт, і всі вони полювали на нього.

— Старий. Прокидайся, старий. Дюсандере. Прокидайся, старий, прокидайся.

Спочатку він подумав, що то голос із його кошмару.

Говорили німецькою; ну, звісно ж, це складник сновидіння. Ось чому той голос видавався таким жакним. Якщо він прокинеться, то не чутиме його, і він розплющив очі...

Біля його ліжка на стільці, повернутому до Дюсандера, сидів чоловік, людина із плоті й крові.

— Прокидайся, старий, — правив своєї відвідувач. Він був ще молодий — мав не більше як тридцять років. Очі за простими, у металевій оправі окулярами були темні, уважні. Каштанове волосся сягало майже коміра, і першої миті збентежений Дюсандер взяв його за переодягненого хлопчика. Однак то був такий чоловік, вбраний у досить старомодний синій костюм, занадто теплий як на каліфорнійське підсоння. На вилозі піджака блищала маленька срібна шпилька. Срібло — метал, смертельний для упирів та воукулак. То була єврейська зірка.

— Ви звертаєтесь до мене? — запитав Дюсандер німецькою.

— А до кого ж іще? Вашого сусіди вже немає.

— Хейзеля? Так. Відучора він уже вдома.

— То ви вже прокинулися?

— Звичайно. Але ви, безперечно, переплутали мене з кимось іншим. Мене звуть Артур Денкер. Може, ви помилилися кімнатою?

— Моє прізвище Вайскопф. А ваше — Курт Дюсандер.

Дюсандер хотів облизнути губи, але стримався. Може, це ще сон — нова фаза, та й годі. *Дайте мені п'яничку і ножак, пане Єврейська зірко, і ви зникнете, мов дим.*

— Я не знаю ніякого Дюсандера, — запевнив він молодика. — Я вас не розумію. Хочете, щоб я покликав санітарку?

— Розумієте, — сказав Вайскопф. Він трохи змінив поставу і змахнув пасмо волосся з лоба. Буденність цього жесту позбавила Дюсандера останньої надії. — Хейзель... — Вайскопф показав на порожнє ліжко.

— Хейзель, Дюсандер, Вайскопф... жодне з цих прізвиськ ні про що мені не промовляє.

— ...Хейзель упав із драбини, коли прибирав нову ринву до даху свого будинку,— не вгавав Вайскопф. — Він ушкодив хребця. Можливо, вже ніколи не ходитиме. Бідолаха. Та це не єдина трагедія його життя. Він був в'язнем Патіна, де втратив дружину і двох доньок. Патіна, де комендантом були ви.

— По-моєму, ви несповна розуму,— сказав Дюсандер. — Мене звать Артур Денкер. Я прибув до цієї країни по смерті своєї дружини. Доти я...

— Ось не брешіть мені,— кинув Вайскопф, підносячи руку. — Він не забув вашого обличчя. Оцього.

Вайскопф, мов штукар, що показує фокус, тицьнув Дюсандерові в обличчя світлину. То була одна з фотографій, що їх хлопчик показував йому багато років тому. Молодий Дюсандер у есесівському кашкеті набакир; під пахвою в нього міцно затиснений елегантний офіцерський шпок.

Ретельно добираючи слів, тепер уже англійською, Дюсандер спроквола відповів:

— Під час війни я працював механіком на заводі. Наглядав за виготовленням ходової частини та двигунів для панцерників. Пізніше допомагав будувати танки серії «Тигр». Наш запасний батальйон послали на фронт під час битви за Берлін, і я чесно бився, хоч і недовго. Після війни працював на машинобудівному заводі в Ессені, поки...

— ...поки ви не були змушені втекти до Південної Америки. Із золотом, яке ви топили з єврейських коштовностей, та з номерним рахунком у швейцарському банку. А пан Хейзель, аби ви знали, повернувся додому щасливою людиною. О, він пережив страшну мить, коли прокинувся у морозі й збагнув, із ким він лежить в одній лікарняній палаті. Та тепер йому вже краще. Він вважає, що сам Господь сподобив його найвищою привілею — дозволив зламати собі хребет, аби з його, Хейзеля, допомогою було нарешті схоплено одного з найжахливіших різників-душогубів, що їх будь-коли бачив світ.

Дюсандер торочив далі — повільно, ретельно добираючи слів.

— У війну я був механіком на заводі...

— О, облиште. Всі ваші папери не витримають серйозної перевірки. Я це знаю так само добре, як і ви. Вас викрито.

— Наглядав за виготовленням...

— Трупів! Так чи інак, до Різдва ви вже будете у Тель-Авіві. Американці нині з нами співпрацюють. Американці хочуть, щоб ми були щасливими, а ви — саме те, що може нас ущасливити.

— ... виробництва ходової частини та двигунів для панцерників. Пізніше я допомагав будувати танки серії «Тигр».

— Навіщо мене стомлювати? Чому б не покласти цьому край?

— Наш резервний батальйон було скеровано...

— Ну, коли так, гаразд. Ми ще зустрінемося. Невдовзі.

Вайскопф підвівся і вийшов з кімнати. Якусь мить його тінь коливалася на стіні, відтак зникла теж. Дюсандер заплющився. Він розмірковував над тим, чи не збрехав Вайскопф, говорячи про співпрацю з американцями. Три роки тому, коли Америка потерпала від нестачі нафти, він би в це не повірив. Та безголові іранські повстанці активізували американську підтримку Ізраїлю. Може, він сказав правду. Але яке це мало значення? Так чи так, легально чи нелегально, Вайскопф із колегами все одно його запопадуть. Якщо йшлося про нацистів — вони були непримиренні, а якщо про табори — несамовиті.

Він увесь тремтів. Проте знав, що йому зараз слід робити.

Шкільні табелі випускників неповної середньої школи Санта-Донато зберігались у старому складській приміщенні на північному краю міста.

Воно містилося неподалік покинутої залізничної сортувальні. Приміщення було темне, лунке і просякле духом сургуча, палітури та технічного мийного засобу 999, бо воно ще правило й за комору місцевого відділка освіти.

Ед Френч, тягнувши за собою Норму, добувся туди десь близько четвертої по обіді. Сторож впустив їх і сказав, що потрібні Едові документи зберігаються на четвертому поверсі. Він показав йому, як пройти до складу, що весь двигтвів і рипів, через що Норма з переляку зробилася мовчазною — для неї щось зовсім не звичне.

На четвертому поверсі вона опам'яталася й пустувала та бігала поміж стелажами з ящиками і картотеками. Ед тим часом шукав картотеки, де зберігалися табелі за 1975 рік. Знайшовши її, він витяг другу теку і заходився гортати аркуші на літеру «Б». БОРК, БОСТВІК, БОЗВЕЛ, БОУДЕН, ТОД. Він узяв картку, нетерпляче трусонув головою, бо у тьмяному світлі нічого не бачив, і підійшов до високого запорошеного вікна.

— Не бігай, серденько,— кинув він через плече.

— Чому, тату?

— Тебе заберуть гномики,— відказав він і підніс Тодів табель ближче до світла.

Він одразу ж усе побачив. Над цим табелем, що пролежав у картотечі близько чотирьох років, ретельно, майже професійно попрацювали.

— Святий Ісусе,— промурмотів Ед Френч.

— Гномики, гномики, гномики! — весело щebetала Норма, не перестаючи танцювати поміж стелажами.

25

Дюсандер обережно йшов лікарняним коридором. Він ще не зовсім певно тримався на ногах. Поверх лікарняної сорочки він накинув свого блакитного халата. Був уже вечір, шойно минула восьма година, надходив час перезміни у медсестер. Наступні півгодини пануватиме бедлам. Ще раніше він помітив, що під час перезміни завжди зчиняється нелад. То була пора, коли всі починають правити теревені, пліткувати, пити каву в ординаторській, що була за поворотом після фонтанчиків питної води.

Те, що було йому потрібне, містилося навпроти фонтанчиків.

Він прослизнув непоміченим через просторий хол, який зараз будив у ньому спогади про довгі хвилини, перебути на вокзалах перед відходом пасажирського потягу. Ходячі хворі поволі сновигали туди-сюди. З палат лунала транзисторна музика. Відвідувачі заходили і виходили. В одній палаті хтось сміявся, натомість у другому кінці холу хтось немовби плакав. Пройшов якийсь лікар, уткнувшись носом у книжку в м'якій палітурці.

Дюсандер підійшов до фонтанчика, напився, утер рота рукою, в якій тримав свою чашку, і глипнув на зачинені двері навпроти. Ці двері були завжди замкнені... принаймні мали такими бути теоретично. Насправді ж, як він помітив ще раніше, їх іноді лишали незамкненими, і в кімнаті тоді нікого не було. Найчастіше це траплялося саме в ці безладні півгодини, коли провадили перезміну і сестри збиралися в ординаторській за рогом. Дюсандер завважив це тренуваним і сторожким оком того, хто довгий час був утікачем. Йому б дуже хотілося ще тиждень-другий постежити за дверима без номера — пересвідчитись у відсутності загрозливих винятків у правилі, адже шанс він матиме лише один. Але такого зайвого тижня в нього не було. Можливо, ще якийсь час чутка про вовкулаку, що перебуває у лікарні, і не поширюватиметься, та це може статися не сьогодні-завтра. Він не ризикував чекати. Коли про все дізнаються, за ним встановлять нагляд.

Він випив ще трохи води, знов утер губи і глянув спершу праворуч, а тоді ліворуч. Потім з байдужим виглядом перейшов хол, повернув клямку і вступив до кімнати, де тримали ліки. Якби виявилось, що жінка, відпо-

відальна за видачу ліків, сидить за своїм столом, він би просто послався на свою короткозорість. Перепрошую, пані, мені здалося, що це туалет. Це ж треба бути отаким бовдуром!

Однаке кімната була порожня.

Він окинув поглядом верхню полицю ліворуч від нього. Нічого, окрім крапель для очей та вух. Друга полиця — проносне, свічки. На третій полиці він побачив секонал та веронал. Він укинув до кишені свого купального халата пляшечку секоналу. Потім подався до дверей і вийшов з кімнати, не роззираючись, з ніяковою усмішкою на обличчі. Чи ба! Виявляється, це не туалет! Ага, он він де, біля фонтанчика! Телепень!

Він відчинив двері з написом «ДЛЯ ЧОЛОВІКІВ», зайшов і вимив руки. Відтак холлом повернувся до палати. На столику між ліжками стояли склянка і повна карафка води. Шкода, що не було «бурбону» — просто сором, далєбі. Проте пігулки присплять його однаково гарно, хоч би чим він їх запивав.

— Морісе Хейзелю Salud¹, — промовив він з усміхом і налив собі склянку води. По всіх тих роках, коли він жахався власної тіні, коли на лавах у парках, у ресторанах, на автобусних зупинках йому ввижались знайомі обличчя, його кінець кінцем упізнав і викрив чоловік, про якого він не мав жодного уявлення. Це було майже смішно. Він разів зо два зиркнув у бік ліжка Хейзеля, Хейзеля з його зламаним із ласки Господа хребцем. Наступна думка була така: не *майже* смішно, а *дуже* смішно.

Він поклав три пігулки до рота, запив їх водою, потім узяв ще три, потім — ще три... У палаті навпроти, через хол, він бачив двох дідів, що схилилися над нічним столиком і грали у крибілж. В одного з них грижа, Дюсандер це знав. А що у другого? Каміння у жовчному міхурі? Чи в нирках? Пухлина? Простата? Жахиття старості. Ім'я їм леґіон.

Він знову налив води у склянку, але пігулок уже не заживав. Якщо він проковтне їх забагато, це може зашкодити його задумові. Його може занудити, і він їх виблює, що збереже йому життя для тих неподобств, які вигадують для нього американці та ізраїльтяни. Він не збирався вкорочувати собі віку, як *hausfrau*² у нападі істерії. Коли його нападе сонливість, він заживе ще. Так буде безпечно.

До нього долинув тремтячий голос одного з гравців: тоненький, триумфальний.

— Чотири карти однієї масті на десять... п'ятнадцять на вісімнадцять... і джек у масть на дев'ятнадцять. Як тобі подобається така музика?

— Не кажи гоп... — не втрачав певності старий із грижею, — все одно я виграю. Я займу останню ямку.

Займу останню ямку, — подумав Дюсандер, уже сонний. Чудовий вислів — ці американці мастаки на ідіоми. *Пошитися в дурні; мов у рота води набрав; йди ти під три чорти; мащене колесо легше крутиться.*

Чудові ідіоми.

Вони гадали, що запопали його, а він збирається під самим їхнім носом зайняти останню ямку.

Раптом його взяла охота, і прийде ж таке в голову, залишити листа хлопчиків. Дюсандерові хотілося застерегти його, щоб він був обачним. Щоб послухав стару людину, яка зрештою переоцінила свої можливості. Йому хотілося сказати хлопцеві, що врешті-решт він, Дюсандер, перейнявся до нього шанюю — дарма що ніколи його не любив — і що розмовляти з ним було краще, ніж дослухатися до плину своїх власних думок. Проте будь-який лист, навіть найбезневинніший, може кинути на хлопця підозру, а Дюсандер не бажав цього. О, місяць чи два він житиме, як на вулкані, чекаючи, що ось-ось до нього завітає поліція і почне розпитувати про документ, знайдений у банківському сейфі, орендованому Куртом Дюсандером (він же Артур Денкер)... та з часом хлопчик пересвідчиться, що він йому не

¹ На здоров'я (іспан.).

² Хатня господарка (нім.).

збрехав. Хлопчик так добре тримався, що гріх робити щось таке, що могло б заподіяти йому шкоду.

Дюсандер простяг руку, — здавалося, вона сягала завдовжки кількох кілометрів — узяв склянку з водою і проковтнув ще три пігулки. Відтак поставив склянку на стіл, заплющив очі й вигідно вмовився на своїй м'якій подушці. Зроду йому ще не хотілося так спати, і цей його сон буде довгий. Він відпочине.

Якщо тільки не бачитиме сновидінь.

Ця думка його приголомшила. *Сновидіння? Ні, о Боже, благаю тебе, ні. Тільки не сновидіння. Вони ж бо триватимуть вічно, від них уже ніколи не пробудитися. Тільки не...*

Охоплений жахом, він силкувався прокинутися. Здавалося, до ліжка пнуться нетерплячі руки, щоб уцепитися в нього; виснажені руки зі зголоднілими пальцями.

(Ні!)

Його думки урвалися, коли його огорнула якась чорна спіраль, і він погнався вниз тією спіраллю, мов з крижаної гори, вниз і вниз, в обійми сновидінь, хоч би які моторошні вони були.

Те, що він зажив надмірної дози снодійного, виявлено о першій тридцять п'ять ночі, а через чверть години констатовано його смерть. Чергова медсестра була молода дівчина, не байдужа до старечих, трохи іронічних залищяня пана Денкера. Вона залилася сльозами. Бувши католичкою, дівчина не могла взяти втямки, чому такий милий дідок, що вже одужував, зважився на такий вчинок, рокуючи свою безсмертну душу на довічне пекло.

26

У суботу в Боуденів усі ніжилися в ліжку принаймні до дев'ятої години. Того ранку батько з Тодом читали за столом, а Моніка, ще не до кінця прочувавшись зі сну — вона взагалі прокидалася на превелику силу — мовчки ставила на стіл яєчно, сік та каву.

Тод читав науково-фантастичний роман, а Дік заглибився у «Вісника архітектури», коли у двері стукнула газета.

— Хочеш, я принесу її, тату?

— Я сам.

Дік приніс газету і почав був сьорбати каву, коли, глянувши на першу сторінку, зненацька закашлявся.

— Діку, що сталося? — спитала Моніка і підбігла до нього.

Дік кашляв, похлинувшись кавою. Тод, здивовано звівши брови, дивився на нього поверх книжки, а Моніка почала гупати Діка по спині. За третім ляпанцем вона краєчком ока прочитала газетний заголовок, і рука її зупинилася на півдорозі, як це буває, коли грають у «статуї». Очі в неї скруглилися, здавалося, ще мить — і вони брязнуть з очниць на стіл.

— Боже милосердий! — промимрив Дік Боуден уриваним голосом.

— Невже це... Я не можу повірити... — почала Моніка і затнулася. Її очі прикипіли до Тода. — О, мій любий...

Батько дивився на нього теж.

Похоловши, Тод обійшов стіл.

— У чім річ?

— Пан Денкер, — миркнув Дік, і це було все, на що він спромігся.

Тод прочитав заголовок і зразу все зрозумів. Жирними літерами в газеті було надруковано: «НАЦИСТ, ЯКОГО ДАВНО РОЗШУКУВАЛИ, НАКЛАВ НА СЕБЕ РУКИ У ЛІКАРНІ САНТА-ДОНАТО». Під заголовком видніли дві фотографії. Тод бачив їх і раніше. На одній був зображений Артур Денкер, на шість років молодший і багато справніший. Тод знав, що цей знімок зробив фотограф-хіпі, і що старий мусив його купити лише задля того, щоб він часом не потрапив не до тих рук. На другій красувався

офіцер СС на ймення Курт Дюсандер, із ціпком, якого він елегантно (дех-то сказав би — недбало) тримав під пахвою, та в кашкеті набакир.

Якщо вони мали фотокартку, зроблену хіпі, то, виходить, уже побували у нього вдома.

Тод перебіг очима статтю, мозок його шалено працював. За п'яничок — ні слова. Та невдовзі трупи знайдуть, і тоді про це знатиме весь світ. «НАЧАЛЬНИК ПАТІНА НІКОЛИ НЕ ЗАБУВАВ МИНУЛОГО. ЖАХІТТЯ У ПІДВАЛІ НАЦИСТА. ВІН НІКОЛИ НЕ ПЕРЕСТАВАВ УБИВАТИ».

У Тода Боудена затремтіли коліна. Звідкись іздалеку долетів, відлунуючи, материн зойк: «Тримай його, Діку! Він непритомніє».

Слово *непритомнієнепритомнієнепритомніє* повторювалося знову і знову. Перед очима плавав туман; він ще відчув, як батькова рука підхопила його, і провалився в морок.

27

Розгортаючи газету, Ед Френч ласував данським тістечком. Він закашлявся, видав химерний, мов гуска, звук і виплюнув недожований шматок на стіл.

— Едді! — стривожилась Сондра Френч. — Чи з тобою все гаразд?

— Татко подавився, татко подавився,— весело, але трохи нервово заторохтіла Норма, після чого радо приєдналася до матері й заходилася гамселити Еда по спині. Ед майже не чув ударів. Його очі не відривалися від газети.

— Що сталося, Едді? — допитувалась Сондра.

— Це він, він! — заволав Ед, тицяючи пальцем у газету з такою силою, що прохромив її наскрізь. — Отой чоловік! Лорд Пітер!

— Боже праведний, що ти город...

— *Це дід Тода Боудена!*

— Що? Оцей військовий злочинець? Едді, так це якесь *божевілля!*

— Але це *він*,— майже простогнав Ед. — Всемогутній Господи Ісусе, це *він*.

Сондра Френч довго і пильно вивчала фотографію.

— Він зовсім не схожий на Пітера Уїмслі,— висувала вона врешті.

28

Тод, блідий і прозорий, мов віконна шибя, сидів на канапі між батьком та матір'ю.

Навпроти сидів ввічливий, шпакуватий слідчий із поліції на ім'я Річлер. Вранці батько сказав був Тодові, що зателефонує до поліції, але Тод зробив це сам; голос у нього при цьому зривався, як тоді, коли він мав чотирнадцять років.

Хлопець закінчив свою розповідь. Це не забрало багато часу. Говорив він з механічною безживністю, що збіса налякало Моніку. Щоправда, йому було вже майже вісімнадцять, та багато в чому він був ще дитиною. Ця подія може залишити на ньому невитравний відбиток.

— Я читав йому... ну, не знаю, «Тома Джонса», «Млина біля струмка». Нуднюча книжка. Здавалось, ми ніколи її не закінчимо. Якесь оповідання Готорна — пам'ятаю, найбільше йому сподобались оповідання «Велике кам'яне обличчя» та «Молодий Гудмен Браун». Ми взялися були до «Нотаток Піквікського клубу», але роман йому не сподобався. Він сказав, що Діккенс тільки тоді смішний, коли він серйозний, а «Піквікський клуб» — твір пустотливий, та й годі. Найкраще в нас пішов «Том Джонс». Книжка подобалася нам обом.

— І все це було чотири роки тому,— сказав Річлер.

— Так. По змозі я й далі забігав до нього, та коли перейшов до повної середньої школи, мусив їздити звідти автобусом аж на другий кінець міс-

та... потім ще бейсбол із хлопцями... більше домашніх завдань... знаєте... з'явилося ще багато чого.

— У тебе стало менше часу.

— Так. Менше часу. У повній середній школі вчитися далеко важче... треба було здобувати бали, щоб потрапити до коледжу.

— Але Тод дуже здібний учень,— майже автоматично проказала Моніка. — Він закінчив школу другим у класі. Ми так пишаємося.

— Ще б пак,— сказав Річлер із теплою усмішкою. — Мої два хлопці вчать-ся у коледжі Феав'ю і на превелику силу утримуються на рівні, який дозволяє їм займатися спортом. — Він знову звернувся до Тода. — Тож ти більше не читав йому книжок після того, як став учитися у повній середній школі?

— Ні. Інколи я читав йому газети. Я приходив, і він питав, що там пишуть. Він цікавився Вотергейтом, коли все це відбувалося. І його завжди цікавила ситуація на ринку цінних паперів, а шрифт на тих сторінках був такий, що... «уср... можна»,— казав він, даруй, мамо.

Вона погладила його по руці.

— Не знаю, чому його цікавив курс акцій, проте цікавив.

— Він мав кілька акцій,— пояснив Річлер. — І з цього жив. Не маєте бажання почути про один неймовірний збіг? Чоловіка, що порадив йому, які акції купувати, засуджено за вбивство наприкінці сорокових. У Дюсандеровому будинку в різних місцях було знайдено п'ять комплектів особистих посвідчень. Так, він справді був дуже завбачливий.

— Акції він, мабуть, тримав у банківському сейфі? — запитав Тод.

— Перепрошую? — Річлер звів брову.

— Свої акції,— уточнив Тод.

— Він тримав акції у скриньці під ліжком,— сказав Річлер,— разом зі знімком, де він ще Денкер. У нього, синку, що, був у банку сейф? Коли-небудь він тобі про це казав?

Подумавши, Тод тріпнув головою.

— Просто я думав, що люди саме там зберігають свої цінні папери. Не знаю. Усе... що зараз діється... розумієте... у мене голова йде обертком, — він із приголомшенням виглядом похитав головою, але то не була гра. Він і справді був приголомшений. Та з часом відчув, що інстинкт самозбереження починає брати гору. Поверталася пильність, з'являлися перші паростки певності. Якщо Дюсандер справді мав у банку сейф, де тримав компрометувального документа, то чому ж він не переніс туди своїх цінних паперів? І тієї фотографії?

— Ми розслідуємо цю справу разом з ізраїльтянами,— повідомив Річлер. — Неофіційно, звичайно. Я був би дуже тобі вдячний, якби ти про це не згадував, коли вирішиш зустрітись із пресою. Ці ізраїльтяни — справжні професіонали. Там є один чоловік, Вайскопф, який волів би поговорити з тобою, Тода. Якщо ти та твої батьки не мають нічого проти.

— Я не маю,— відповів Тод, відчуваючи холодок атавістичного жаху на думку, що його обнюхуватимуть ті самі дойди, що переслідували Дюсандера в останню третину його життя. Дюсандер ставився до них із належною повагою, і Тод знав, що про це не можна забувати.

— Пане і пані Боуден? У вас немає заперечень щодо зустрічі Тода із паном Вайскопфом?

— Ні, якщо Тод згоден,— сказав Дік Боуден. — Але я хочу бути присутнім при цьому. Я читав про цих людей з Моссаду.

— Вайскопф не з Моссаду. Він із тих, кого ізраїльтяни називають оперативниками. Офіційно він викладає, вірте не вірте, граматику івриту та англійську літературу. І ще він написав два романи,— усміхнувся Річлер.

Дік підніс руку на знак заперечення.

— Хоч би хто він був, я не дозволю йому допитувати Тода. Судячи з того що я бачив, що я читав, ці хлопці часом діють трохи аж надто професійно. Може, він і не такий. Але я хочу, щоб ви і той Вайскопф пам'ятали, що Тод лише намагався допомогти старій людині. Він і гадки не мав, що дід не той, за кого себе видавав.

— Усе гаразд, тату,— сказав Тод із силуваною усмішкою.

— Я тільки хочу, щоб ви допомогли нам, скільки можете,— сказав Річлер. — Я розумію вашу стурбованість, пане Боудене. Ви побачите, що Вайскопф — приємний хлопець, він не з тих, хто полюбляє тиснути. У мене все, однак я трохи відкриваю наші карти і хочу сказати, що найбільше цікавить ізраїльтян. Тодів візит до Дюсандера, коли того спіткав серцевий напад, напад, що загнав його в лікарню.

— Він попросив мене прийти до нього прочитати листа,— сказав Тод.

— Ми це знаємо,— Річлер нахилився вперед, спершись руками на коліна, його краватка, коливаючись, мов висок, майже сягала підлоги. — Ізраїльтяни хотіли б знати все про того листа. Дюсандер був велика риби-на, але не остання в озері,— каже Сем Вайскопф, і я з ним згоден. Вони вважають, що Дюсандер міг знати про багатьох інших акул. Про тих, які ще й досі живуть у Південній Америці, а може, і в десятках країн... зокрема у Сполучених Штатах. Чи знаєте ви, що вони повісили у холі одного з готелів Тель-Авіва начальника табору Бухенвальд?

— Справді? — спитала Моніка, і очі їй скруглили.

— Справді,— кивнув Річлер. — Два роки тому. Бачте, ізраїльтяни припускають, що лист, якого він просив Тода почитати йому, був саме від якоїсь із тих акул. Може, вони мають рацію, а може, й ні. Але все одно лист їх цікавить.

Тод, який повертався до будинку Дюсандера і спалив листа, сказав:

— Я допоможу вам чи тому Вайскопфові — якщо зможу, лейтенанте Річлере, але лист був німецькою. Читати його була мука. Я почувався дурнем. Пан Денкер... Дюсандер хвилювався, слухаючи моє читання, і попросив мене читати по літерах слова, яких він не розбирав через мою вимову. Та, гадаю, він зрозумів усе. Пам'ятаю, раз він засміявся і сказав: «Так, так, саме це ти і зробив би, га?» А потім додав ще щось німецькою. Це було за кілька хвилин до того, як у нього стався серцевий напад. Щось наче «Dumkopf». Оскільки я знаю, німецькою це означає «дурень».

Річлер кивав головою.

— Так, ми розуміємо, що лист був німецькою. Лікар, який приймав його до лікарні, чув цю історію від тебе і все підтвердив. Але сам *лист*, Тодє... ти не пам'ятаєш, що з ним сталося?

Ось воно, подумав Тод. *Це — кінець*.

— Гадаю, він лежав на столі, коли приїхала «швидка». Коли ми всі відїхали. Я не міг би стверджувати це на суді, але...

— По-моєму, на столі був якийсь лист,— втрутився Дік. — Я взяв ту штуку в руки і глянув. Авіаконверт, по-моєму, проте я не помітив, щоб він був надписаний німецькою.

— Тоді він мав би лежати там ще й досі,— сказав Річлер. — Це те, чого ми ніяк не можемо зрозуміти.

— А що, його немає? — запитав Дік. — Я хотів спитати, не було?

— Не було і немає.

— Може, до будинку хтось удерся,— припустила Моніка.

— *Вдирається* туди не було жодної потреби,— сказав Річлер. — У тій метушні, щоб швидше його відвезти, будинок залишили незамкненим. З усього видно, і сам Дюсандер не подумав про те, щоб попросити когось його замкнути. Його ключ був у кишені його штанів, коли він помер. Будинок зостався незамкнений, відколи санітари «швидкої» вивезли його звідти й аж поки ми опечатали його сьогодні вночі о пів на третю.

— Ось вам і відповідь,— зауважив Дік.

— Ні,— заперечив Тод. — Я розумію, що саме непокоїть лейтенанта Річлера. — Так, він дуже добре це розумів. Треба було бути сліпим, щоб цього не бачити. Чому злодій, якщо це злодій, нічого не взяв, окрім листа? Та ще й написаного німецькою? Це просто на голову не налазить. У пана Денкера не так багато було чого красти, але злодій, який вдирається до помешкання, знайшов би щось краще за листа.

— Ти мене правильно зрозумів,— сказав Річлер. — Непогано.

— Був час, коли Тод мріяв бути детективом, як виросте,— встряла Моніка і легенько поскубла сина за волосся. Відколи він подорослішав, їй здавалося, ніби це йому вже не подобається, та тепер він, здавалося, нічого не мав проти. Господи, який він блідий. — Але зараз він наміряється вивчати історію.

— Історія — це цікаво,— відзначив Річлер. — Ти можеш бути істориком-дослідником. Чи не читав ти чого-небудь Джозефіни Тей?

— Ні, пане.

— Байдуже. Як би мені хотілося, щоб мої хлопці прагнули більших досягнень, ніж бачити цього року «Ангелів» із прапорцем перемоги в руках! Тод блідо всміхнувся і промовчав.

Річлер знову споважнів.

— Так от, я викладу вам версію, яку ми розробляємо. Ми вважаємо, що хтось, може, саме тут, у Санта-Донато, знав, ким і чим був Дюсандер.

— Невже? — здивувався Дік.

— О, так. Хтось знав правду. Може, якийсь інший збіглий нацист. Я знаю, що це скидається на смішні нісенітници Роберта Лудлума, та чи міг хто-небудь припустити, що в такому маленькому, затишному передмісті, як Санта-Донато, є бодай один нацист-утікач? Ми вважаємо, що коли Дюсандера забрали до лікарні, той Містер Ікс погнав до його будинку і знищив викривального листа. Бачте, в унітазі ще й досі плаває повно попелу.

— Не дуже переконливо,— зауважив Тод.

— А то чому, Тод?

— Ну, якби пан Денк... якби у Дюсандера був якийсь іще табірний приятель, навіщо йому був би тоді потрібен зайвий клопіт, навіщо йому потрібно було б кликати мене до себе, щоб я прочитав листа? Якби ви тільки чули, як йому доводилося виправляти мене і все таке інше... принаймні той давній його приятель-наці, про якого ви говорите, знав би понімецькому.

— Гарне зауваження. Крім одного моменту, що, може, той, другий — в інвалідному кріслі або ж він сліпець. Ми ж нічого не знаємо напевне. Це може бути сам Борман, який навіть не насмілюється виходити і показувати своє обличчя.

— Сліпі та інваліди не гідні бігати стрімголов по листи.

Річлер знову кинув на Тода захоплений погляд.

— Твоя правда. Але сліпець може когось найняти.

Тод, подумавши, кивнув; водночас він знизав плечима, аби показати, якщо притягнуто за вуха здається йому ця думка... Однак він спитав себе, а чи мало це якесь значення для нього? Ні, значення мало лише те, що Річлер і далі винюхував, і той маланець Вайскопф теж. Лист, триклятий лист! Якби ж йому не довелося під тиском обставин його знищити! І раптом на думку йому спала його гвинтівка, що лежала у покрівці на полиці у прохолодному, темному гаражі. Але він умить відігнав ту думку. Долоні у нього звологли.

— Дюсандер мав якихось друзів, знаних тобі? — поцікавився Річлер.

— Друзів? Ні... До нього давніше приходила прибиральниця, але вона виїхала з міста, а іншої він так і не найняв. Улітку наймав когось із хлопців підстригти газон, але я не певен, чи він це зробив цього року. Ви не помітили, трава там дуже висока?

— Височенька. Ми балакали з багатьма сусідами, здається, він нікого не наймав. Хтось йому телефонував?

— Звичайно,— відповів, не роздумуючи, Тод — перед ним заяснів проблиск світла, можливий аварійний, порівняно безпечний вихід. Насправді за весь час їхнього знайомства телефон озивався не більше як шість разів — торгівці, організація з опиту населення (цікавилися, що він їсть на сніданок) — решта всі просто помилялися номером. Телефон він тримав тільки на випадок хвороби... і ось нарешті заслаб, щоб він горів у пеклі!

— Як йому телефонували, він говорив німецькою? — стрепенувся Річлер. Він здавався схвильованим.

— Ні,— відказав Тод, нараз насторожившись. Йому не сподобалося Річлерове хвилювання, щось тут було не те, тут чаїлась якась загроза. Він був цього певен і ледь не вкрився холодним потом. — Багато він не говорив. Пригадую, кілька разів відповідав щось на кшталт: «У мене зараз хлопчик, який мені читає. Зателефоную вам потім».

— Можу заприсягтися, це саме те, що нам треба,— зауважив Річлер, тираючи руками коліна. — Закладаюся на свою двотижневу платню, то був саме той чоловік! — Він згорнув нотатника (зиркнувши в нього, Тод побачив, що Річлер нічого там не написав, видніли хіба якісь карлочки) і підвівся. — Даруйте, що забрав у вас стільки часу. Надто ж ти, Тоді. Знаю, для тебе це справжній шок, та незабаром усього край. Сьогодні вдень ми повернемо весь будинок — від підвалу до горища, а тоді від горища до підвалу. Залучимо загін спеціального призначення. Може, пошастить напасти на слід Дюсандероного телефонного співрозмовника.

— Сподіваюся,— мовив Тод.

Річлер потис усім руки і пішов. Дік спитав у Тода, чи не має той охоти вийти на подвір'я і до обіду погуляти в бадмінтон. Тод відповів, що не хоче ані гуляти в бадмінтон, ані обідати, і подався згорблений, із похнюпленою головою до себе нагору. Батьки обмінялися співчутливими стривоженими поглядами. Тод ліг на ліжко, встромив очі у стелю і почав снувати думки про свій вінчестер. Він виразно бачив його перед очима. Уявив собі, як проштовхує цівку до тендітної єврейської піхви Бетті Траск: саме те, що їй треба,— прутень, який ніколи не буває м'яким. *Як тобі це подобається, Бетті?* Він чув, як він її запитує. *Скажеш, коли буде досить, гаразд?* Він уявив собі, як вона кричить. І нарешті на його обличчі з'явилася жажна, очужіла посмішка. *Авжеж, тільки скажи мені, сучко... гаразд? Гаразд? Гаразд?..*

— Ну, що скажете? — поцікавився Вайскопф у Річлера, коли той заїхав по нього до кав'ярні, за три квартали від будинку Боуденів.

— О, гадаю, хлопчик до цього причетний,— відповів Річлер. — Яюсь, якимось чином, певною мірою. Але яка ж у нього витримка! Якщо налити йому в рота окропу, гадаю, він виплюне крижані кубики. Кілька разів заганяв я його в кут, але не домігся нічого, нічого, придатного для використання в суді. Якби я пішов далі, перший-ліпший розумний адвокат міг би домогтися його звільнення на рік чи два на підставі того, що я його заплутав, заманив у тенета. Бачте, він ще досі неповнолітній. Принаймні з юридичного погляду. Гадаю, *насправді* він де в чому був дорослим уже у вісім років. Мушу вам сказати, він страх який підступний. — Річлер застромив у рота сигарету й засміявся; сміх був якийсь уривчастий. — Йй-бо, не брешу.

— Яких помилок він допустився?

— Телефонні дзвінки. Ось де він схибив. Коли я підкинув йому цю ідейку, очі в нього спалахнули, як ліхтарики грального автомата. — Річлер повернув свого «шевроле нова» ліворуч. За двісті метрів од них був узвіз і старе дерево, звідки нещодавно, одного суботнього ранку, Тод «стріляв» зі своєї гвинтівки по проїжджих машинах.

— Він казав собі: «Цей лягавий чи не з дуба впав, коли думає, що Дюсандер мав у місті приятеля-нациста, але коли він насправді так думає, то я опиняюся поза грою». І він відповів: так, Дюсандерові щотижня телефонували раз-двічі. Дуже таємничі дзвінки. «Я зараз не можу говорити... зателефоную пізніше», щось на зразок цього. Але Дюсандерів телефон останні сім років майже завжди мовчав. Майже ніяких дзвінків і *зовсім ніяких* міжміських. Ніхто йому не телефонував раз-двічі на тиждень.

— А ще що?

— Він одразу ж погодився із припущенням, що листа викрадено. Він достеменно знав, що то єдина річ, якої бракувало, бо саме він — той, хто повернувся туди і його взяв.

Річлер загасив сигарету в попільниці.

— Ми *важасмо*, що той лист — лише прикриття. Що в Дюсандера схопило серце, коли він намагався закопати трупа... останнього. На його черевиках та холошах штанів був бруд, і то свіжий, тож ми маємо цілковите право зробити таке припущення. Тобто він зателефонував хлопцеві після серцевого нападу, а не до нього. Він виповзає з підвалу і телефонує хлопцеві. Хлопець із копита — як завжди — вигадує приклучку. Не надто дотепну, але й не надто кепську... враховуючи обставини. Він їде туди і прибирає після Дюсандера, знищує сліди всього того розгардіяшу. Хлопець має з чорта мало часу. Їде «швидка», їде батько; а йому для вистави потрібен лист. Він їде нагору, трошить скриньку...

— Ви можете це підтвердити? — запитав Вайскопф, запалюючи сигарету. То була марка «Плеер» без фільтру, і Річлерові вона смерділа, як той гній. Не дивно, що Британська імперія розпалася, подумав він, якщо вони почали курити таку погань.

— Так, доказів більш ніж досить, — відказав Річлер. — Його відбитки ми знайшли на скриньці й порівняли з відбитками у шкільних досьє. Та його відбитки в тому триклятому будинку майже на всьому. — Але якщо йому викласти ці свідчення, він може злякатися, — зауважив Вайскопф.

— О, слухайте, ви не знаєте того вражого хлопця. Коли я казав, що він спокійний, я не жартував. Він запевнить, що раз чи двічі приносив ту скриньку на Дюсандерове прохання, бо тому треба було щось туди покласти чи щось звідти взяти.

— На лопаті теж є його відбитки.

— Він скаже, що брав її, коли саджав трояндового куша за будинком. — Річлер узяв свої сигарети, але пачка була порожня. Вайскопф запропонував йому «Плеерз». Річлер затягся раз і закашлявся. — Смак у них не менш гидомирний, ніж запах, — вичавив він із себе.

— Як і в гамбургерів, що ми їли вчора на обід, — посміхнувся Вайскопф. — У тих Мак-Бургерів.

— Великих Маків, — сказав Річлер зі сміхом. — Гаразд. Отже, перехресне запилення культур не завжди спрацьовує. — Усміх на його обличчі згас. — Ви знаєте, він такий пристойний на вигляд.

— Так.

— Це тобі не хіпі з Васко з патлами до сідниць та ланцюгами на мотоциклетних чоботях.

— Ні, — Вайскопф дивився на проїжджі автомобілі й чув утіху, що не сидить за кермом. — Він просто хлопчик. Білий хлопець із пристойної родини. І мені важко повірити, що...

— А я гадав, ніби ви вчите їх поводитися з гвинтівками та гранатами ще до того, як їм виповниться вісімнадцять. В Ізраїлі.

— Так. Але йому було лише чотирнадцять, коли все це почалося. Чому чотирнадцятирічний хлопчина злигався з такою людиною, як Дюсандер? Я намагався це зрозуміти, але не зрозумів і досі.

— Я спробую про це дізнатися, — пообіцяв Річлер і викинув сигарету в вікно. У нього від неї розболілася голова.

— Може, це сталося випадково. Збіг обставин. Є люди, лейтенанте Річлере, яким щастить на випадкові знахідки. Але не всі ті знахідки їм на втіху. Часом трапляється, що й на лих.

— Я не знаю, про що ви, — похмуро кинув Річлер. — Знаю лише одне: цей хлопець бридкіший за зачаєну під каменем стонугу.

— Те, що я кажу, справді дуже просте. Всякий інший хлопчак вважав би за велике щастя сказати своїм батькам чи поліції: «Я впізнав людину, яку розшукують. Він мешкає там-то й там-то. Авжеж, я цього певен». І нехай відповідні органи клопочуться цією справою. Чи ви вважаєте, що я помиляюся?

— Ні, не сказав би. Хлопчик кілька днів почувався б героєм. Більшість дітей раділи б із цього. Фотографії в газетах, інтерв'ю у вечірньому випуску теленовин, а то й нагорода на загальних шкільних зборах. «Справжньо-

му громадянину», — Річлер засміявся. — Чорт, хлопця могли б показати у «Справжніх людях»¹.

— Що воно таке?

— Ет, пусте, — недбало кинув Річлер. Він мусив говорити голосніше, бо «шевроле» обабіч обганяли десятиколісні ваговози. Вайскопф нервово поглядав то в той бік, то в той. — Ви не хочете зрозуміти. Хоча маєте рацію щодо більшості дітей. *Більшості* дітей.

— Але не цієї дитини, — підхопив Вайскопф. — Цей хлопець самотужки, може, цілком випадково, розкрив Дюсандеру таємницю. Та замість звернутися до батьків чи поліції... він іде до Дюсандера. Чому? Ви скажете, що вам байдуже, та я гадаю, це не так. Гадаю, вас це непокоїть не менше, як мене.

— Не шантаж, — запевнив Річлер. — Це безперечно. Той хлопчак мав усе, що може забажати дитина. У гаражі в нього стоїть навіть дюнохід, не кажучи вже про гвинтівку на слонів, почеплену там на стіні. Навіть якби він хотів видоїти Дюсандера лише на те, щоб полоскотати собі нерви, він ухопив би шилом патоки. Практично Дюсандер був голий. За винятком отих кількох акцій, у нього нічого не було. Не було навіть куди помочитися.

— Ви певні, що хлопець не знає про вашу знахідку трупа?

— Певен. Може, я ще раз завітаю до нього по обіді й цим його ошелешу. По-моєму, зараз це був би наш найкращий хід, — Річлер легенько вдарив рукою по керму. — Якби ми знали про це бодай на день раніше, гадаю, я домагався б ордера на трус.

— Одежа, що була на хлопцеві того вечора?

— Так. Якби ми знайшли зразки ґрунту на його одязі, тотожні з брудом у Дюсандеровім підвалі, я майже певен, що він би не витримав. Проте одягу, яка була на ньому того вечора, вже запевне випрано відтоді з півдесятка разів.

— А як із рештою забитих пияків? Тих, що знаходила у місті поліція?

— Тією справою опікується Ден Боузмен. Навряд щоб тут був якийсь зв'язок. Дюсандер не був досить міцний для цього... і, що важить іще більше, уже мав свій власний маленький, ретельно розроблений план дій. Пообіцяти їм добру вечерю з випивкою, завезти їх додому на міському автобусі — *триклятому міському автобусі* — і забити прямо у своїй кухні.

— Я мав на увазі не Дюсандера, — спокійно мовив Вайскопф.

— Ви хочете сказати, що... — почав був Річлер і раптом змовк. Запала довга, неправдоподібна тиша, в якій було чути лише гудіння проїжджого транспорту. Потім Річлер тихо озвався знову: — Та що ви. Що ви таке говорите. Дайте мені бодай один, чорт...

— Мене як агента мого уряду Боуден цікавить лише остільки, оскільки він міг знати про тих, через кого Дюсандер контактував з нацистським підпіллям. Та як людину мене дедалі дужче починає цікавити ваш хлопець. Я хочу знати, чим він жив? Хочу знати, чому так сталося? І коли задля власної втіхи намагаюся дати відповідь на це запитання, то знову і знову запитую себе: «А ще що?»

— Але...

— Ти вважаєш, запитую я себе, ніби самі ті жахіття, в яких Дюсандер брав участь, створили ґрунт для їхнього обопільного потягу? Але припущення це неймовірне, кажу я собі. Те, що діялось у таборах, ще й досі здатне так впливати, що на саму згадку про них вам починає мліти у шлунку. Саме так реаую на це я, хоча єдиний мій близький родич, що відбув табори, був мій дід, померлий, коли мені було лише три роки. Та, можливо, в тому, що скоїли німці, є щось таке, що дає задоволення і збуджує нас усіх, — щось таке, що відчиняє підземні печери нашої уяви. Можливо, почасти той жах, який ми відчуваємо, народжується від потаємного розуміння, що ми самі за певного збігу сприятливих — чи несприятливих — обставин, ми самі залюбки збудували б такі місця і заповнили їх людом. Мож-

¹ Телепрограма.

ливо, ми знаємо, що за сприятливих обставин те, що криється в печерах нашої підсвідомості, радо з них би виповзло. І як ви вважаєте, на кого б воно було схоже? На божевільних фюрерів із чубчиком та вусами щіткою, які скрізь і всюди репетують «хайль»? Або на червоних дияволів чи демонів, що літають на своїх смердючих зміїних крилах?

— Не знаю,— відповів Річлер.

— Я певен, що більшість із них мали б вигляд звичайнісіньких бухгалтерів,— заявив Вайскопф. — Маленьких розумників із графіками, таблицями та електронними калькуляторами, готових до збільшення квот загиблих, до того, щоб наступного разу ми змогли вигубити двадцять чи тридцять мільйонів, а не сім, вісім чи дванадцять. І декотрі з них могли б бути схожими на Тода Боудена.

— Ви майже такий самий страшний, як і він.

Вайскопф кивнув.

— Це страшна тема. Знайти всі оті трупи людей та звірів у Дюсандеровім підвалі... ось що страшне, ну? Ви не думали, що, можливо, хлопчик почав з того, що просто зацікавився таборами? Зацікавлення, що не відрізнялося від зацікавлення дітей, які збирають монети чи марки, або охотників читати про ковбоїв Дикого Заходу? І тому він пішов до Дюсандера, щоб мати інформацію з перших рук?

— З уст,— промимрив Річлер. Його було майже не чути за гуркотом ще однієї проїжджої десятиколісної вантажівки. На фургоні літерами заввишки у два метри було написано БУДВАЙЗЕР. Яка дивна країна, подумав Вайскопф і запалив сигарету. Вони тут не втямлять, як ми можемо жити в оточенні напівбожевільних арабів, але якби я прожив тут два роки, то в мене був би нервовий зрив. — Може бути. Як може бути й те, що годі стояти поруч із купою мертвих тіл і всім тим не перейнятися.

29

За низеньким на зріст чоловіком, що зайшов до кімнати чергового поліційного відділка, тягся хвіст страхітливого смороду. Від нього тхнуло гнилим бананами, шампунем, тарганячим послідом; так само тхне із коробки сміттєзбирача наприкінці напруженого робочого дня. На ньому були старі в «ялинку» штани, драна сорочка, з тих, що дають у притулках для безхатніх волоцюг, та блакитна утеплена куртка, більшість «змійок» якої не застібалися, що уподібнювало їх до рядочків зубів пігмеїв. Верх його черевиків був приліплений до підшов клеєм «Момент». На голові пишався заляжений капелюх. Чоловік мав такий вигляд, ніби лаштувався померти смертю від похмілля.

— О Боже, забирайся звідси геть! — кричав на нього черговий сержант. — Тебе ніхто не заарештував, Хепе! Присягаю Господом Богом! Присягаю моєю матінкою! Ушивайся звідси! Я знову хочу дихати.

— Мені треба перебалакати з лейтенантом Боузменом.

— Він помер, Хепе. Це сталося вчора. Ми всі в жалобі. Тож вимітайся і дай нам спокійно його оплакати.

— Мені треба побалакати з лейтенантом Боузменом! — цього разу Хеп говорив голосніше. Подих його був напрочуд духмянний: перешуміла мішанка піци, ментолових пігулок «Холз» та червоного десертного вина.

— Він мусив податися у справах до Сіаму, Хепе. Тож чому б тобі звідси не забратися? Піди кудись і ковтни електричну лампочку.

— Я хочу побалакати з лейтенантом Боузменом і не піду звідси, доки не доскочу свого!

Черговий сержант вибіг із кімнати. Десь за п'ять хвилин він повернувся з лейтенантом Боузменом, худорлявим, трохи пригорбленим чоловіком років на п'ятдесят.

— Візьміть його до свого кабінету, Дене, добре? — голос у чергового сержанта був майже благальний. — Ви можете це зробити?

— Гайда, Хепе,— сказав Боузен, і за хвилину вони були в боксі, що правив Боузмену за кабінет. Боузен завбачливо відчинив єдине вікно і перш, ніж сісти, ввімкнув вентилятор. — Щось можу для тебе зробити, Хепе?

— Чи ви ще розслідуєте оті вбивства, лейтенанте Боузмене?

— Волоцюг? Так, гадаю, вони ще й досі на мені.

— Так от, я знаю, хто їх коштув.

— Невже, Хепе? — запитав Боузен. Він розпалював люльку. Він дуже рідко її кури, проте ані вентилятора, ані відчиненого вікна не було досить, аби заглушити сморід, що ширився від Хепа. Невдовзі, думав Боузен, фарба почне жолобитися і злупиться. Він зітхнув.

— Пам'ятаєте, я вам казав, що Соні перед тим, як його знайшли всього порізаного у тому риштаку, напередодні розмовляв з одним хлопцем? Не забули, лейтенанте Боузмене?

— Я пам'ятаю,— кілька п'яничок, що огиналися біля Армії спасіння та кухні за два квартали від неї, де їх годували юшкою, розповідали йому таку саму історію про двох забитих вештанців, Чарлза-Соні Брекета та Пітера-Полі Сміта. Всі вони бачили молодика, який вештався довкола і розмовляв із Соні та Полі. Ніхто, одначе, не був певен, чи пішов Соні з тим хлопцем, але Хеп та решта двоє правили, що бачили, як Полі Сміт пішов із ним. Вони подумали, що той хлопець неповнолітній і хотів, щоб йому купили пляшку якого шмурдяку, за що він за звичаєм розраховувався б натурою. Ще кілька інших п'яничок запевняли, що теж бачили там схожого хлопця. Опис зовнішності того хлопця був неперевіршений; з ним можна було виходити на суд, зважаючи на бездоганне джерело інформації. Молодий, білявий, колір шкіри — білий. Чого ще треба, щоб тебе витурили з поліції?

— Так от, минулої ночі я був у парку,— похвалився Хеп,— і мав при собі жмут старих газет...

— У цьому місті чинний закон щодо волоцюгства, Хепе.

— Я просто збираю їх,— пояснив Хеп із виглядом праведника. — Люди так сміять. Я прибирав місце громадського користування, лейтенанте. Засмічене громадське місце. Деякі з тих газет були тижневої давності.

— Добре, Хепе,— сказав Боузен. Він пам'ятав,— невиразно,— що був голодний і намірився гарненько пообідати. Тепер йому видавалося, що це було сто років тому.

— Так от, коли я прокинувся, одна з тих газет лежала на моєму обличчі, і я дивився просто у фізію тому хлопцеві. Я так і підскочив. Можете мені повірити. Гляньте. Ось той хлопець. Той хлопець отут.

Він добув із кишені своєї утепленої куртки пожмакану, зводячими плямами газетну сторінку і розгорнув її. Боузен нахилився вперед; він уже трохи зацікавився. Хеп поклав газету на стіл, і лейтенант мав змогу прочитати заголовок: «Чотири ЮНАКИ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРНОЇ ПІВДЕННОЇ КАЛІФОРНІ!». Внизу були чотири фотографії.

— Котрий з них, Хепе?

Хеп закаляним пальцем показав на крайнього праворуч.

— Він. На ім'я Тод Боуден, як тут надруковано.

Боузен відвів очі від знімка і зиркнув на Хепа, прикидаючи, скільки Хепових мозкових клітин ще не згоріли і перебувають у робочому стані після двадцяти років тушкування у доведеному до кипіння соусі з дешевого вина, подеколи присмаченого кавалком якогось лайна.

— Звідки така певність, Хепе? На цьому знімку він у бейсбольному кепі. Я не розберу, який у нього чуб, білявий чи ні.

— Усмішка,— сказав Хеп. — Я впізнав його по тому, як він усміхається. Він усміхався до Полі такою самою веселенькою усмішкою, коли вони пішли тоді вдвох. Я і за мільйон років не сплутаю тої усмішки. Це він, той самий хлопець.

Боузен уже майже не чув його останніх слів; він напружено думав і думав. Тод Боуден. Щось у цьому прізвищі здалося йому знайомим. Щось таке, що бентежило його більше, ніж думка, що якийсь герой місцевої шко-

ли може ходити по місту і спроводжувати на той світ п'яничок. Він був певен, що чув це прізвище сьогодні вранці під час якоїсь балачки. Він нахмурився, намагаючись пригадати, де саме.

Хеп пішов, а Ден Боузмен усе напружував пам'ять, коли зайшли Річлер і Вайскопф... і саме від звуку їхніх голосів (Річлер та Вайскопф пили каву у кімнаті для чергових) йому нарешті свінуло.

— Святий Боже! — згукнув лейтенант Боузмен і хутко підвівся.

30

Обоє, батько і мати, поклали відмовитися від своїх планів на другу половину дня (Моніка збиралася по закупки, а Дік — пограти у гольфа з якимось бізнесменом) і залишитися з сином удома. Але Тод сказав їм, що волів би побути наодинці. Йому закортіло почистити свою гвинтівку і гаразд усе обміркувати. Розставити все на свої місця.

— Тоде, — почав Дік і нараз збагнув, що не знає, що казати далі. Він подумав, що його, Діків, батько на його місці порадив би зараз помолитися. Але вони вже належали до іншого покоління і не вдавалися до Бога. — Іноді таке трапляється, — закінчив він ніяково, бо Тод не переставав дивитися на батька. — Надто не переймайся.

— Зі мною все буде гаразд, — запевнив Тод.

По тому як вони поїхали, Тод виніс шматину та пляшечку з рушничним мастилом і розмістив усе на лаві біля трояндових кущів. Подавшись до гаража, взяв свого вінчестера. Відтак приніс його до лави і розібрав; солодкі квіткові пахощі приємно лоскотали йому ніздрі. Він ретельно почистив гвинтівку. За роботою Тод мугикав собі під ніс, інколи насвистував кризь зуби. Тоді знову зібрав гвинтівку. Він міг би завиграшки зробити це і в цілковитій п'яні. Думки його блукали десь далеко. Коли хвилин за п'ять він прочнувся, то помітив, що вінчестер набитий. Хоча йому й не дуже хотілося сьогодні стріляти по мішенях, він усе ж набив його набоями. Тод сказав собі, що сам не знає, чому так учинив.

Звичайно, знаєш, Котіку-Тоде. Час, так би мовити, наспів.

І саме тоді на під'їзній стежці з'явився лискучий жовтий «сааб». Чоловік, який вийшов із нього, був начебто Тодові знайомий, проте лише коли той зачинив дверцята і рушив у його бік, Тод упізнав тенісні черевики — низенькі кеди ясно-блакитної барви. *Давненько не бачилися.* Під'їзною стежкою прошкував Калоша Ед Френч, Людина в кедах.

— Вітання-шанування, Тоде, давно не стрічалися.

Тод прихилив гвинтівку до краю лави й усміхнувся своєю чарівною білозубою усмішкою. — Вітання, пане Френче. Що поробляєте в цьому дикому закуті міста?

— Предки твої вдома?

— Ба ні. Ви чогось хотіли?

— Ні, — відказав Ед Френч, добряче подумавши. — Ні, гадаю, ні. Гадаю, може, краще нам погомоніти про це вдвох, тільки тобі й мені. Для початку, скажімо. Може, ти даси мені врозумливу відповідь. Хоча, Бог свідок, я вельми сумніваюся.

Він сягнув до кишені й витяг звідтіля газетний витинок. Тод знав, що то таке, ще до того, як Калоша Ед тицьнув його йому. І вже вдруге протягом сьогоднішнього дня він дивився на розташовані поруч фотографії чортового Дюсандера. Та, що її зробив вуличний фотограф, була обведена чорним чорнилом. Тод відразу ж зміркував, що то означало: Френч упізнав Тодового «дідуся». І тепер жадав роздзвонити про це на весь світ. Він мав палке бажання стати *повитухою* гарної новини. Старий добряга Ед Френч зі своїм жаргоном лабухів-джазистів та своїми задрипаними кедами.

Поліцію це дуже зацікавить — але, звісно, вони вже зацікавлені. Тепер він цього певен. Відчуття, що він потопає, прокинулося в ньому за півгодини після Річлерового відходу. Враження було таке, немовби він летить

високо на повітряній кулі, наповненій гелієм. Потім холодна сталева стріла пронизала тканину кулі, і тепер та куля неблаганно, невпинно спускається долу.

Телефонні дзвінки — ось де він дав хука. Падлючий Річлер так підступно підкинув йому запитання про них. А він йому: «Авжеж», — фактично щодуху, стрімголов кинувся до пастки. Йому телефонували раз-двічі на тиждень. Нехай поганяють по всій Каліфорнії у пошуках мрущих екс-нацистів. Чудово. За винятком того, що телефонна компанія, мабуть, уже розповіла їм іншу історію. Тод не знав, чи може телефонна компанія знати, як часто ви користуєтесь телефоном для місцевих дзвінків... але в очах Річлерових він завважив щось таке...

Потім ще — лист. Він необережно пробовкався Річлерові, що будинок не пограбовано, і Річлер, ясно, пішов від нього з думкою, що він міг знати про це лише в разі, якщо туди повертався... що він, власне, й зробив, і то не раз, а тричі: спочатку, аби забрати листа, а тоді — аби впевнитися, чи не залишилося якихось речових доказів. Там не було нічого; навіть гестапівської форми: її позбувся сам Дюсандер, либонь, ще чотири роки тому.

Потім ще — трупи. Річлер не прохопився про них і словом.

Спершу Тод вважав це за добрий знак. Нехай шукають чимдовше, щоб він мав час усе розставити по своїх місцях. Його не бентежив одяг, забруднений у Дюсандеровім підвалі під час закопування мертвяка: він виправ його тієї ж таки ночі. Виправ у пральній машині, чудово розуміючи, що Дюсандер може сконати і тоді все вирине на поверхню. Неможливо бути занадто обережним, як сказав би сам Дюсандер.

Далі, помалу, він збагнув, що то *не був* добрий знак. Стояла година, а в теплінь із підвалу завше тхне дужче: коли він востаннє навідував Дюсандерів будинок, чути було сморід. Безперечно, поліцію зацікавив би той дух, і все викрилося б. Тоді чого Річлер приховав цю інформацію? Може, приберіг її надалі? Приберіг, аби піднести Тодові дрібний підленький сюрприз? Якщо ж Річлер готовий підносити дрібні підленькі сюрпризи, це означає, що він має підозру.

Тод відірвав очі від газетного витинка і помітив, що Калоша Ед трохи від нього відвернувся. Він дивився на вулицю, хоча там нічого особливого не діялося. *Так, Річлер міг підозрювати, але не більше.*

Якщо не буде якогось конкретного доказу, що пов'язував би Тода зі старим.

Саме такого, якого міг би дати йому Калоша Ед Френч.

Кумедний чоловік у кумедних капцях. Така кумедна людина навряд чи заслуговує на життя. Тод діткнувся приклада свого вінчестера.

Так, Калоша Ед був ланкою у ланцюжку, ланкою, якої вони не мали. Вони ніколи не довели б, що Тод — Дюсандерів спільник бодай в одному вбивстві. Проте, мавши свідчення Калоші Еда, вони довели б змову. І хіба на цьому все скінчилося б? О, ні. Вони візьмуть його випускню фотографію і заходяться тицяти її всім волоцюгам у кварталі місіонерських притулків. Далекоглядний хід, і навряд щоб Річлер ним не скористався. Якщо ми не можемо почепити на нього купу пияків, може, пощастить почепити іншу. А тоді що? А тоді — суд. Батько, поза всяким сумнівом, найме силу-силенну найліпших адвокатів. І адвокати, певна річ, витягнуть його. Надто багато непрямих доказів. Він справить вельми сприятливе враження на присяжних. Але все одно його життя буде занапашене. Газети нізачо не вгмоняться, почнуть копати, і все однаково вийде наяв, як оті напіврозкладені трупи з Дюсандерового підвалу.

— Чоловік на цьому знімку — той самий, що приходив до мого офісу, коли ти був у дев'ятому класі,— раптом озвався Ед, обертаючись до нього. — Він видав себе за твого дідуся. А тепер виявилось, що він військовий злочинець, якого давно розшукували.

— Еге ж,— притакнув Тод. Обличчя його стало схожим на безвиразну маску. То було обличчя манекена з універмагу. Здоров'я, життя, жвавність — усе

з нього щезло. Все, що зосталося, була страшна своїм безглуздям пуста.

— Як же це сталося? — запитав Ед, можливо, прагнучи надати своєму запитанню сили гучного звинувачення. Проте воно вийшло журним, жалюгідним і неширим. — Як же все це сталося, Тоде?

— Ну, просто одне тягло за собою інше,— відказав Тод, беручи вінчестера. — Отак і сталося. Просто одне... тягло за собою інше. — Він поставив запобіжника на «вогонь» і скерував гвинтівку на Калошу Еда. — Може, це звучить безглуздо, але так воно й було. І нічого іншого.

— Тоде,— звернувся до хлопця Ед, і очі в нього скруглилися. Він ступив крок уперед. — Тоде, ти ж не збираєшся... прошу тебе, Тоде. Ми можемо все обговорити. Можемо побесіду...

— Ти і той триклятий фриц зможете обговорити все вдвох у пеклі,— просичав Тод і натис на гашетку.

Гук пострілу розітнувся у спекотній і безвітряній тиші полудня. Ед Френч упав горілиць на свій «сааб». Рукою вхопився за двірника й відірвав його. Він безтямно втопив у нього очі — тим часом на блакитному гольфі проступала кров. Потім упустив двірника і глипнув на Тода.

— Нормо,— прошепотів він.

— Гаразд,— сказав Тод. — Як скажеш, чемпіоне. — Він пальнув у Калошу Еда ще раз, і майже півголови сердеги зникло у бризках крові та кісткових друзок.

Ед, мов п'яний, повернувся і став хилитися на автомобільні дверцята, дедалі тихіше, захилинаючись, повторюючи доньчине ім'я. Тод пальнув знову, за цим разом поціливши в основу хребця, і Ед упав додолу. Ще трохи посовав ногами по жорстві й затих.

Гай-гай, тяжка смерть як на консультанта з навчального процесу, подумав Тод і засміявся. Ту ж мить гострий, мов крижана бурулька, біль прошив йому мозок, і він заплющився.

Коли він розплющив очі, то почувався так добре, як не почувався вже кілька років. Усе гаразд. Усе на своїх місцях. Пуста спливла з його обличчя, і воно набуло якоїсь дивної краси.

Він знову зайшов до гаража і взяв усі, які в нього були, набої, понад чотириста комплектів. Поклавши їх до старого рюкзака, надів його на себе. На сонячне світло він повернувся, збуджено всміхаючись, очі йому виблискували: так усміхаються хлопці на свій день народження, на Різдво або на Четверте липня. У тому усміхові зосередилося все знайоме йому з дитинства: космічні ракети, сплетені з віття курені на деревах, таємні знаки та схованки, у ньому сяяли тріумфальні радощі після перемоги у важливій грі, коли гравців несуть на своїх плечах у місто щасливі до нестями вболівальники. То був екзальтований усміх білявих хлопчаків, що йдуть на війну в шоломах із вугільних відерець.

— *Я — володар Усесвіту!* — заволав він звиятно у високе, блакитне небо, і на мить обірuch підніс над головою гвинтівку. Потім, узявши її у праву руку, подався до того місця над шосе, де кінчалася земля і де старе дерево дасть йому притулок.

Лише за п'ять годин, коли вже майже споночило, його зняли з того дерева.

